

Gábor Vaderna

Traumă și modernitate

Identitatea locală a Salontei
și cariera unui poet maghiar din secolul 19.

Presa Universitară Clujeană

Gábor Vaderna

•

TRAUMĂ ȘI MODERNITATE

Identitatea locală a Salontei

și cariera unui poet maghiar din secolul 19

Traducere: Róbert Fancsali și Codău Annamária
Supervizare lingvistică: Florin Cioban

Traducerea s-a realizat prin concursul OTKA,
număr proiect: 128 151.

Gábor Vaderna

TRAUMĂ ȘI MODERNITATE

**Identitatea locală a Salontei
și cariera unui poet maghiar din secolul 19**

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

2022

Referenți științifici:

Prof. univ. dr. Szilágyi Márton

Conf. univ. dr. habil. T. Szabó Levente

ISBN 978-606-37-1387-3

© 2022 Autorul volumului. Toate drepturile rezervate.
Reproducerea integrală sau parțială a textului, prin orice mijloace, fără acordul autorului, este interzisă și se pedepsește conform legii.

Universitatea Babeș-Bolyai
Presa Universitară Clujeană
Director: Codruța Săcelean
Str. Hasdeu, nr. 51
400371 Cluj-Napoca, România
Tel./fax: (+40)-264-597.401
E-mail: editura@ubbcluj.ro
<http://www.editura.ubbcluj.ro/>

Cuprins

Prefață 7

Introducere

Istoria Muzeului Memorial „Arany János” 15

CAPITOLUL I.

**Trauma istorică sub aspectul identității
locale moderne și premoderne.**

Cazul Salonta 49

CAPITOLUL II.

**Alegerile intelectualilor maghiari
din secolul al 19-lea.**

Cazul János Arany 111

CAPITOLUL III.

Cult și amintire.

Imagini private și publice ale lui János Arany.....181

Anexă. Poeziile lui János Arany	209
Ágnes.....	209
De unde și pînă unde?	215
Epilog	219
Bibliografie.....	223
Indice de nume	245
Summary	255

Prefață

János Arany a fost un model încă din timpul vieții sale și este o figură marcantă a culturii maghiare chiar și în zilele noastre. Însă oare de ce este așa important acest poet pentru maghiari? Ce secrete stăpâna ce nu înțelegeau confracții săi contemporani? Această carte nu va ocoli aceste întrebări. Vom stabili ce fel de artificii poetice l-au ajutat să ajungă la un astfel de succes și o să vedem cum și-a construit o carieră prin care a ajuns un membru cinstit al burgheziei din Pesta, totul pornind dintr-un mediu țărănesc foarte sărac. În paralel cu dezvoltarea acestei cariere este inevitabil să examinăm și cum se întemeiază elita maghiară a Austro-Ungariei, ce probleme se înfățișau în societatea din acea vreme și să clarificăm care sunt obstacolele care împiedică finalizarea procesului de urbanizare în această parte a Monarhiei. Prin acestea,

o să devină clare motivele pentru care elita unei țări, care a pornit pe calea centralizării, nu este totuși cointereseată de întrebări fundamentale sociale sau etnice și de ce avea încredere și se îndoia în aceeași timp de ideea modernizării. O să înțelegem cauza deznădejdii în legătură cu dezvoltarea necugetată a civilizației tehnice și explicația nostalgiei în legătură cu viața rurală.

După decesul lui Arany, mare parte a moștenirii sale ajunge în orașul său natal, la Salonta. Utilizând amintirile culese, s-a deschis Muzeul Memorial „Arany János”, primul muzeu memorial maghiar, care prezintă și opera poetului. Concepția instituției însă ridică mai multe întrebări. În primul rând este de clarificat cum a încercat să profite comunitatea locală de faima și autoritatea lui Arany. La sfârșitul secolului al 19-lea, Salonta trăiește o dezvoltare dinamică și se străduiește să devină din târg, oraș modern. Amintirea lui Arany în viața orașului se îmbină cu mari planuri urbanistice. Un alt aspect în ceea ce privește legătura orașului cu poetul este că Salonta apare frecvent în poeziile sale cu diferite

povești și legende locale. S-ar putea spune că Salonta este introdusă în cultura maghiară de către Arany. Prin deschiderea muzeului, localnicii nu numai pe poet l-au comemorat, muzeul a îndeplinit o funcție mai largă, de instrument de bază a unui oraș modern, deoarece poveștile eternizate de Arany ajută comunitatea să-și recreeze identitatea în zilele de astăzi. Pe de o altă parte, din perspectiva politicii istoriei și a problemei identității, pot fi observate câteva contradicții. Interiorul burghez în castelul reconstruit prezintă camera lui Arany, dar în același timp este un corp străin în acest mediu. Pune laolaltă sentimentul trecutului și al unui viitor dorit.

Cartea de față își propune să examineze corelația complexă între istoria unui oraș bihorean, cariera unui poet cu origine din acesta, acestea fiind cercetate din perspectiva identității locale, referitoare la oraș și la poet. Această perspectivă este o nouă cale și în istoria literaturii maghiare: nu se mai întreabă ce înseamnă János Arany pentru națiunea maghiară ci ce înseamnă pentru o comunitate locală. Pentru mulți, Arany este primul poet modern în literatura

maghiară. Cartea astfel are în vedere să povestească istoria modernității cu raport la aspectele locale.

Aniversarea a 200 de ani de la nașterea lui János Arany s-a declarat an memorial în Ungaria. Fondul arhivistic (cărți, manuscrise, obiecte personale) al Muzeului Memorial „Arany János” a fost restaurat în 2017-18, după care s-a deschis o nouă expoziție cu numele *Honnan és hová? [De unde și pînă unde?]*¹ Autorul acestei cărți a fost curatorul expoziției. Legat de aceasta, s-a publicat o carte în limba maghiară sub titlul *Honnan és hová? Arany János és a nagyszalontai hagyomány [De unde și pînă unde? János Arany și tradiția Salontei]*.² Această carte apărută și în limba română, își propune să povestească cunoștințele adunate de-a lungul organizării expoziției, explică elementele concepționale inevitabile, însă este mai mult decât o traducere a textului maghiar. Examinează teme care pot fi relevante și pentru cititorii săi care numai acum fac cunoștință cu cultura maghiară, iar acest fapt, din

---

¹ Titlul expoziției este titlul unei poezii de Arany. Vezi poezia în Anexă.

² VADERNA 2020.

când în când, poate conduce la mutarea accentelor în text. Cu toate că lucrarea de față urmărește logica expoziției, vor fi pasaje care expun mai detaliat tema actuală, pentru a fixa mai bine informațiile în contextul culturii maghiare. În introducere se va prezenta istoria Muzeului Memorial „Arany János” (istoria construirii unei tradiții, și relația acesteia cu o expoziție din secolul 21-lea), primul capitol povestește istoria Salontei (despre desfășurarea identității comune a unui oraș, despre prelucrarea traumelor de-a-lungul istoriei), al doilea vorbește despre intelectualul Europei de Mijloc, prezentat prin portretul lui János Arany (despre dilemele intelectului maghiar în era austro-ungară), iar al treilea capitol are ca temă tehnica culturală a amintirii (adică ce variante locale are cultul național și ce instrumente are o comunitate pentru a se articula în acest sens).

* * *

Organizarea expoziției s-a desfășurat prin colaborare cu Muzeul Literar „Petőfi” din Budapesta, manuscrisele au fost restaurate de Biblioteca Națională Széchényi, iar obiectele de artă în diferite ateliere din Ungaria și România. Ar fi imposibil de enumerat toți specialiștii cu care am colaborat în acele luni când s-a format scenariul final al expoziției. Aceasta s-a realizat printr-o contribuție a întregii echipe, cercetători, bibliotecari, arhiviști, curatorul fiind numai un element din echipă. Ce ar face regizorul și scenaristul fără operator, tăietor, designer de costume, artiști, vânzatori la bufet ș.a.m.d. – adică fără cast. Așa este și în muzeologie. Cum se spune: toată responsabilitatea este a mea, însă succesul producției este al echipei.

Anumite persoane trebuie fie menționate dintre contributori. Sunt dator cu mare mulțumire pentru ajutor lui László Boka, Csilla E. Csorba, István Koczka, János H. Korompay, Júlia Patócs, Judit Szilágyi, Márton Szilágyi și Zsuzsa Török.

Această carte este pe de o parte mai puțin, iar de pe altă parte mai mult decât un catalog de expoziție. Mai puțin – pentru că nu conține o detaliată notă de

obiecte de artă. În anul memorial au apărut publicații atât de detaliate în acest aspect, încât lucrarea de față pare a fi redundantă.³ Este însă mai mult decât un catalog încât este un experiment de a examina istoria literaturii, a localității, o carieră literară și construirea unui cult literar, împreună, din perspectiva formelor de identitate locale și naționale.

* * *

„Istoria a luat viteză” – scrie Pierre Nora în introducerea eseului *Entre Mémoire et Histoire*. Nora se referă la faptul că tehnica amintirii societăților premoderne (verbalitatea, repetiția) s-a descompus, și au apărut noi tehnici. Când vorbim despre amintirea culturală sau istorică, jucăm un joc complex: ne amintim, iar subiectul amintirii este amintirea însăși.

---

³ RÓZSAFALVI 2018; TÖRÖK-ZEKE 2018; HÁSZ-FEHÉR 2019. În mare parte mă bazez pe literatura critică în limba maghiară. Publicația de față încearcă să citeze numai cele mai importante texte. Textele lui Arany în fiecare caz sunt citate din ediția critică: AJÖM I-XIX; AJM, Széjl1; AJM, Elb; AJM, KK3; DOMOKOS-GULYÁS 2018.

Traumă și modernitate. Identitatea locală a Salonteii...

Trebuie reținut: „Vorbim atât de mult despre amintire, numai pentru că aceasta nu mai există.”⁴

Budapesta – Salonta, 2017–2019

---

⁴ NORA 1984: XVII.

Introducere

Istoria Muzeului Memorial „Arany János”

(patru scene)

Scena I. Februarie 1870, János Arany stă așezat în fotoliu, în biroul său de la Academie cu un creion în mână și citește. Poetul e emoționat. Un prieten din copilărie, György Rozvány, i-a trimis lucrarea despre istoria Salontei.¹ Nu Arany este singurul căruia i-a trimis-o. Citește documentul, clatină din cap, își face notițe pe marginea paginii, ca de obicei. În această situație nu e funcționarul celui mai important institut științific din Ungaria, nu e faimosul critic literar, nici severul editor și nu e nici cel mai mare poet maghiar în viață. Acum e o persoană din Budapesta cu origini din Salonta, care niciodată nu-și uită rădăcinile, unul

---

¹ ROZVÁNY 1870.

Traumă și modernitate. Identitatea locală a Salontei...

căruia mereu îi e dor de orașelul natal. Citește o carte cu legături personale, îi revin în minte amintiri din copilărie, regăsește documente nevăzute de zeci de ani. Pune jos creionul, cartea o lasă pe mica sa masă rotundă. Se ridică din fotoliu, își alege o pipă din pipatoriu, o aprinde și se gândește. János Arany e un om reținut...

Pune jos pipa, se așază la birou, ia în mână condeiul și niște cerneală, o foaie curată. Cum să-i menționeze greșelile lui Gyuri? Când a lucrat atât! Câtă energie, cât efort – nu poate jigni. Deschide mai bine o altă mapă și scoate o altă foaie, cea oficială a Academiei. Un formular preprintat.

270
1870.

ACADEMIA ȘTIINȚIFICĂ MAGHIARĂ

Pesta, 8 martie. 1870.

**Document sosit la Academia Științifică
Maghiară din partea stimatului Domn:**

Istoria orașului Salonta (monografie)

**lăsat în biblioteca institutului..., subsemnatul
însărcinat..., Academia își exprimă mulțumirea.**

Stimatului Domn György Rozvány
Salonta

**Printat la Gusztáv Emich, Tipograf. Acad. Magh.,
Pesta, 1863.**

Așa e în ordine, trebuie numai semnat. Arany iarăși se gândește câteva minute, își amintește perioada când stătea la familia Rozvány. Îi revin momentele vesele, nunțile, copiii. Nu-l poate jigini. Prinde condeiul și scrie pe partea goală a foii:

Dragă Gyuri! Ți-am citit cartea cu mare interes. Mă bucur și mă mir că ai putut aduna atâtea după incendiu. Exemplarele le-am trimis direct persoanelor competente. Nu te supăra că numai pe această cale ți-am putut răspunde. Îți doresc o viață fericită.

Cu mare prietenie,
János Arany²

Scena II. Oare atitudinea rezervată a lui Arany poate fi motivul pentru care s-a întrerupt prietenia dintre cei doi pe o perioadă de cinci ani? Ori, scrisorile sunt pierdute? În 1875 se întâlnesc din nou

---

² Arany către György Rozvány, Pesta, 8 martie, 1870., in: AJÖM XIX: 232–233.

în legătură cu un caz de pământ. Arany, cel mai probabil, a uitat deja ce i-a răspuns la ultima scrisoare și, îl rănește din nou pe Rozvány. În 19 ianuarie 1875 îi scrie cumnatului Sándor Ercsey din Salonta: „În primul rând îmi cer iertare de la tine că din neștiință te împovărez cu supramuncă când – fiind departe de casă –, din lipsa informațiilor referitoare la condițiile prietenului meu György Rozvány îți cer ajutorul, iar cu această neîncredere poate i-am provocat și lui câteva zile dureroase.”³ Deci îl roagă pe Ercsey să-l împace pe Rozvány și să-i garanteze că afacerea se va încheia cu succes. Pune jos condeiul. Aruncă o privire spre dulap. Ușa dulapului se deschide scârțâind. Găsește cu greu cartea despre Salonta a lui Rozvány. Arany se gândește îndelung. Deschide cartea și începe să noteze pe marginea paginii.

Scena III. Trec cincizeci de ani, György Rozvány și János Arany nu mai trăiesc. Au decedat și soția lui Arany, toți copiii și singurul nepot. Cândva, pe la mijlocul anilor 1920 Géza Voinovich îi spune soției

---

³ Arany către Sándor Ercsey, Budapesta, 19 decembrie, 1875, in: AJÖM XIX: 346–347. Aici: 346.

sale: „Gizella, n-ați văzut cumva cartea lui Rozvány?” Gizella Szalay caută cartea și o pune pe biroul soțului. Viața dânzei, de când s-a căsătorit cu László Arany, fiul marelui poet, se-nvârte în jurul istoriei literaturii și a cultului lui Arany. Trăiește înconjurată de amintiri. Un perete este plin cu originalele gravuri ale lui Jenő Zichy, manuscrisele lui Arany umplu sertarele biroului, iar pe raftul de cărți sunt așezate numai piese de-ale lui. Al doilea soț al Gizellei, Géza Voinovich este literar, specialist în Arany, și e succesorul lui la Academie ca secretar general și la Asociația „Kisfaludy” ca președinte. Om de știință, care îngrijește și totodată creează și reprezintă cultul. Lucrează la o monografie despre Arany, pentru aceasta caută cartea lui Rozvány. Zâmbește citind notele.⁴

Scena IV. În 22 ianuarie 1945 începe bombardamentul asupra Budapestei. Medicul István Batka supraviețuiește atacul în pivnița vilei sale. A auzit explozia la 11:30, însă nu știe ce s-a-ntâmplat. Ulterior a sesizat că, casa vecinului este în mare parte dărâmată. Vecinii, familia Voinovich, angajații, nu

---

⁴ Cele trei volume: VOINOVICH 1929; 1931; 1938. Despre notele lui Arany: VOINOVICH 1929: 6–7.

sunt nicăieri. Batka, cu ajutorul vecinilor și cu câțiva călugări lazariști de acolo, în patru ore au reușit să îi salveze pe captivi. Pe Gizella Szalay o găsește moartă. A trăit 88 de ani. În 30 ianuarie cad încă două bombe. Moștenirea Arany din Budapesta piere la o săptămână după decesul ultimului membru al familiei. Cartea lui Rozvány, cu notele lui Arany, este distrusă.⁵

Aceste patru scene se bazează pe fapte justificate, însă au fost completate de mine, ca o poveste. Omul de litere este constrâns să-și folosească fantezia până la un punct. Oare Géza Voinovichi și soția sa se tutuiau? Oare Arany fuma din pipă când se gândea? Nu au mare importanță aceste detalii, aceste episoade doresc numai să prezinte patru probleme potențiale al cultului Arany.

În prima scenă ia ființă un obiect de artă. Bineînțeles, în anul 1870 aceasta este numai una din totalitatea cărților bibliotecii poetului. Poate însemna totuși puțin mai mult decât cele mai multe de acolo.

---

⁵ Dr. Batka István feljegyzései [Notele lui dr. István Batka], MTA KIK Kt., Ms I/113.

Arany s-a interesat de istoria Salontei, pentru care s-a ocupat el însuși de comentarea materialului scris de Rozvány. S-a realizat deci o relicvă în urma lui Arany, care de acolo aștepta numai să fie descoperită de posteritate.

A doua ne ajută să ne imaginăm cum își trăia poetul viața în fiecare zi. Își cumpără pământ lângă Salonta, și se îngrijorează, dacă a făcut o afacere bună, necunoscând condițiile de acolo. (Astăzi deja se știe – teama era legitimă.) După critica cărții lui Rozvány, relația celor doi prieteni vechi s-a răcit. Afacerea prin mijlocirea lui Ercsey s-a desfășurat deja într-o atmosferă plină de griji. Această poveste prezintă foarte clar cum o relicvă își poartă propria istorie, poate fi plină cu alte relații indirecte nevăzute, fie în spații sociale, economice, sau chiar personale. Un alt aspect important al lui Rozvány este că nu-și ia gândul de la Arany: după decesul poetului devine un personaj inevitabil în înființarea Muzeului Memorial „Arany János” din Salonta.⁶

---

⁶ Tatăl lui György Rozvány (1818-1902) i-a dat cazare și de muncă tânărului János Arany, așa s-au cunoscut. Este cunoscut ca cercetătorul istoriei Salontei și îngrijitorul moștenirii literare a lui

Marea parte a moștenirii ajunge în diferite arhive prin fiul – László Arany, iar după decesul lui, prin văduva sa, Gizella Szalay. Majoritatea obiectelor, cărților și manuscriselor ajung direct în muzeul nou-înființat în Salonta. Însă trebuie precizat că partea de acasă, cea distrusă în timpul bombardamentului, probabil depășea oricare colecție ca valoare. Géza Voinovich consideră cartea lui Rozvány un obiect de cult și totodată o importantă sursă literară. Notele lui Arany de pe marginea paginilor sunt parte ale monografiei biografice a lui Voinovich. Acesta lucra și locuia în biroul său, așa cum făcea și Arany. Nu exista loc mai convenabil de a-și scrie biografia Arany, de trei volume, decât acesta, un „muzeu

---

Arany. A fost prezent la dieta din 1839-40 din Bratislava ca secretar al deputatului liberal din județul Bihor, Ödön Beöthy. În 1840 Beöthy îl tirimite în Spiegelberg să-l aducă acasă pe László Lovassy. Acesta era închis din motive politice, iar mai târziu înnebunește. În revoluția de 1848/49, împreună cu Arany, se alătură Gărzii Naționale, o gardă paramilitară din acel timp, și rămâne membru până la înfrângere. E de origine din Salonta, acolo are niște pământuri, și după revoluție se-ntoarce acasă. Fiul lui, Eugen, a fost fondator al mișcării comuniste române, iar apoi devine martorul acesteia: SZIKSZAY-POPA-BULEI 1971.

Arany”, de fapt.⁷ Vorbind despre un obiect de cult, este important atât contextul nașterii cât și cel cotidian, iar acestea se mișcă undeva între sfera publică și privată. Cultul lui Arany este special din acest aspect, fiindcă mișcarea între acest spațiu public și cel privat este constantă, limitele nu sunt foarte clare, și așa se realizează o sferă publică deosebită, în care avem însă multe informații despre obiecte și documente private, care ulterior ajung să fie inaccesibile, fiind distruse (descrierea în a patra scenă). Această situație ne învață să prețuim ceea ce ne-a rămas din moștenire. Exemplul cărții ne arată drumul unui obiect de cult, în acest caz un destin mai puțin norocos. Obiectul era accesibil numai pentru un cerc foarte limitat, chiar nu se știe dacă Voinovich i-a arătat cuiva lucrarea și astfel cartea a dispărut înainte de a ajunge în fața publicului. Amintirea acesteia se construiește numai din notele paznicului arhivei. Se poate spune deci, că „viața” acestor obiecte se poate povesti prin circumstanțele nașterii lor, ori prin

---

⁷ Voinovich numește astfel casa într-un raport: MTA KIK Kt., Ms. I/115.

micile istorii ale posesorului, sau chiar și prin întâmplări ulterioare (ajungând în fața publicului ori nu), prin istoria arhivizării sau prin cultul acestora, care de multe ori prezintă identitatea (sau – cum se întâmplă și în acest caz –, chiar construirea identității) unei comunități, fie aceasta o familie sau chiar națiunea respectivă.

(moștenirea aflată la Salonta)

Cultul lui János Arany a existat deja în timpul vieții sale. În al treilea capitol va fi prezentată pictura în ulei al lui Miklós Barabás, care a fost comandată din partea Salontei încă din 1856, adică numai cu patru ani după ce Arany părăsește orașul. Această pictură este expusă astăzi la expoziția din Salonta. De altfel, celebritatea orașului devine definitivă după deces.⁸

János Arany decedează în 22 octombrie 1882. În mormântarea are loc la Budapesta cu câteva zile mai târziu. Împotriva timpului scurt, Salonta trimite o delegație să fie prezentă și să lase o coroană la

---

⁸ Sursa următoarelor informații este: DEBRECZENI 1913; DÁNIELISZ 1984a.

mormânt. Membrii delegației bineînțeles erau prietenii și familia poetului. Conform legendei pe drumul spre acasă au decis să deschidă o grădiniță în Salonta în cinstea lui Arany și să deschidă o cameră memorială pentru decedat. Cine a avut ideea, nu este clar. Poate fi György Rozvány, prietenul din copilărie, ori Kálmán Szél, ginerele poetului – însă până la urmă nu are mare importanță întrebarea. Cu scurt timp după înmormântare, în 12 noiembrie, László Fónagy, deputatul Salontei convoacă o adunare populară, unde constituie în oraș Comisia Memorială Arany și începe o colectă pentru a acoperi costurile unei statui ridicate în Budapesta.⁹

Comisia memorială avea scopul de a asigura baza financiară pentru instituțiile culturale plănuite. Fiindcă după doi ani au reușit să facă rost numai de 3350 forinți, au fost nevoiți deocamdată să se mulțumească cu o cameră memorială. Donațiile veneau în mare parte de la persoane particulare, parțial de la rudele poetului. Aceștia au făcut totul

---

⁹ În acel timp nu se știa că concursul va fi publicat numai în anul 1887. Statuia lui Alajos Stróbl va fi inaugurată numai în 14 mai 1893 în curtea Muzeului Național în Budapesta.

posibil pentru a impulsiona cultul lui Arany: cumnatul, Sándor Ercsey, a oferit întreaga sumă încasată după cărțile lui Arany, iar văduva lui Arany donează comisiei toate proprietățile sale din jurul Salontei. Însă o altă problemă este că, comisia nu stăpânește destule obiecte moștenite pentru a completa planul.

Văduva lui Arany, Julianna Ercsey decedează în 19 februarie 1885 în Budapesta, în palatul Academiei, unde locuiau după ce Arany a ieșit la pensie (mai detaliat despre acest apartament vezi în al treilea capitol). Această situație tristă oferă prilejul deschiderii camerei memoriale: în 28 februarie 1885 comisia primește aprobarea lui László Arany, fiul poetului, pentru a muta toată moștenirea culturală la locul ei demn. Într-un răspuns trimis către Sándor Nagy, preot reformat și vice-președinte al comisiei, pe lângă relicvele rămase după poet, promite să trimită și o mare parte a bibliotecii către salonteni.

Oricât de greu îmi este să mă despart de amintirile mult apreciate ale tatălui – din care oricare bucată îmi amintește de câte ceva legat de iubitul meu, oricare amănunt neînsemnat pentru străini, pentru mine este un martor care-

mi povestește despre viața dânsului –, totuși mă liniștește faptul că stimata comisie și stimatul public al orașului natal al tatălui meu dorește atât de mult să înființeze după atâția ani camera memorială, și sunt sigur că vor fi în stare să le păzească mai bine și mai îndelung decât eu aș putea. [...] Doresc, toate relicvele enumerate aici – deci nici cărțile! – niciodată să nu fie mișcate din această instituție.¹⁰

Fiul, după ce a terminat cu scrisoarea, cu mare elan a început să golească apartamentul Academiei, a făcut un inventar la cărți și a aranjat manuscrisele. „Martorii” au ajuns în scurt timp în orașul natal. În 6 iunie 1885 se deschide camera memorială și pentru public – deocamdată într-o sală în școala reformată din Salonta. La festivitatea de inaugurare este prezent László Arany și soția, Gizella Szalay, Piroska Szél (nepoata lui Arany și nepoata de soră a lui László), Kálmán Szél (ginererele poetului, tatăl Piroskăi), și Sándor Ercsey (cumnatul). Cuvânt de deschidere, toasturi și un cor frumos – ceremonia ține toată ziua. Atmosfera biroului din Academie este bine

---

¹⁰ Locul manuscrisului; MMAJ, Dos. 93. (RÓZSAFALVI 2018: 259.)
emis de către: TÖRÖK-ZEKE 2018: 204–205.

reprodusă, camera e plină de cărți și manuscrise. Expoziția s-a aflat acolo încă 14 ani.¹¹

Turnul Ciunt stă lângă piața centrală a Salontei de sute de ani. Clădirea în ruine se folosea în secolul al 19-lea ca hambar. Ideea de a muta expoziția în turn, a venit de la Kálmán Szél sau de la György Rozvány. Despre simbolica mutării în turn voi scrie mai detaliat în Capitolul I. Aici sunt mai actuale niște aspecte practice. Camera memorială în sine putea fi aranjată și dintr-un buget mai mic, însă donația lui László Arany a deschis drumul spre un mai mare proiect. Sala școlii s-a dovedit mult prea mică pentru o expoziție atât de bogată, materialul primit pur și simplu nici nu încăpea în sală. Însă n-a fost ușoară nici obținerea, nici reorganizarea noului spațiu pentru serviciul public. Clădirea era proprietate particulară, însă procurarea era importantă din motive de dezvoltare urbanistică. Pentru cumpărarea

---

¹¹ Fondul arhivistic se poate reconstitui din mai multe inventare: fără nume 1899; Arany János emléktárgyainak leltára, amelyek 1900. évi június hó 22^{én} a „Csonka toronyban” leendő megőrzés végett küldettek [Inventarul obiectelor memoriale ale lui János Arany, care au fost trimise la „Turnul Ciunt” pe 22 iunie, 1900.], MTA KIK Kt., Ms 4/3; DEBRECZENI 1920. Vezi în TÖRÖK-ZEKE 2018.

clădirii, orașului nu avea la dispoziție suma suficientă, cu toate că din fundația fondată pentru statuia Arany din Budapesta, s-a alocat o bună parte pentru muzeul plănuir. În luna mai 1893 presa locală scrie că cei 3500 de forinți propuși de comisia desemnată pentru construirea statuii nu ajung pentru a achita contravaloarea clădirii în întregime, motiv pentru care jurnalistul Károly Vadnay se adresează grofului Jenő Zichy, președintele Comisiei Monumentelor Naționale pentru ajutor. Prețul final a fost de 15 000 de forinți, și așa comisia memorială a fost nevoită să contracteze un mare împrumut. Contractul s-a semnat în 9 iulie 1893.¹² Pentru a fi îndreptățită pentru a aranja tranzacții financiare, trebuia să se schimbe și forma de organizare, pentru care în 7 februarie 1894 se înființează Comisia Memorială „Arany” cu scopul declarat de a muta muzeul în Turnul Ciunt. Au plănuir în plus

---

¹² Arany-szoba a Csonkatoronyban [Camera Arany în Turnul Ciunt], *Pesti Hírlap*, 15.129 (11 mai, 1893): 10; A szalontai Csonkatorony [Turnul Ciunt de la Salonta], *Vasárnapi Újság*, 40.24 (11 iunie, 1893): 408; A Csonkatorony átvétele [Preluarea Turnului Ciunt], *Budapesti Hírlap*, 13.190 (12 iulie, 1893): 7.

formarea unei expoziții despre istoria locului, și nu au abandonat ideea înființării grădiniței.¹³ Comisia nou-înființată degeaba a pornit o colectă, n-a reușit să-și achite datoriile, și așa nu s-au văzut multe șanse pentru terminarea restaurării turnului. Văzând aceste probleme, din nou a intervenit László Arany: a preluat toate costurile reconstruirii, și a însărcinat un arhitect tânăr, foarte talentat, pe László Gyalus, să facă proiectul. Înainte de a începe construirea, în 1 august 1898 László Arany a decedat pe neașteptate. Lucrările însă au continuat.¹⁴ În primele luni ale anului 1899 arhitectul Károly Veres conduce restaurarea, în 15 martie se pune la loc bumbul,¹⁵ iar în 27 august turnul reînnoit își deschide porțile.

---

¹³ Statutul din timpul înființării: fără nume 1894. Mai târziu: fără nume 1914.

¹⁴ Văduva sa a anunțat acest lucru în decembrie: *Budapesti Napló*, 3.348 (18 decembrie, 1898): 8; A nagyszalontai csonkatorony [Turnul Ciunt de la Salonta], *Pesti Napló*, 50.8 (8 ianuarie, 1899): 11; A szalontai csonkatorony [Turnul Ciunt de la Salonta], *Pesti Hírlap*, 21.9 (9 ianuarie, 1899): 6.

¹⁵ A szalontai Arany-szoba [Camera „Arany” de la Salonta], *Pesti Napló*, 50.132 (13 mai, 1899): 8–9; Arany-múzeum Nagy-Szalontán [Muzeul „Arany” de la Salonta], *Vasárnapi Újság*, 46.21 (21 mai, 1899): 355. Obiectele și documentele așezate în bumb s-au avariat

La inaugurare e prezentă o companie distinsă. Cuvântări, coroane și cor din nou. La masa după festivitate participă și fostul prim-ministru Kálmán Tisza (Arany a fost educatorul fratelui său mai mic, Domokos Tisza). Conform celor scrise în ziarul *Vasárnapi Újság* László Gyalus a reprezentat Comisia Monumentelor, dar bineînțeles dorea să verifice și rezultatul planurilor sale. Anul 1899 a fost gravat în podea – asta se vede și astăzi. S-au construit și cele patru etaje, roata cu scări, cu geamuri de diferite forme și diferite înălțimi la încăperi. Muzeul însă, în acel moment, nu era încă finalizat. La parter se găsea un salon, primul etaj era aranjat drept camera academică a lui Arany, iar la interiorul etajelor II și III mai era mult de lucru.

Comisia Memorială înființată pentru îngrijirea cultului poetului național maghiar în primii ani ai noului secol avea din ce în ce mai curajoase planuri.

---

destul de mult. De-a-lungul renovării acesta s-a luat jos de pe acoperiș și a ieșit la ivelă că – cel mai probabil în timpul celui de al II-lea război mondial – s-a găurit, pentru că to în el era ud. Glonțul și documentele sunt păstrate în MMAJ.

Au însărcinat faimosul sculptor, Alajos Stróbl, să construiască o statuie Arany în Salonta, au cumpărat clădirea construită în locul casei natale a poetului, au început construirea Palatului Arany lângă Turnul Ciunt. Între timp se finalizează lucrările la noua piața centrală și pe clădirea neoclasică a primăriei. În 1901 se inaugurează statuia Lajos Kossuth creată de András Tóth.¹⁶ Despre comanda statuii Arany s-a decis în 1903.¹⁷ Dilemele în jurul proiectului sunt adunate de István Debreczeni:¹⁸ original locul statuii era pe piața Toldi (astăzi numit Parcul Mare). În 6 noiembrie 1904, vărul văduvei lui László Arany, directorul Muzeului Național din Budapesta, Imre Szalay a propus să fie mutată intrarea veche, care de altfel putea fi folosită numai trecând printr-un teren străin, și această nouă intrare să fie dinspre parcul central. Astfel, după demolarea casei din față, intrarea va fi chiar lângă viitorul Palat Arany. O altă

---

¹⁶ Despre istoria și viitorul statuii vezi DÁNIELISZ 1999. Documentele acestora: MMAJ, Dos. 337.

¹⁷ Arany János szobra Nagyszalontán [Statuia lui János Arany de la Salonta], *Független Magyarország*, 2.418 (13 mai, 1903): 10.

¹⁸ DEBRECZENI 1913: 56–65; DÁNIELISZ1984a: 18–22.

idee a lui, a fost ca noua statuie Arany să fie așezată deasupra intrării.¹⁹ Până la urmă, din nou, rudele lui Arany din Budapesta au reușit să avanseze în acest proiect, și să dea direcție lucrurilor. Au avut ocazia, fiindcă Comisia Memorială „Arany” neavând surse, a fost ajutată iarăși de familie: prima donație a venit de la nevasta lui László Arany și tot ea a inițiat colecte și mai târziu. A organizat și un program de caritate în Oradea cu actorii Teatrului Național. Proiectul statuii a fost făcut de Alajos Stróbl, iar cu realizarea acesteia l-a însărcinat pe Ferenc Kolozsvári Szeszák, un elev foarte talentat al lui. La dezvelire se organizează din nou o mare festivitate pe data de 15 noiembrie 1907. Cuvântări, coroane, cor, masă – mari scriitori, poeți, politicieni... Din rutină mergea deja totul.

Comisia Memorială „Arany”, după dezvelirea statuii continuă realizarea următoarelor planuri. În

---

¹⁹ Arany János-szobor Nagy-Szalontán [Statuia „Arany János” de la Salonta], *Budapesti Hírlap*, 24.309 (8 noiembrie, 1904): 12; Arany János szobra Nagyszalontán [Statuia lui János Arany de la Salonta], *Magyarország*, 11.269 (10 noiembrie, 1904): 12. Manuscris de Szalay cu ideea notată: MMAJ, Dos. 329. (RÓZSAFALVI 2018: 265.)

1908 reușesc să achiziționeze casa de pe terenul fostei casei natale, unde doreau să deschidă grădinița mult dorită. În final au reușit să deschidă un cămin de zi, care a fost ținut în stare de funcționare de către primărie. În 1912 au terminat construirea Palatului Arany într-un stil eclectic: clădirea în sine – în stilul caselor baroc, iar turnul mai mult în stilul Art Nouveau. Încăperile s-au dat în chirie. La parter s-au deschis magazine, iar la etaje s-au construit apartamente. Comisia aștepta o încasare semnificativă din care ar fi putut sărbători centenarul nașterii poetului, care se apropia. Puteau fi cuvântări, coroane, cor, masă – ca de obicei. Din cauza războiului însă planul s-a zădărnicit, numai pentru locuitorii Salontei s-a organizat o mică sărbătoare. Tratatul de pace de după război au creat o situație nemaipomenită și sub aspectul cultului lui Arany.

Posibilitățile de dezvoltare ale muzeului pe teritoriul României au încetat pe o perioadă foarte lungă. Comisia nu mai poate funcționa până anul 1929. Expoziția nu se schimbă în aceste decenii: la etajul I este camera Arany, la II și III se găsesc

obiectele culturale ale festivităților organizate după diferitele inaugurări (coroane, panglici), iar etajul IV este un simplu foișor. În 1940 orașul și muzeul devine din nou parte din Ungaria, dar din cauza războiului, dezvoltări nu pot fi efectuate. Când armata sovietică ajunge la Salonta, muzeul se deteriorează în mare măsură. Soldații și mulți alții jefuiesc turnul. Este interesant că obiectele valoroase în sens de valoare de patrimoniu nu se fură (cu excepția monedelor memoriale și a trei cunune de lauri din argint). Mai mult lucrurile care pot fi folosite zi de zi: covoare, haine de pat, haine, trabucurile și pipa (care a rămas jumătate fumată după deces) lui Arany. O treime din obiectele expuse dispar.²⁰ După aceasta, se desființează Comisia Memorială „Arany”.

Adunarea obiectelor muzeului și păstrarea acestora o încep Pál Mikó și Ferenc Tordai, învățători locali. În timpul Republicii Populare Române trec ani întregi până muzeul începe din nou să funcționeze. Se întâmplă și niște dezvoltări infrastructurale: se

---

²⁰ Detaliat despre pierdere vezi: ZEKE 2018: 30.

bagă curent în clădire și de atunci muzeul poate fi deschis și în zilele de lucru. În anii '50 se aranjează relația dintre România și Ungaria, după care se ivește ocazia de a reconstrui muzeul. În 1 iunie 1956, noul director Endre Dánielisz (care are numai 33 de ani la acea vreme) ca prim aspect, începe să lucreze la o nouă expoziție. Obține noi vitrine moderne, înlocuiește relicvele pierdute, chiar îmbogățește materialul expus. Adună multe obiecte noi legate de Arany, foarte multe referitoare la istoria localității și alte obiecte folclorice locale. Noua situație cere o complet nouă expoziție și Dánielisz nu refuză responsabilitatea. Noua concepție muzeografică prezintă istoria Salontei, viața și opera lui János Arany în ordine cronologică. La parter a realizat planul original al Comisiei Memoriale „Arany”: prezintă istoria orașului. În încăperea mare de la parter este loc pentru pictura imensă a lui Gyula Éder despre Ștefan Bocskai. La etajul I și II documente referitoare la Arany conduceau vizitatorul prin biografia poetului, iar la etajul III s-a aranjat camera academică, se prezenta viața sa în timpul când devenise secretarul Academiei, adică în vârful

carierii. La etajul IV se găseau opere literare și de artă plastică despre el, numai de după moarte.²¹ Această expoziție s-a deschis în 3 martie și a putut fi vizitată, cam în aceeași condiție, până în 2017. La deschidere au fost prezenți importanți politicieni și conducători de instituții culturale maghiare și române.²² Festivitatea era menită de a reprezenta prietenia celor două țări socialiste, cu toate că expoziția prezenta relicve care se legau strict de trecutul naționalismului maghiar. Cuvântări, poezii, masă – care, de această dată, arată prietenia acestor două popoare.

După revoluția din 1989 și perioada furtunoasă de trecere la o republică democratică, Comisia Memorială „Arany János” s-a reînființat și și-au solicitat bunurile imobile înapoi. După primul refuz au pornit un proces, care a împiedicat orice

---

²¹ Despre concepție vezi: [DÁNIELISZ Endre:] Tervezet az Arany János emlékmúzeum átrendezésére [Un plan pentru reconstruirea Muzeului Memorial „Arany János”], MTA KIK Kt., Ms 4514/121; DÁNIELISZ1984a: 51–54.

²² GÁBOR István: Arany János emlékkiállítás [Expunere memorială „Arany János”], *Magyar Nemzet*, 13.37 (2 octombrie, 1957): 9; KÜRTÖS György: Arany-ünnepség Nagyszalontán [Festivitate în memoria lui János Arany în Salonta], *Utunk*, 12.10 (1957): 5.

dezvoltare infrastructurală până în 2016. Până la urmă, comisia a primit înapoi marea parte a bunurilor (și Turnul Ciunt între altele), iar obiectele păstrate în muzeu au rămas în posesia orașului și, sunt și astăzi îngrijite de Muzeul Țării Crișurilor din Oradea. Anul 2017, al doilea centenar după nașterea poetului a creat o situație financiară specială, prin care a existat posibilitatea restaurării întregului material al Muzeului, și schimbarea concepției în întregime.

(dilema)

Expoziția a lui Dánielisz a servit pe o perioadă de 60 de ani. Înainte de a crea noua expoziție, era inevitabil de a regândi câteva aspecte de neîmpăcat. Pe de o parte, orașul își are propria istorie, care se leagă strict de istoria lui János Arany și familia sa. Pe de alta, muzeul însuși are deja o istorie plină de cotituri, și orice bucată a lui poartă urmele istoriei. Tot așa, și sala de expoziție își are propria istorie (care se leagă de istoria orașului, și apare și în opera lui Arany). Al

treilea aspect, de neuitat, este că Arany a fost un artist, și cercetările de decenii în legătura cu arta sa au adus o mulțime de noi date și informații. Acestea din urmă trebuiau neapărat încorporate în noul concept. Cea mai mare sarcină pentru filologie era terminarea ediției critice a corespondenței, după care se vede bine arcul operei lui Arany și din punctul de vedere al istoriei societății.²³ Aceasta a pornit discursul despre poezia lui Arany în două direcții noi. Una este relația dintre modernitate și atitudinea conservatoare a poetului, însă a doua este un aspect al istoriei societății: interpretarea operei prin complexitatea spațiilor și mediilor de comunicare socială.

Trebuie menționat în plus că multe s-au schimbat în practicile muzeografice în ultimele decenii.²⁴ Meta-muzeu, moștenire, muzeu antropologic – acestea sunt cuvinte cheie în schimbarea direcției studiilor umane și socio-culturale sub aspect

---

²³ AJÖM XV–XIX. Mai detaliat despre acest aspect: SZILÁGYI 2017: 15–30; KALLA–KASZAP–ASZTALOS–SIDÓ 2018.

²⁴ W Aidacher 1999.

antropologic.²⁵ Deja expoziția lui Endre Dánielisz a concretizat schimbările disciplinei din secolul al 20-lea și a început să adune relicve și documente care se legau „indirect” de viața lui Arany. Muzeul modern de astăzi are în focus chiar tehnicile culturale adunării și îngrijirii.²⁶ Cum spune și Tony Bennett în cartea sa clasică, muzeul este încadrat într-un spațiu social, și funcția sa nu este numai mijlocirea culturii ci are un rol, poate mai important, în autoreglarea (self-regulation) societății (fie aceasta națiunea în ansamblu ori o comunitate locală).²⁷ Oare spațiile nou-construite de „muzeologia nouă”²⁸ ce rol au în deschiderea discuțiilor între trecut și prezent? Este o altă problemă de a înțelege ce modificări provoacă în mediul modern, tehnologic dezvoltarea continuă a acestuia, în timp ce noile instrumente modifică cu totul aceste spații, chiar și acțiunile și practicile sociale aferente.²⁹

---

²⁵ BACHMANN-MEDICK 2009.

²⁶ MACDONALD 2006.

²⁷ BENNETT 1995.

²⁸ Expresia vine de la: VERGO 1989.

²⁹ GRAU-RÜHSE-COONES 2017.

Din opțiunile conceptuale nenumeroase, doresc să menționez una singură: eseuul lui Peter Sloterdijk din 1989, cu titlul original: *Museum – Schule des Befremdens*. Autorul german scrie despre corelația dintre muzeologie și fenomenul străinătății: Sloterdijk consideră muzeologia o formă a xenologiei – știința muzeologiei face parte din fenomenologia strategiei culturale de a se întâlni cu străinătatea.³⁰ Muzeul deci înfățișează vizitatorul cu străinătatea: ori prezintă diferența unei lumi îndepărtate față de prezent ori, își arată propriile valori raportare la o alta. Așadar, în afară de a se întâlni cu ceva diferit, muzeul oferă experiența de a regăsi străinătatea în propria personalitate. Sloterdijk crede că acest aspect al muzeului era prezent chiar și la muzeele premoderne. Muzeele de tip istoric funcționează în aceeași dialectică. „Cine trece prin istorie ori prin istoria muzeală, face acest lucru pentru a deveni stăpân în dublu-sens: stăpânul însuși, și în același timp stăpânul lumii întregi. Pentru a putea stăpâni definitiv toată identitatea sa, spiritul trebuie să

---

³⁰ SLOTERDIJK 2014: 357.

asimileze sau să distrugă tot ce nu aparține originar de el. Ori să distrugă prin asimilare. Asta este esența culturii muzeologice de tip istoric: ne prezintă tot trecutul ca și cum ar fi manifestarea viitorului „eu”.³¹ Această corelație presupune o conștiință temporală care provine din istoricism. „Noua muzeologie” însă a scăpat de această constrângere de identitate.³² Epoca noastră este „epoca indignării” – cum spune Sloterdijk –, în care „muzeul etnologic intern” al personalității are sarcina de a include societatea (forțată de a-și găsi identitatea) într-o conversație despre străinătate și despre cel „propriu”, căutând în continuare limitele între acestea.³³

Vorbind despre Muzeul Memorial „Arany János” este inevitabil a atinge aceste dileme. Fiind un muzeu istoric, se poate vorbi despre această concepție „istoricistă”, adică leagă o dată prezentul de trecut, iar, și mai important, această conexiune este în contact cu subiectul cercetător și, prin cultul

---

³¹ Ibid. 362.

³² Ibid. 363–364.

³³ Ibid. 364.

trecutului (adică acceptarea străinătății ca parte a personalității) face declarații clare legate de subiectul însuși și de viitorul acestuia.³⁴ Această contradicție discutată decurge și din situația specială că subiectul muzeului este un poet maghiar, iar muzeul în sine se află pe teritoriul României. Asta înseamnă că în afară de dilema propriei străinătăți, apare și contradicția legată de diferența celor două culturi (istorie, literatură, artă, practici muzeologice). În afară de problematica muzeologică și de cea a politicii culturale, o altă interpretare a expoziției ar fi cea personală, cum că viața și opera lui Arany poate fi povestită prin căutarea propriului drum: o tensiune continuă între propria tradiție și modernitate (cu străinătatea sa).

Firește, locul cultic al naționalismului maghiar nu și-a pierdut semnele tipice naționale. Vizitatorii maghiari care călătoresc până la Salonta o să recunoască rîndurile din poezii învățate la școală și visul *grandeur* al Ungariei din secolul al 19-lea.

---

³⁴ Problema istoriografiei vezi în: KOSELLECK 1989.

Muzeul însă este mai mult decât locul exprimării identității naționale, exprimă deodată și traumele istorice ale comunității locale dintre secolele al 16-lea și al 20-lea.

(excursio – concepția)

Expoziția permanentă *De unde și până unde?* încearcă să profite de structura particulară a turnului. Spațiile cu aceleași mărimi ca suprafață, însă aranjate total diferit (geamuri diferite ca formă, încăperi cu diferite înălțimi, și locul scărilor) fac posibil ca elementele vizuale ale etajelor să se îmbine prin aspectele asemănătoare, dar în același timp atrag atenția asupra distincțiilor radicale semantice și formale dintre acestea. Noua expoziție dorea să realizeze visul fondatorilor prin planul structural original, adică prin posibilitatea interpretării multiple a vizitatorului, și nu prin simpla reconstruire fidelă. Bineînțeles, asta nu se putea realiza din cauza pierderii fondului arhivistic.

La parter se prezintă istoria Salontei într-un mod complex. Spațiul în care intră vizitatorul, fiind

simbolul localității, face și el parte din această istorie. Din cauza politicii de identificare a orașului, piața centrală și Turnul Ciunt se leagă strict de familia medievală Toldi și de atmosfera magică a haiducilor, adică de toată tradiția aceasta aranjată de Arany. Turnul Ciunt este prezentat prin prisma acestei povești de la construirea sa în Evul Mediu, până a devenit muzeu. Semnificația simbolică a turnul este de subliniat. E supraviețuitorul traumelor istorice, este un monument istoric și spațiul simbolic al urbanizării și identificării unui oraș.

La primul etaj se află o expoziție biografică. Prin documentele păstrate la muzeu (relicve „vorbitoare” sau „biografice” – cu expresia lui Lorraine Daston),³⁵ această expoziție narativă conduce vizitatorul prin toată viața lui Arany de la prima zi de școală, până la sfârșitul vieții sale. Aceste exponate, în afară de a povesti despre proprietarul originar, au ca sarcină a forma cultura și identitatea. Contextul de folosirea acestora ne arată proprietarii, adică membrii familiei Arany. Subliniem și aici că acestea erau obiecte

---

³⁵ DASTON 2004.

simple cotidiene, care, firește, aparțineau unei persoane ori familii, iar rolul acestora de astăzi și lau primit numai prin procesul muzealizării.

La al doilea etaj este aranjat un spațiu cultic, artistic. Pe peretele principal se văd mai multe portrete a lui János Arany. Iconografia prezenței feței este o importantă parte a cultului artistic. Din fondul arhivistic a Salontei fac parte trei picturi originale, mai multe litografii și o fotografie cu poetul. Pozele în această nouă conexiune confirmă informațiile vizitatorului, iar în același timp creează o nesiguranță. Ne uităm la aceeași față pe fiecare poză, dar vedem mai multe fețe uitându-se la noi, la diferite vârste și în diferite situații. Această situație, având prezente mai multe fețe ale aceleași persoane confirmă acea idee a istoriei literaturii că, vocea narativă a textelor lirice nu poate fi identificată cu un singur subiect.

Genul clasic al expozițiilor memoriale este interiorul, camera în care a pășit subiectul expoziției. Biroul academic al lui János Arany este aranjat la al treilea etaj. Mai bine zis, o imitație a biroului, pentru că interior-ul a fost schimbat când s-a transportat din

clădirea Academiei Științifice la Salonta, apoi când s-a mutat în Turnul Ciunt, când a fost avariat în timpul celui de al II-lea război mondial. S-a schimbat din nou când s-a mutat la al treilea etaj și tot așa la centenarul nașterii poetului, când s-a restaurat. Interior-ul este aura, adică esența într-un muzeu, asta însă este întotdeauna ceva suplimentar, pentru că trebuie să prezinte ceva viu și prezent, în timp ce acesta, de fapt, nu mai poate fi niciodată restabilit. Similar cu primul etaj, și la acesta sunt expuse multe obiecte biografice. Totalitatea acestor obiecte înseamnă mai mult pentru vizitator decât ce ar putea însemna separat, câte unul: instalația încearcă să prindă momentul, totodată indică problematica muzeologică a acestui fenomen.

Cum am stabilit deja, etajul al IV-lea al Turnului Ciunt a fost construit ca foișor, și într-adevăr, și astăzi se poate privi de aici în toate cele patru puncte cardinale – adică spațiul își împlinește și astăzi perfect ținta originală. Pozele despre Salonta expuse între geamuri completează cumva priveliștea, și această imagine modernă a orașului arată vizitatorului visul locuitorilor bihoreni din trecut.

* * *

Cartea, mai departe, dorește să se aproprie de identitatea locală a Salontei din trei direcții diferite. În primul capitol vom cerceta identitatea locală a orașului și încercăm să depistăm modificări prin traumele locale, asta și în vederea relației lui Arany cu acestea. În al doilea, ne legăm de cariera lui János Arany, vom vorbi despre relația dintre local și național și nu putem ocoli problematica foarte complexă a modernismului și a naționalismului maghiar. În al treilea capitol vom discuta despre identitatea locală și cea națională prin analizarea cultului lui Arany din Salonta. Toate acestea cu speranța de a oferi o imagine completă despre naționalismele Europei Centrale și de Est.

CAPITOLUL I.

Trauma istorică sub aspectul identității locale moderne și premoderne

Cazul Salonta

János Arany și-a ascuns familia și propria persoană în ultimele strofe din poemul lui epic, *Toldi szerelme* [*Dragostea lui Toldi*]:

De a mulatságnak már vége szakadjon,
Toldi a háznéppel magára maradjon,
Hadd rendelje el, hogy ki hajszra, ki csára:
Anyja Nagyfaluba, ő maga Budára;
    Kobzos a várkastélyt Anikóval birja,
Nevét maga, míg él, Szalontáruul írja,
Ha fiok lesz, az már György legyen és *Toldi*,
Anyjának a másik fiat is pótolni.

Ami úgy is történt: gyarapodott névvel
Háromszáz esztendőn át mindenik évvel,
Nem is hagyta Miklóst homályba borulni
A *Nagyfalusi és Szalontai Toldi*.

    Szolgált a királyát, – majd a fejedelmet,

Traumă și modernitate. Identitatea locală a Salontei...

Kinek én ezt írá'm tört címere mellett
Zárt sisakon s pajzson kézbe' kivont kardú
Nagyfalusi Arany, szalontai hajdú.

Dar să lăsăm acum petrecerea asta,
Să-l lăsăm pe Toldi să stea cu gazda,
Unde ei vor merge tre să hotărască,
Mama la Nușfalău, el la Buda la casă;
Iar cobzarul brav în castel să rămână,
După Salonta să-și scrie numele cu-a sa mână,
De-un băiat vor avea, György să îl numească,
Mama lui Toldi o mână cerească să primească.

Și așa a și fost: timp de ani trei sute
Un copil mereu acolo se născuse,
Nu uitase nimeni, nu lăsase soarta,
Pe Toldi de la Nușfalău și de la Salonta.
Și-a slujit regele, apoi principele,
Lângă stema ruptă am scris versurile,
Eu, poetul de loc din Salonta,
Care din trecut își trage toată forța.¹

Pe baza poemului, Miklós Toldi, eroul medieval și János Arany, poetul modern, sunt rude. Dubla reședință din Nușfalău și Salonta îmbină soarta familiei lui János Arany și cea a lui Miklós Toldi, și prin

---

¹ Traduceri de Péter DEMÉNY.

identificare, poetul se imaginează ca moștenitorul spiritual al marelui erou. Această conectare a familiilor Arany și Toldi s-a infiltrat și în biografiile Arany. Probabil și Arany a simțit această confuzie, deoarece într-un exemplar din *Dragostea lui Toldi* a notat cu creion lângă această strofă: „În ciuda acestei manevre artistice inocente (coup d’artiste), e cu certitudine că din Nușfalăul județului Crasna a provenit în Salonta”² – dat fiind faptul că cele două sate numite Nagyfalu nu sunt identice: cel al familiei Toldi este parte din Sânnicolaul de astăzi, iar cel al familiei Arany este Nușfalăul zilelor noastre. Primul șade la 10 kilometri, al doilea la 110 kilometri de Salonta. E evident că inocența unei manevre artistice nu se poate măsura doar prin năzdrăvănia cauzată posterității, care vânează fapte. Gestul în sine este interesant: János Arany, practic, se prezintă pe el însuși și familia lui ca moștenitorii neamului Toldi, iar filiația este în același timp și o împuternicire ca el să fie acel poet care compune această întâmplare.

---

² VOINOVICH 1929:9 – citează din volumul distrus în al doilea Război Mondial. Arany a notat și în cartea lui Rozvány: „Tradiția familiei susține Nagyfalu din județul Crasna” Ibid.

Mergând mai departe, este o altă curiozitate că Arany se denumește „haiduc”. Așadar, de fapt, unește în el însuși două elemente cruciale din identitatea istorică locală: a devenit moștenitorul neamului Toldi și haiduc – deci a înșușit cele două identități nobile militare, cu care avea legătură în mod indirect, însă se putea referi în mod direct doar prin calitatea de *poet din Salonta*.

Statuia lui János Arany stă astăzi deasupra intrării Turnului Ciunt. Sub ea, în loc de scut, se poate citi o inscripție ornamentală: ultimele două rânduri ale citatului de mai sus. Că întocmai aceste rânduri au ajuns pe bolta intrării – a oricui ar fi fost ideea – s-a dovedit o decizie bună: vizitatorul care intră în spațiul muzeal în același timp ajunge mai aproape de istoria Salontei, de miturile și legendele regiunii și de opera lui János Arany. Capitolul care urmează va examina această îmbinare.

(Evul Mediu, familia Toldi)

Începuturile istoriei Salontei – cum se întâmplă de obicei – rămân în taină. Cele mai timpurii amintiri

sunt incerte și nu prea putem ajunge mai devreme de secolul al 14-lea. E tipic, că György Rozvány, primul monograf al istoriei orașului, doar din secolul al 16-lea a găsit un recensământ, iar pe baza acestuia a putut doar să concluzioneze că în perioada aceea Salonta mai mult era o comună mică, decât o așezare cu importanță. Rozvány dă o explicație destul de credibilă pentru această lipsă: zona era mlăștinoasă, nu se puteau stabili acolo, doar cei mai săraci și oamenii care fugeau de războaie și au căutat refugiu pe terenul înțesat cu „râurile Korhány, Kölesér, Ant, Gyepes, care astăzi există doar nominal”.³ Însă nu la fel este situația cu așezările, care astăzi nu se mai pot găsi pe hartă, dar pe atunci, din când în când, mai apăreau. Pe un certificat scris pe o membrană subțire datată 13 ianuarie 1282, din Kölesér, regina maghiară Elisabeta (Isabelle Anjou), nevasta lui Ladislau al IV-lea, confirmă moșia lui Cozma, din neamul Gutkeled, care se găsește pe teritoriul

---

³ ROZVÁNY 1870: 8.

localității Ragáld.⁴ Acest act este argumentat prin faptul că acest Cozma mereu a fost loial socrului său, Ștefan al V-lea, când acesta a fost constrâns de către armatele cumane în cetatea de la Codlea. Data demonstrează că regina, care fugea de soțul ei, era atunci la Kölesér. În aceea perioadă regele practica obiceiurile păgâne, a izgonit reprezentanții papei din curtea regală și este posibil că regina a fost departe de curte ca să obțină noi aliați împotriva soțului, prin donarea unor moșii. Patru ani mai târziu, regele a întemnițat-o pe Elisabeta și a ținut-o în mănăstirea dominicană de pe Insula Margareta, lângă Buda, iar după decesul soțului ea s-a întors în Napoli, unde a rămas călugăriță până la moarte.

Este caracteristică că aproape fiecare localitate menționată în certificat a dispărut de atunci. Doar îndepărtata Codlea mai există în zilele noastre, celelalte așezări din regiune parcă s-ar fi evaporat. Locul exact al lui Ragáld este necunoscut, dar poate fi

---

⁴ FEJÉR 1830: 1830: 407–408. Locul unde certificatul se poate găsi astăzi: MNL OL, DL 76161 (RD: 197.)

căutat în hotarul satului Andrid.⁵ Satul medieval Kölesér a fost undeva la nord-est de Salonta.⁶ Importanța lui e relevată prin faptul că aici a funcționat un diaconat catolic, în secolul al 15-lea este târg, în secolul al 16-lea este loc vama înregistrat. În primăvara anului 1548 iezuitul Georgius Martinuzzi (György Fráter/Juraj Utješenić), care lucra la organizarea Principatului Transilvaniei autonome, a chemat la Kölesér nobilimea la dietă, unde a apărut și văduva pretendentă a lui Ioan Zapolya (János Szapolyai), Isabella Jagiello.⁷ Cât de simbolic este faptul că o regină refugiată încerca să se stabilească pe acel teren mlăștinos – fără succes, iar mai târziu tot aici, întemeiază o țară nouă o altă regină refugiată, o altă Isabella – dacă vorbim despre o întâmplare adevărată.

În 1542 Kölesér și împrejurimile lui au ajuns în posesia lui Ferdinand I al Sfântului Imperiu Roman.

---

⁵ Ex.: NÉMETH 2008: 239–241; Internet: <http://mdh.unideb.hu/korai_telepules.php?adatlap=010-486-0/4&km=Bihar> Timpul ultimei descărcări: 12 ianuarie 2018.

⁶ GYÖRFFY György 1987–1997: I, 637.

⁷ BUNYITAY 1884: 468–469 (menționez că, identificarea locului se bazează pe indicii indirecte). Mai mult despre diaconat: KRISTÓ 1988: 477–480.

După părerea lui György Rozvány recensământul portal (*Conscriptio. Incl. Comitatus Bihariensis in Anno 1552. id es Anno 1552.*) întocmit atunci, este primul document în care apare Salonta. De atunci au mai apărut și alte surse, însă acest document este esențial, dacă cercetăm prezența neamului Toldi. În perioada respectivă au numărat aici 13 porți și jumătate, așadar se enumeră prin satele mai mici (în comparație cu Kölesér, care a avut 117 de porți). Iobagii din Salonta sunt împărțiți între doi Toldi, Mihály și Miklós, dar în acest timp au existat moșii extinse în zona respectivă.⁸ Însă Rozvány, care a căutat în zadar actul original în arhivele din județul Bihor – la localnicul Lajos Méhes din Bihor a văzut o copie autentică datată în 1746 noiembrie 9.⁹ Deci datele sunt contradictorii și nu este sigur deloc că familia Toldi era proprietara Salontei atunci. Oricum ar fi, ceea ce este sigur, e că în secolul

---

⁸ Protocolul deja este prelucrată de către Rozvány: ROZVÁNY 1870: 15–17.

⁹ MMAJ, Dos. 339. (RÓZSAFALVI 2018: 256.) – Există o copie în tabele de la sfârșitul secolului 19, poate că și aceasta este făcută pe baza celei a lui Méhes, potrivit menționării, avocatul local István Csorvássy a făcut copia pornind de la o altă copie în 1899.

al 16-lea deja este înregistrată o localitate cu numele Salonta, care se și leagă de familia Toldi în oarecare măsură, doar că atunci localitatea încă era destul de mică. Nu știm sigur nici când a sosit familia în regiune. Oricând ar fi venit, au adus cu ei figura mitică a strămoșului lor, Miklós Toldi, din secolul al 14-lea. Poate merită să plecăm de la el însuși.

Miklós Toldi este eroul istoriei maghiare care trăiește în povești. Figura lui – ca și trecutul Salontei – se pierde într-o ceață mitică. Áron Szilády (istoric literar, discipolul lui János Arany) doar în 1883 a dovedit că Miklós Toldi, ca figură istorică, a existat în realitate. Mitul mai mult împiedică cercetările istorice: „Numele îl putem considera mai mult un cârlig, de care multe se agață, doar ceea ce căutăm nu”.¹⁰ Într-adevăr: atâtea straturi, atâtea povestiri se leagă de el, încât persoana istorică este dificil de identificat și e și mai greu de legat familia din Salonta. Szilády a reușit să reconstruiască istoric etapele mai importante din cariera lui Miklós Toldi și, chiar dacă ulterior trebuia să se precizeze că sunt presupuneri

---

¹⁰ ILOSVAI 1883: 347.

ale sale,¹¹ cercetările lui au pus temelia cunoștințelor noastre despre figura lui Toldi, cu o valoare incontestabilă până în prezent. Ceea ce știm: Miklós Toldi s-a născut în jurul anului 1320, în județul Bihor, în 1354 este prim-magistrat și jupân adjunct în Bratislava, în 1365 este condotier mercenar în Italia, între 1383 și 1385 este jupânul județului Szabolcs. A avut un frate cu numele György (Gheorghe). Istoricul Evului Mediu, Elemér Mályusz, completează aceste date doar cu faptul că în 1387 a primit moșia regală Dorolt de la Ludovic I, pe care a schimbat-o cu satul Batăr în 1390.¹² Chiar dacă altceva nu, din toate acestea se vede că Miklós Toldi era un om al curții aparținând direct regelui care își schimbase destul de ușor sediul.

Nu știm dacă familia Toldi a ajuns în județul Bihor după ascensiunea carierei lui Miklós Toldi sau a provenit din „Nagyfalu”-ul din preajmă. Varianta din urmă este mai probabilă, la începutul secolului al 20-lea János Karácsonyi a dezvăluit temeliile

---

¹¹ De ex.: WERTNER 1913; MÁLYUSZ 1924.

¹² MÁLYUSZ 1924: 11.

conacului din apropierea lui Sânnicolau.¹³ În tot cazul, unica dată care demonstrează prezența familiei Toldi în Salonta, poate fi considerată certă: „Zalanta din județul Bihor era moșia stăpânului Gheorghe, fiul mai mare a lui Miklós Toldi, amintit deja în 1387.”¹⁴ Despre istoria familiei Toldi din Salonta este dificil a spune ceva sigur. În Bihorul din secolul al 16-lea mulți membri ai familiei Toldi aveau moșii. În 22 septembrie 1625 György Toldi vinde moșiile lui din Salonta pentru soldații haiduci, care trăiau acolo – aceasta însă este o altă poveste. Familia Toldi se stinge în 1862 cu decesul contelui Sámuel Toldi.¹⁵

Ce a făcut tradiția cu Miklós Toldi? Nu se știe de ce a devenit o figură mitică a folclorului maghiar. Memoria colectivă l-a mărit enorm pe eroul care a trăit în timpul lui Ludovic I, numit cel Mare, și chiar dacă nu s-au desfășurat culegeri folclorice mai cuprinzătoare pe tema respectivă, literatura de specialitate arată că legendele despre Toldi au fost o

---

¹³ KARÁCSONYI 1899; KARÁCSONYI 1913.

¹⁴ MÁLYUSZ 1924: 18–19. Referința arhivală Mályusz: MNL OL, DL 28125.

¹⁵ NAGY Iván XI: 160

bogată sursă de inspirație și înainte de Arany. Peter Ilosvai Selymes a scris o parodie de roman cavaleresc despre el. Legenda se amestecă, cine ar putea despărți firele încâlcite dintre *Toldi* al lui Ilosvai și cel al lui Arany? În plus, nu putem vorbi doar despre Salonta, ci intră în discuție și Seghedin, Esztergom, Heves sau Göcsej – și cine știe câte alte locuri. Aici s-a amestecat și satul Nușfalău, adică „Nagyfalu” din Sălaj cu „Nagyfalu” de lângă Salonta. Soldatul erou din epoca lui Ludovic I a trecut fără probleme prin toată zona și a ajuns lângă Pál Kinizsi, un alt cavaler curajos, care e personajul simpatizat din legendele despre Matei Corvin, populare și în alte limbi decât maghiara. Încă în mijlocul secolului al 19-lea a ieșit la iveală o pictură din 1512, care reprezenta un fel de Miklós Toldi și a ajuns la Societatea Muzeului Ardelean din Cluj-Napoca fiindcă *Vasárnap* *Újság* l-a identificat fără dubii cu Toldi, cel din mit.¹⁶

---

¹⁶ Toldi Miklós arczképe és pánczélja [Portretul și armura lui Nicolae Toldi], *Vasárnap* *Újság*, 5.27 (4 iulie, 1858): 313–314. Periodicul a publicat doar o schiță despre pictură – imaginea originală este latentă.

Când Asociația „Kisfaludy” a publicat anunțul de candidaturi în 1846, l-a nimerit în punctul lui sensibil pe János Arany, care atunci lucra ca notar la Salonta. Licităția suna astfel:

Să fie creat un poem epic, al cărui erou să fie o persoană istorică care trăiește în memoria poporului, cum ar fi de exemplu Matei Corvin, Miklós Toldi, viteazul Kádár etc. Spiritul și forma poemului să fie după modelul popular.¹⁷

Anunțul l-a numit pe acel Toldi ca temă potențială, care avea la Salonta o tradiție serioasă, despre care Arany asculta povestiri încă din copilărie. Acel Toldi, a cărui familie s-a stabilit în Salonta, și ale cărui diplome, certificate sau contracte – Arany, lucrând ca notar, le studia în arhivele orașului. Acel Toldi, despre care Peter Ilosvai Selymes a scris poema (gen specific maghiar, numit „istorie frumoasă”) pe care Arany o cunoștea și o plăcea.

János Arany a câștigat licitația cu poemul lui epic intitulat *Toldi*, și într-o clipită a devenit autorul sărbătorit al literaturii maghiare. Această unică operă

---

¹⁷ fără nume 1845–1846.

i-a oferit un prestigiu atât de puternic, încât acesta a determinat cultul lui Arany încă din aceea vreme. Această operă a devenit lectură obligatorie încă în timpul vieții autorului, de la 1879 (și până în ziua de astăzi), pe postamentul primei statui despre Arany (sculptată de către Alajos Stróbl, care stă în fața Muzeului Național) în spațiu public sunt gravate scene din *Toldi*. Ca urmare, opera respectivă a însemnat pentru autor și o datorie pe viață: a mărit-o într-o trilogie enormă la care a lucrat pentru cizelarea ei timp de decenii. Eroul candidaturii câștigătoare, Miklós, a fost crescut în circumstanțe țărănești de fratele lui mai în vârstă, György (Gheorghe), care încerca astfel să pună mâna pe averea fratelui mai mic. Când tânărul năzdrăvan și voinic a ucis din greșeală, într-un singular act de furie, un om de-al lui György, e nevoit să fugă de acasă. Trece prin numeroase probe: omoară lupii din mlaștină, oprește un taur descătușat, pe urmă învinge la un turnir pe viteazul considerat invincibil – cehul Mikola. De fapt, în timpul aventurilor, Miklós se luptă și cu el însuși: trebuie să-și înfrâneze propriile emoții, ca să devină un mare războinic și să primească amnistie.

Arany nu avea neapărat nevoie de un mediator ca să se ocupe de acest subiect. Avea la dispoziție tradiția populară din Salonta. Totuși a optat pentru parodia cavalierească a lui Peter Ilosvai Selymes (*Az hires neves Tholdi Miklosnak ieles cselekedetiröl es baynokságáról való historia [Istorie despre faptele vestite și vitejia ilustrului Miklós Toldi]*). Textul ni s-a păstrat doar în fragmente, ediția originală de 1574, din Cluj-Napoca s-a pierdut sau a rămas latentă. Cea mai veche ediție cunoscută s-a născut la Levoča, Slovacia.¹⁸ Arany cunoștea bine întreaga paletă de istorii frumoase a literaturii maghiare vechi, pe care o critica și o onora în același timp. În teza lui scrisă în anii 1850, intitulată *Naiv eposzunk [Epopeea noastră naivă]*, menționează în legătură cu Ilosvai că: „În limbajul lui Ilosvai s-ar fi putut scrie *Cântecul Nibelungilor* maghiar”.¹⁹ Direct după aceasta face aluzie la faptul că din istoriile frumoase vechi lipsește „integritatea formei” și „compoziția poetică”.²⁰ După

---

¹⁸ ILOSVAI 1629. Exemplar: MTA KIK Kt., RM I. 4r 176. (RMK I. 581.)

¹⁹ ARANY János: *Naiv eposzunk [Epopeea noastră naivă]*, in: *AJÖM* X: 264–274. Aici: 265.

²⁰ *Ibid.* 266.

câteva pagini însă, din nou, îl constatăm spunând: „în afara unicii legende, Toldi de-abia a răsunat încet din presupusa bogată lume legendară; iar și aceasta ... ce prost prelucrător a găsit în Ilosvai!”²¹ Arany prima dată menționează limbajul puternic, forța poetică, apoi imediat își schimbă perspectiva: privind din partea lipsei de mitologie maghiară, consideră că este slab ceea ce ne-a rămas. Dacă e slab, e slab, dar măcar există atât cât există – ambiguitatea lecturii lucrării lui Ilosvai de către Arany de aici se poate înțelege. Deoarece Ilosvai constituie conexiunea dintre antichitatea imaginată despre tradițiile populare (poetica populară și folclorică) a lui Arany cu contemporanitatea lui modernă. Din cauza asta, în ciuda faptului că ar fi putut folosi sursele populare, s-a îndreptat spre Ilosvai, care a fost capabil să transmită ceva din naivitatea cântăreților populari. Prin aspirațiile aculturale ale intelectualilor față de cultura populară, nu s-au despărțit categoriile de vechime, popularitate și folclor, căci întocmai întâlnirea acestora a fost vizată. Și, în timp ce cu voie

---

²¹ Ibid. 267.

bună sau nu, adaptându-se la ocazia respectivă, Arany s-a atins de reminiscentele culturii populare vechi, acestea au făcut parte din aceeași tradiție pentru el, în continuitatea căreia avea atâta nădejde. Tot din cauza asta a trebuit să insereze pe Ilosvai între tradiția din Salonta și el însuși: Ilosvai, chiar dacă a fost un poet netalentat, totuși a constituit o garanție existentă pentru o continuitate de experiență a tradiției.

Care ar fi fost tradiția populară cunoscută și de Arany?

Avem culegeri etnografice de la începutul secolului al 20lea. În această perioadă a fost culeasă povestirea de mai jos:

Acolo, pe după pârâul Kajla, până la Nadasér a fost odată cetatea din Nagyfalu. Acolo trăia încă în timpul regelui Matei doamna bătrână Toldi cu fii ei, György și Miklós. Și ce flăcău voinic era acesta din urmă! Odată, când vizitase pe György, fiindcă era la Pesta, în curtea unui fel de rege Matei, a învins un uriaș, căruia nimeni n-a putut să-i facă față. Matei, în marea lui bucurie, l-a primit ca pe un Goliat de-a lui și l-a ținut în curtea lui pentru totdeauna. Nagyfalu a rămas moșia lui György, dar pentru că fusese răuvoitor toată viața lui, Dumnezeu l-a pedepsit, ca de la

moartea lui până la sfârșitul lumii să păzească poarta, care se deschide din Turnul Ciunt în tunelul orădean; să nu se poată mișca din locul lui, și din cauza asta barba lui a crescut în pământ.²²

Pornind de la text dorim să accentuăm două lucruri. Pe de o parte e destul de strident cum tradiția din Salonta l-a mutat pe Toldi în timpul lui Matia Corvin. Am menționat deja că acest fenomen s-a mai întâmplat deja. Din punctul nostru de vedere, acest aspect este demn de menționat, fiindcă se vede că Arany a folosit textul lui Ilosvai nu doar ca sursă de inspirație ci și pentru corectarea caracterului oral – adică: el a considerat textul compus mai devreme mai autentic decât poveștile auzite în copilărie. Pe de altă parte, legendele așază de la sine înțeles Turnul Ciunt în lumea lor gnomică. În mod natural, întăresc raporturile din Salonta ale lui Arany cu menționarea clădirii simbolice – doar că Turnul Ciunt nici nu a fost clădit în timpul prezenței neamului Toldi în Salonta. Însă nu

---

²² SZENDREY Zsigmond 1924: 228–230. Alte culegeri: KODÁLY 2001; OLOSZ 2018.

doar formarea într-o legendă locală este importantă aici, ci faptul că *Turnul Ciunt este orașul însuși, istoria în sine* în legendele locale. Continuăm de aici...

(turci, haiduci, traume)

În secolul al 16-lea partea Partiumului, în care se situează Salonta, ajunsese într-o perioadă a istoriei, pe care cu greu am putea s-o numim liniștită. În 1566 turcii au ocupat ultima fortăreață din regiune, cetatea lui Gyula (Jula). Astfel drumurile spre Partium s-au deschis, așadar oștile turcilor atacau indirect noul stat, Principatul Transilvaniei chiar în etapa lui de formare. Primul asediu asupra Oradiei a avut loc în toamna anului 1598. Chiar dacă cotropitorii otomani n-au avut succes (după o lună au renunțat la atac), au jefuit teritoriul dintre Gyula și Oradea, au incendiat localitățile care erau în drum și în mai mult decât sigur, au masacrat populația. Acestei perioade i se datorează dispariția multor localități medievale din Bihor. Cea mai importantă pierdere este Kölesér, centrul rutelor comerciale dintre Gyula și Oradea, probabil tot atunci au dispărut sau au rămas pustii și

Andacs, Barmód, Csömeg, Gyarak, Keszi, Kéza, Kisvásári, Nagyvásári, Panasz, Pata, Simonkerék și Szil.²³

Când Ștefan Bocskai, principele Transilvaniei, a stabilit haiducii în zonă, hotarele localităților din Bihor și Hajdúság, din zilele noastre (în județul Hajdú-Bihar în Ungaria), au devenit ținta principală. Dar cine au fost haiducii? Grupul militar apărut deja în secolul al 15-lea era compus din văcarii unguri, care s-au dedat la mercenărie. În timpul războiului izbucnit în 1604, purtat împotriva Habsburgilor, Ștefan Bocskai bazându-se pe forța militară a haiducilor a reușit să obțină anumite succese. După ce sprijinitorii lui Bocskai l-au ales principele Transilvaniei și al Ungariei în dieta din 1605 aprilie 17, a fost deja sigur că regele Rudolf I (și al II-lea al Sfântului Imperiu Roman) era gata să facă o înțelegere cu el. Atunci a apărut ideea stabilirii haiducilor, care promitea mai multe avantaje pe termen lung. Care au fost aceste avantaje? Pe de o

---

²³ JAKÓ 1940: passim.

parte soldații haiduci au rămas ușor de mobilizat. Experiența elementară a lui Bocskai a fost că nobilimea e dispusă și capabilă să-și apere interesele, așadar, cu un pas îndrăzneț a asigurat pentru comunități întregi, drepturile nobililor, adică: privilegiul scutirii de impozite. Pe de altă parte, așa era posibilă înflorirea unei regiuni în stare de depopulare. Asigurarea protecției acestor localități frontaliere a fost posibilă, întrucât ocrotirea moșiilor nu era doar un interes elementar al locuitorilor, ci aceștia erau și capabili de luptă.²⁴ Așadar au reușit să consolideze aceste forțe militare mobile pentru perioada scurtă de pace. Însă, cu cât mai mult potențial militar se afla în haiducie, cu atât erau mai periculoși. După motto-ul des citat al contemporanului Mátyás Sepsi Laczkó: „doar să dăm soldă haiducilor, putem să-i convingem să-și taie părinții, dacă primesc și mirișug pe lângă soldă”²⁵ Nu

---

²⁴ RÁCZ 1969.

²⁵ SEPSI LACZKÓ 1858: 48. Despre formarea societății și activității militare a haiducilor vezi și: CSÁSZÁR 1932; GYÖRFFY István 1927; SZABÓ 1956; DANKÓ 1969.

este de mirare că reprezentarea istorică a haiducilor poate reprezenta în același timp luptătorii pentru libertate dar și tâlharii.²⁶

Din partea lui Bocskai punerea în acțiune a haiducilor a fost cel mai important pas strategic militar în lupta lui împotriva Habsburgilor.²⁷ Potrivit unui recensământ din 1692 s-au format douăzeci și unu de localități haiducești noi în Bihor, la începutul secolului al 17-lea.²⁸ Între acestea se numără și Salonta, chiar dacă atunci încă nu a primit carta de la Bocskai. Bocskai a emis diploma la 14 martie 1606.²⁹ Documentul existent și astăzi dă dovadă despre faptul că alături de conducerea căpitanului Gregorius Jóthé, 300 de haiduci și familiile lor (care nu este un număr neglijabil!) au primit privilegiu la orașul lui Kölesér. În opinia lui István Szendrey, cercetătorul chestiunii: „luând în considerare legile ardelenе și

---

²⁶ Despre militarizarea epocii vezi și: CZIGÁNY 2004.

²⁷ Despre importanța acesteia: NAGY László 1969

²⁸ MEZŐSI 1943: 212.

²⁹ Documentul original: MNL OL, Az Esterházy család levéltára [Arhivele familiei Esterházy], Rep. 33/B. Fasc. A. No. 9. Traducerea maghiară publică: SZENDREY István 1971: 50–53.

carta respectivă, putem concluda că printr-o stabilizare câte un *communitas*, în întregime, și-a câștigat și libertatea. Așadar, membrii acestor comune, fiecare persoană separat, au primit și drepturi nobiliare și în același timp așezările și-au însușit dreptul de administrație locală prin această cartă”.³⁰ Aceasta înseamnă că populația privilegiată nu a plătit impozite, dar a fost obligată ca, ocazional, să efectueze serviciu militar.

De ce chiar la Kölesér s-a referit cartă de donație? Decizia, evident, poate fi datorată importanței strategice anterior menționate, însă acele familii haiducești care veneau din provincie, nu s-au mai putut muta acolo. Motivul concret nu poate fi cunoscut, e posibil ca orașul să fi fost construit într-un loc foarte greu de protejat, poate au găsit clădiri și materiale de construcție în alte părți etc. În tot cazul, cu acordul lui Bocskai, s-au mutat la Salonta în același an (mai precis, acolo s-au stabilit direct, lucru aprobat de Bocskai). La 23 mai 1609 Gabriel Báthori a dat prin

---

³⁰ SZENDREY István 1958: 7.

ordonanță organizarea unui comisariat haiducesc cu conducerea lui Stephanus Nagy și Gregorius Jóthé, cu scopul de a ocroti zona.³¹ Acest document confirmă și privilegiile lor. La 22 septembrie 1625 haiducii își recâștigă privilegiile de la principele Transilvaniei, Gabriel Bethlen, iar în anul următor Dieta Transilvaniei le confirmă din nou.³² Declarația lui Bethlen despre privilegiile aparține aceleași perioade când drepturile moșiilor cad la un acord unanim cu foștii proprietari: atunci renunță György Toldi la solicitările lui în schimbul a 1000 de taleri.³³ Pesemne, haiducii au avut datorii importante în păstrarea

---

³¹ Ibid. 5. La 2 octombrie 1610 Gabriel Báthori reînnoiește privilegiile haiducești. MNL OL, Az Esterházy család levéltára [Arhivele familiei Esterházy], documentul sub numele Rep. 33/B Fasc. A. No. 15. îl publică: SZENDREY István 1971: 54–55.

³² SZENDREY István 1958: 5. Textul juridic recent citat: Approbata Constitutiok. Harmadik rész. LXXXVI. czim. 1. articulus, in: fără nume 1900: 164. Despre raportul lui Bethlen cu haiducimea vezi și: SZÁLKAI 2013.

³³ ROZVÁNY 1870: 45–47. El a rezumat și pagina MNL OL, F, Gyulafehérvári Káptalan levéltára [Din arhivele Capitului din Alba Iulia], Libri regii, 13. k. 74–76. A găsit diploma originală a lui Gabriel Bethlen în MNL OL, Az Esterházy család levéltára [Arhivele familiei Esterházy], sub semnul Rep. 33/B. Fasc. A. No. Și a publicat-o 29.: SZENDREY István 1971: 55–65.

hotarelor. Putem trage această concluzie din faptul că principii succesivi au mărit „domeniile” îngrijite de haiduci cu câte o donație de moșie. De exemplu, la 8 februarie 1631 György Rákóczi I le-a donat patru țelini, fiindcă au înfrânt armata arhiducelui Miklós Esterházy.³⁴

Turnul Ciunt, mai mult decât sigur, a fost construit în perioada haiducilor – nu se știe precis când. Conform legendei cărămizile au fost adunate de pe ruinele moșilor din zonă. György Rozvány a ajuns la concluzii mult mai concrete legate de renovarea Turnului Ciunt din secolul al 19-lea. A pus nouă bucăți de cărămidă originală într-o cutie și bazându-se pe inscripțiile montate pe acestea a afirmat că toate cărămizile sunt din Evul Mediu și turnul a fost construit în 1636.³⁵ Până azi s-au păstrat două cărămizi originale dintre acelea puse deoparte de către Rozvány, dintre care una, ruptă fiind, a ajuns

---

³⁴ MNL OL, Az Esterházy család levéltára [Arhivele familiei Esterházy], Rep. 33/A. Fasc. T. No. 766. Citează: SZENDREY István 1958: 6.

³⁵ A nagy-szalontai csonkatorony históriája [Istoria Turnului Ciunt din Salonta], *Budapesti Hírlap*, 19.255 (14 septembrie, 1899): 8.

la depozit, cealaltă însă poate fi văzute astăzi la o filială a expoziției. Cât despre modul de construcție, în timpul renovării muzeului din 2017, sub tencuiala demolată se vede din așezarea neregulată a cărămizilor de mărimi diferite care nu dovedește, dar argumentează presupunerea potrivit căreia turnul a fost clădit din cărămizile adunate din vecinătate. Dar nu putem fi deloc siguri de originea medievală și nici timpul exact al construcției nu poate fi demarcat. Chiar dacă ar fi adevărată datarea cărămizilor, nici atunci nu am avea dovezi că turnul s-a construit în 1636. (Deoarece este posibil că tocmai de aceea s-au mutat la Salonta, care se afla într-o zonă mlăștinoasă, fiindcă turnul era deja existent – turn bun de locuit din epoca familiei Toldi care i-ar fi ajutat în protejarea regiunii.)

Ca și în cazul legendei lui Toldi, și aici s-au amestecat tradițiile locale, cunoștințele istorice și memoria culturală influențată de Arany de curând. Să încercăm să le dezlegăm pe acestea.

Evident, cel mai cunoscut fapt militar al istoriei haiducilor la Salonta, este lupta de la 6 octombrie, pe

care o cunoaștem din *Siralmas magyar krónikája* [*Cronica jalnică maghiară*] al lui János Szalárdi, din secolul al 17-lea.³⁶ După alegerea lui György Rákóczi I ca principe al Transilvaniei, Ștefan Bethlen, fratele pretendent mai mic al principelui anterior, cere ajutorul turcilor. Cetele turcești au luptat la Mădăras cu armata haiducilor, întrunită pentru ajutarea principelui. Victoria haiducilor a fost cântată în legenda *Jakab Győri* de Szalárdi, care spune că Jakab Győri s-a dus deghizat în tabăra turcilor, a ascultat de ce le este frică acestora, apoi armata mică maghiară a păcălit adversarul cu o mare gălăgie și așa au învins. Trucul lui Győri a constat în femei și copii, care au făcut zgomot cu tigăi și oale, și din cauza cărora turcii au crezut că acolo se află armata principelui. Această legendă bineînțeles că nu s-a înfăptuit doar în urma stiloului autorului contemporan, ci a continuat să trăiască în tradiția populară ³⁷ și de acolo a ajuns în opera lui János Arany, ca întâmplare episodică în *Dragostea lui Toldi*. Variantele compuse în circumstanțe

---

³⁶ SZALÁRDI1980: 172–181.

³⁷ SZENDREY Zsigmond 1924: 243–246.

Traumă și modernitate. Identitatea locală a Salontei...

independente arată o asemănare ridicată. Consonanța acestor istorisiri nu confirmă realitatea legendei, ci mai mult că aceste povestiri haiducești au existat stabil în comunitatea din Salonta, și că importanța acestei lupte a fost clară localnicilor chiar și secole mai târziu.

Poate că atunci s-a născut cea mai frumoasă confesiune despre Salonta al lui Arany. Este adresată către cei care „locuiesc cu moștenirea eroului Toldi”. Așa devine povestirea aducere aminte și monument în același timp, și așa conduce firea istorică de la Miklós Toldi până în prezent. Deoarece Arany, printr-un mod cunoscut din mijloacele poeziei patriotice, așază accentul pe un narator capabil să comunice prin diferite planuri temporale, dat fiindcă menestrelul care cântă epoca lui Toldi, subit începe să-și cerceteze propria vreme ca acolo să găsească un alt segment din trecutul istoric:

Képzetelem szárnyán oda visszatermek,
S barangolom a tájt, kicsi sápadt gyermek;
Hallgatom a *három nyárfa* ezüst lombját,
S tanulom, amelynek tanui, a mondát[.]

Pe aripile închipuirii mele
Cutreier peisajul copilăriei mele,

Ascult frunzișul de-argint al plopilor –
Ei trei sunt ai legendei mîndri martori.³⁸

Pe lângă timpul povestirii se alătură încă trei timpuri povestite: epoca lui Toldi, epoca haiducilor și copilăria poetului. Trecerea de la un plan la altul nu este deloc liniștitoare. Chiar dacă nivelurile legendei povestesc despre vremuri eroice și fapte monumentale, privind spre viitor putem vedea că umbra sinistră a moștenirii istorice se extinde din ce în ce mai mult. Ca atare, localitățile dispărute fără nici o urmă, deschid posibilitățile devastării în istorie. În ciuda faptului că naratorul nu rostește precis, putem presupune că perspectiva descompunerii, așezată în antiteză cu eroismul, pune în fața unei alegeri pe cititorul poemului din secolul al 19-lea.

Dar să ne întoarcem la istoria Salontei. György Rákóczi al II-lea și-a pierdut tronul de principe după nefericita expediție în Polonia și în locul lui s-a pus Ferenc Rhédey, sprijinit și de turci. Din această cauză Rákóczi a adunat cete din haiducii loiali, și chiar dacă a izbutit să-și recâștige tronul, turcii au

---

³⁸ Traduceri de Péter DEMÉNY.

găsit un candidat nou la tronul lui, în persoana lui Ákos. Luptele pentru tron au avut consecințe grave. Armatele în inferioritate numerică s-au retras folosind tactica pământului pârjolit din fața cetelor turcești. „De la Barcău până la Crișuri pământul a fost făcut praf. Iar unde erau cetăți, cum nu era speranță în păstrarea lor, din porunca principelui toate au fost arse înaintea sosirii comandantului suprem, până și orașele Salonta și Sarkad au fost nimicite direct de localnici înșiși, lăsate pustii ca turcii să nu le poată folosi.”³⁹

Populația Salontei a fost nevoită să fugă din oraș – acesta este „marele refugiu” conform tradiției. La 22 mai 1660 Rákóczi s-a confruntat cu turcii la Florești și și-a pierdut viața. Nu se știe dacă haiducii din Salonta au participat la luptă. Această bătălie a decis soarta Principatului Transilvaniei: la 29 august 1660 a căzut și Oradea, iar de atunci Principatul a devenit numai un stat marionetă, dependent de Poarta Otomană.

---

³⁹ SZALÁRDI 1980: 453.

Salonta a fost abandonată pentru treizeci de ani, și cei care se întorc după decenii găsesc doar ruine – și Turnul Ciunt, care de atunci devine monumentul sumbru al distrugerii turcești.

(trauma pierderii libertății haiducești)

La 5 iunie 1692 armatele imperiale al contelui Donat Johann Heißler von Heitersheim au invadat cetatea din Oradea, la 12 ianuarie 1695 turcii au părăsit cetatea lui Gyula (Jula). Luptele din jurul Salontei au luat sfârșit – poate până atunci și populația s-a întors la localitate. Nu avem cunoștințe punctuale despre numărul familiilor originare haiducești care s-au întors din „marele refugiu”⁴⁰ și nici despre numărul haiducilor, care au continuat să lupte alături de cetele turcilor și cele ale lui Imre Thököly împotriva trupelor imperiale. În orice caz, coloniile care au avut un rol esențial în păstrarea hotarelor, brusc s-au trezit în mijlocul unei țări. Așadar, restrângerea privilegiilor nu a fost doar un interes economic al puterilor imperiale ci dezarmarea

---

⁴⁰ István Szendrey are cunoștință doar despre 13 familii de la sfârșitul secolului al 17-lea: SZENDREY István 1958: 13.

formațiunilor loiale Curții a Princiare, slăbirea potențialului lor militar, în raport cu consolidarea stării militare a Imperiului.⁴¹ Toate acestea, firește, nu au fost pe placul celor afectați.⁴²

Tranziția a durat un deceniu. Localitățile haiducești pustii, apoi recolonizate, și-au pierdut privilegiile deja în anii 1690, celelalte doar la începutul secolului al 18-lea. În anul 1700 curtea din Viena a ordonat recensământul localităților haiducești din județul Bihor, deci și-a pregătit colectarea impozitului.⁴³ Din anunțul din 1700 al lui Leopold I reiese că jupânul principal al județului Bihor a ordonat ca localnicii din Salonta să termine activitățile militare și în locul lor să plătească zeciuială (să plătească pentru moșier o zecime din veniturile lor în formă de impozite).⁴⁴ Chiar dacă s-au opus, comunitățile haiducești – nu au plătit

---

⁴¹ CSÁSZÁR 1932: 50; GYÖRFFY István 1927: 16.

⁴² În cele următoare mă bazez pe: SZENDREY István 1958; MÓCZÁR 1906: 52–63; PAPP 1994.

⁴³ MEZŐSI 1943: 203; SZENDREY István 1958: 9.

⁴⁴ SZENDREY István 1958: 9. MNL OL, Az Esterházy család levéltára[Arhivele familiei Esterházy], Rep. 33/A. Fasc. T. No. 766.

impozitele – dar nu și-au putut evita destinul. Arhiducele Paul IV. Esterházy de Galantha la 14 martie 1702 a luat în posesie moșia din Derecske, ca garanție (cu tot cu localitățile din Bihor), în schimbul a 100.000 de forinți (care a fost de fapt datoria curții împărătești față de arhiduce).⁴⁵

În secolul următor cea mai importantă chestiune era cea a haiducilor. În 1715, 1717 și 1745 au protestat împotriva recensământului cameral la forurile din Oradea. Între timp încearcă să-și protejeze comunitatea: conflictele cu iobagii recent stabiliți sunt aproape cotidiene.⁴⁶ Conflictele pentru țarinile din jurul Salontei ajung până la încăierări.⁴⁷ Tensiunea a fost ridicată și de faptul că în 1734 trezoreria a chemat orașul în fața *neocaquistica commissio* (deci în fața comitetului responsabil pentru cazurile moșiilor noi) din cauza posesiunii țarinilor din jur. Cum cei din Salonta nu s-au prezentat, s-au dus la

---

⁴⁵ Citează: SZENDREY István 1958: 10. MNL OL, Az Esterházy család levéltára[Arhivele familiei Esterházy], Rep. 33/A. Fasc. A. No. 8.

⁴⁶ Aceste conflicte sunt tipice în tot județul Bihor, nu doar la Salonta: PAPP 1989.

⁴⁷ SZENDREY István 1958: 34.

moșiile lor executorii, însă localnicii s-au împotrivit cu agresiune.⁴⁸ Toate acestea însă au fost spre beneficiul moșierului, fiindcă până când au existat conflicte mocnite în cercul comunității, nu au putut să înfrunte eficient puterea moșierească. În 1745 Prințul Pál Antal Esterházy de Galántha a plătit 30.000 de forinți pentru trezorerie, fiindcă Maria Terezia a Austriei a donat ca drept ereditar moșia din Derecske pentru familia Esterházy. Aflând vestea s-au creat agitații în coloniile haiducești din Bihor, sub conducerea celor din Salonta. Principele a dorit să-și ia în posesie țarinile respective, care anterior au rămas sub administrație împărătească (în practică însă au fost îngrijite de haiduci). În 1758 Esterházy, care întocmai se întorsese din războiul împotriva turcilor cu rangul de feldmareșal, a decis să elimine aceste stări zbuciumate chiar cu prețul agresiunii. În 1760 le-a interzis localnicilor să posede debite de băuturi, după aceea a interzis măcelăria – dar ordonanțele lui nu au avut efect. Ofițerii moșiei între timp au prins liderul *communitas*-ului și l-au

---

⁴⁸ Ibid. 35.

întemnițat. Atunci nobilimea din Salonta l-au dat în judecată pe Esterházy. Chiar dacă procesul a fost de scurtă durată, importanța lui constă în faptul că atunci a început seria proceselor dintre localnici și Esterházy. Nadirul poveștii poate a fost când localnicii l-au tocmnit director judiciar, pe János Jeszenák, cu reprezentarea cazului lor, iar avocatul a înmânat principelui toate documentele care certifică nobilimea lor și toate scrisorile de donație (aș menționa că a fost spre norocul nostru, deoarece așa ni s-a păstrat scrisoarea originală a lui Bocskai, pe care haiducii, după toate indiciile, au ținut-o la ei). Începând de atunci haiducii au avut procese nu doar cu Esterházy, ci și cu avocatul păcălitor.⁴⁹ Evident, după ameliorarea pericolului din perspectiva haiducilor (cu o jumătate de secol mai târziu după ultima răscoală împotriva Habsburgilor, condusă de Ferenc Rákóczi al II-lea),⁵⁰ moștenitorii acestora și-au revendicat drepturile haiducești din ce în ce mai tare.

---

⁴⁹ Ibid. 35–37.

⁵⁰ Despre raportul haiducilor cu răscoala Rákóczi vezi CSÁSZÁR 1932: 58–61.

Mai mult, nu au refuzat doar impozitarea, ci și-au ales un căpitan propriu și au judecat autonom.

Dieta din 1790 le-a oferit posibilitatea să rezolve cazul cel complicat cu mijloace politice. Atunci s-a creat pamfletul care și acum poate fi găsit la Muzeul Memorial „Arany János”. Pamfletul conține o sinteză generală, în care coloniile haiducești proclamă punctul lor de vedere în limba maghiară și latină, apoi un text maghiar enumeră în articole stațiile cele mai importante ale proceselor Salontei în diviziuni anuale (firește, din perspectiva localnicilor).⁵¹ Se vede clar efortul: daunele politice aduse nobilimii maghiare sub domnia lui Iosif al II-lea al Sfântului Imperiu Roman pot fi și trebuie să fie evocate în fața dietei. Nici reacția nu a întârziat: un anonim, cunosător al haiducilor, a scris un răspuns de douăzeci de pagini sub titlul *Nota quoad Hajdones*⁵².

---

⁵¹ fără nume 1790a: [1.] locul: MMAJ, Dos. 178. (RÓZSAFALVI 2018: 256.)

⁵² fără nume 1790b. Szendrey examinează îndelungat: SZENDREY István 1958: 39–41. Singurul exemplar cunoscut de mine: ÖNB, 164457-D <<https://books.google.hu/books?id=JkBJAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=hu#v=onepage&q&f=false>> Timpul ultimei descărcări: 15 decembrie, 2017.

Bineînțeles, textul respectiv nu încerca să explice situația prin *Diploma Leopoldinum* din 1690 (potrivit căreia donațiile și privilegiile nobililor ardeleni au putut rămâne cum au fost inițial), ci s-a referit la anumite proceduri ridicate la nivel de putere juridică, care a fost capabilă să se opună chiar și Diplomei (de exemplu la art. 1622:7, care nu recunoștea donațiile nobililor ardeleni). Poate și acela a fost un pas tactic fiindcă cei din Salonta nu în fața curții maghiare ci la dieta Transilvaniei și-au prezentat cazul moșiilor din Derecske, deoarece din perspectivă administrativă, județele din Partium i-au aparținut Regatului Ungariei abia din 1693. Nerespectarea Diplomei Leopoldinum ar fi putut să fie o provocare, pe care și nobilimea ardeleană a putut să o considere un avertisment. Oricum, la ședința din 11 februarie 1791 la Cluj-Napoca, și-au proclamat petiția. Dar nu lipsa jurisdicției a creat probleme, ci o altă circumstanță neașteptată: membrul familiei Toldi, contele Zsigmond Toldi (între timp ajuns în Transilvania) își revendica moșiile la dietă.⁵³

---

⁵³ SZENDREY István 1958: 43.

Următoarele câteva decenii trec cu procese înverșunate și așteptare statornică. Haiducii angajează un șir de avocați renumiți. În 1840 contele Lajos Tisza, care atunci era primul jupân al județului Bihor, depune o declarație favorabilă pentru cazul lor. Obține ca el să dea ordine pentru delegații din Bihor pentru reprezentarea cazului haiducilor. În acest fel acesta ajunge în agenda camerei deputaților. După ședința din 1 februarie 1843 facultățile și nobilimea cer de la Maiestate ca să fie amabil să restituie libertatea localităților menționate.⁵⁴

„Procesul hajdonicalis” a fost sfârșit formal prin reforme juridice rapide, după Revoluția din 15 martie 1848. Așa numitele „legi din aprilie” au schimbat codul civil bazat pe obiceiurile juridice ale nobilimii, într-un cod civil modern, codificat, iar drepturile privind privilegiile nobililor s-au schimbat până la rădăcină. Procesele în curs și-au pierdut subiectul dintr-o dată. După sfârșitul războiului purtat împotriva Habsburgilor, Prințul Pál Esterházy de Galántha a început un proces împotriva comunităților

---

⁵⁴ Ibid. 49.

haiducești: chiar dacă drepturile lui feudale s-au sfârșit, i-au rămas drepturile regale (debitele de băutură, măcelăria etc.), și din cauza pierderii veniturilor sale a cerut despăgubiri. Între timp moșiile din Derecske luate de la familia Esterházy au fost împărțite între moșierii din regiune, și așa Salonta și țarinile ei au ajuns în posesia contelui Kálmán Tisza (prim-ministru mai târziu), a lui Ferenc Lovassy și Pál Móricz. În fine, cazul s-a sfârșit în 1871: orașul a achitat regalul, iar părțile au reușit să se reconcilieze în urma intrării în vigoare a articolului 1871:53, care reglementează despăgubirea șerbiei.⁵⁵ Procesele haiducești aici au luat sfârșit.

János Arany a devenit notar referent la începutul anului 1840, și-a păstrat mandatul până la 21 mai 1849 – despre acest episod va fi vorba în capitolul următor. Așadar, Arany s-a ocupat de cazurile moșiilor din Salonta din oficiu. Însă notele despre această activitate au pierit în incendiul din 17 aprilie 1847, deci nu putem ști cert la ce fel de cazuri lucra, dar știm că în vara anului 1843 s-a dus în numele orașului la Pesta, Bratislava și Viena și a vizitat des și

---

⁵⁵ MÓCZÁR 1906: 63–64.

orașele din Derecske (evident în scopul de așeza în concordanță treburile procesului).⁵⁶

Pe de altă parte însă Arany nu a fost implicat numai în procesele orașului, ci și în cazurile propriiei familii. În *Dragostea lui Toldi* János Arany scrie că strămoșii lui au luptat alături de haiduci. Acest fapt este adevărat, însă familia Arany nu purta titlu de nobilime prin dreptul haiducesc. Din carta⁵⁷ (care astăzi se află într-o stare foarte deteriorată) reiese că doi membri ai familiei, János și Ferenc, la 28 aprilie 1635 au primit o așa zisă cartă militară de la György Rákóczi I. Adică: familia Arany a primit titlu de nobilime pentru servicii militare, nu printr-o donație de moșii. Cum și când a ajuns familia la Salonta, nu știm. Este posibil să se fi alăturat armatei haiducilor (cum spune poemul lui János Arany), dar date exacte avem doar din secolul al 18-lea.

Echivalarea nobilimii militare a familiei Arany s-a îmbinat strâns cu treburile comunității haiducești. În recensământul nobilimii din mijlocul secolului al

---

⁵⁶ AJÖM: XIII: 9–13.

⁵⁷ MNL OL, 1526 utáni gyűjtemény, Hazai címereslevelek és nemesi iratok [Compilație de înainte de 1526, Diplome regale și documente boierești], R 64, articolul 1, No. 325.

18 lea au fost trecuți patru membri ai familiei Arany din Salonta (Sámuel, János, Mihály și István), dar ei – ca și ceilalți membri ai comunelor haiducești – au fost împiedicați în practicarea drepturilor.⁵⁸ Probabil și membrii familiei Arany au fost afectați de procesele orașului. În 1778 opt membri ai familie (doi Mihály, György seniorul și tânărul, István, Sámuel, János și Péter) au început un proces de contestație împotriva procurorului din județul Bihor. Prima dată procurorul a obiectat că lipsește pecetea de pe documentul lor, la care membrii familiei au afirmat că aceea s-a rupt de-a lungul timpului. Mai târziu, Curtea Județul Bihor, la 28 noiembrie 1778 a considerat certificată nobilimea lor. Consiliul nu a aprobat decizia, dorind să vadă carta nobilă în original. Această solicitare a fost depusă doar în 1783. La asta, Consiliul a obiectat încă un lucru: nobilimea trebuie justificată în județul Crasna. Familia Arany a făcut rost de o adeverință despre nobilimea lor în Crasna, pe care au trimis-o. După asta Consiliul a transmis că nu e de ajuns un simplu document, este

---

⁵⁸ ILLÉSSY 1900: 52. Despre starea economică a nobilimii armale din Bihor, mai precis din jurul Salontei, vezi SZÁLKAI 2011.

necesar un proces de contestare a nobilimii, dar dat fiind faptul că titlul nobiliar a fost emis în Transilvania, cazul a fost transmis la *Cancellaria Aulica Transylvaniae*. În august 1875 au primit răspuns de aici: pe deoparte, nu au văzut o dovadă a continuității filiației, pe de altă parte au evidențiat că, potrivit legilor din Transilvania, procesul trebuie desăvârșit la curtea regală, nu la ei. La 3 martie 1796 au izbutit să depună procesul la curtea regală din Târgu Mureș. Familia Arany atunci era compusă din douăzeci și unu de membri bărbați. Procurorul regal a obiectat fapte variate, familia a venit cu noi și noi mărturisiri și argumente. În sfârșit curtea regală a aprobat solicitarea. Dar, dacă cititorul crede că aici s-a sfârșit povestea, se înșală. La 30 iunie 1796 cazul a ajuns înapoi la sediul județului, unde nu s-au grăbit cu decizia. Doar la 5 martie 1803 au reluat procesul și, din senin, s-a născut o decizie nefavorabilă: se solicitau mai multe dovezi. Decizia a fost retrimisă la *Cancellaria*, care – din nou trecând timpul – a aprobat-o în octombrie 1806. Familia Arany nu s-a mulțumit cu verdictul nefavorabil. În 1815 – pentru ultima dată – șaisprezece membri din familia Arany (dintre care

și tatăl poetului) au început un proces la curtea regală din Transilvania. Acest proces însă s-a încheiat mai repede: fiindcă nu au putut prezenta dovezi noi față de cele anterioare și nu au putut dovedi relația de tată-fiu dintre Ferenc Arany (care atunci a primit titlu de nobil) și predecesorul familiei, Sámuel Arany, curtea a păstrat decizia anterioară.

Ne putem închipui ce a însemnat incertitudinea juridică de un secol și jumătate pentru orașul Salonta. Costurile proceselor au fost imense, n-au adus nici un rezultat, conflictele interioare mereu au generat tensiuni. Dacă privim la această perioadă a istoriei din perspectiva contemporaneității, și căutăm latura favorabilă, atunci putem spune: mitul haiducilor a fost ținut în viață pentru o lungă durată întocmai prin aceste procese deoarece acele argumentări, care s-au pierdut în trecut, au fost prezentate din nou și din nou la procese. În comunitatea respectivă a trăit puternic identitatea istorică și nobilă de haiduc, și această tradiție a fost transmisă de la o generație la alta. La Salonta trăia o comunitate care încerca să-și susțină identitatea împotriva amenințărilor prin evocarea continuă a istoriei și prin proiectarea planurilor

istorice, unul asupra celuilalt. Am putut vedea cum a îmbinat Arany trecutul eroic al familiei Toldi și cel al haiducilor cu situația contemporană lui, și cum a întrețesut în narațiunea lui modul organic de a transmite tradiția („Hallgatom a *három nyárfa* ezüst lombját” – „Ascult frunzișul de-argint al plopilor”). Iar prezentarea scurtă a istoriei proceselor a servit scopului de a demonstra că a fost partea vieții lui János Arany și a comunității din Salonta lupta neconținută pentru identitate și pentru rangul pierdut, împreună cu transmiterea informațiilor necesare pentru procese.

(modernitatea și reinterpretarea traumelor)

Compilația folclorică din Salonta de la începutul secolului al 20-lea nu conținea material valoros doar despre familia Toldi, ci și despre Turnul Ciunt. Cităm două texte:

Oricine ar fi clădit Turnul Ciunt, nu s-a gândit ca acela să fie doar trezorerie și post de observație, dar au făcut și patru tuneluri sub el. Primul a venit spre școala mare, după aceea a luat-o spre țarina lui Sájber la dealul fortificat,

apoi de acolo spre Jula pe sub Criș. Odată, în timpurile vechi, turcii au atacat cetatea din Jula, dar cei de acolo nu au fost acasă. La Salonta doar un haiduc a fost în cetate cu sluga lui; dar i-au speriat turcii cu multe tunuri și au plecat de acolo. Bunicul mi-a spus când am fost copil micuț, că el a fost soldat la Turnul Ciunt, când rușii (în 1849) au intrat în Salonta. Haiducii din Salonta au fost puțini și au vrut să fugă la Jula prin tunel... Și cum mergeau cu făclia, unul s-a împiedicat într-un ceaur; s-a mirat, că în ceaur a văzut un schelet uman, lângă schelet un linguroi mare și o grămadă de mâncare mucegăită. Au mers mai departe și acolo au găsit o ladă de fier, plină cu praf de pușcă. Cum se uitau la lada de fier – Doamne Dumnezeu! – aud rușii, pentru că și aceia au găsit intrarea în tunel. Toți au luat-o la fugă, doar bunicu și un prieten de-al lui au rămas în urmă, și au pus un muc în praful de pușcă. Dar de abia au fugit și eu cincizeci de pași mai încolo că lada a și explodat chiar atunci când rușii au ajuns acolo. Toți rușii au pierit, dar și tunelul s-a dărâmat, din pricina asta nu se găsește nici astăzi intrarea tunelului.

Turnul Ciunt a fost construit încă de turci, când a domnit regele Matei Corvin. De la ei l-a ocupat Miklós Toldi, apoi de la familia Toldi l-au cumpărat haiducii, când s-au mutat din Kölesér. Dar Miklós Toldi a primit doar cetatea de la turci, pentru că aceștia au ascuns toate comorile, tot aurul și argintul în Turnul Ciunt.

Moșii spuneau că toate aceste comori sunt vegheate de doisprezece câini turcești și de trei pitici. Odată un om a vrut să scoată comorile, dar între timp a apus soarele și a adormit, fiindcă doar al șaptelea copil care s-a născut în membrana fetală nu adoarme acolo, și până când s-a trezit, tot părul i s-a albit.⁵⁹

Tunelurile care se extind până în orașe îndepărtate promit ceva. Aceste legende promit că turnul oferă ocrotire, asigură refugiu. Și chiar dacă se încâlcesc firele istoriei, soldatul regelui Matei Corvin chiar a furat o comoară serioasă de la păgâni, pe care o păzesc bestii cunoscute din basme. Nu atât originea și migrarea subiectelor de basme este importantă pentru mine, ci mai mult faptul că în tradiția folclorică turnul este un loc mitic, care în același timp ocrotește populația de suferințele care ar urma și este purtătorul unor minuni tulburătoare. Experiențele istorice traumatizante s-au concentrat în aceste povestiri. Frica de decădere (groaza refugiului în îndepărtare) și fantezmele trecutului sunt cele care, în timp de-o noapte albesc părul omului care cochetează cu păcatele. Totuși, în ciuda

---

⁵⁹ SZENDREY Zsigmond 1924: 233–236.

tuturor amenințărilor – trecând peste numeroasele furtuni ale istoriei – turnul încă stă ciunt și mândru.

Turnul Ciunt este un loc al memoriei (*lieu de mémoire*), un loc care solicită aducerea aminte – aici nu se mai poate întâlni cu experiența directă, vie, dar trecutul traumatic încă poate să se arate prin el. În sensul lui fizic este strict prezent, fiindcă se înalță deasupra peisajului ca un monument inevitabil, servește funcțional susținerea informațiilor necesare în procese, de la generație la generație, iar în sens simbolic chiar calitatea lui de ruină sugerează istoria traumatică.⁶⁰ Este simbolul întruchipat al unei comunități, care luptă pentru schimbarea memoriei comunicative într-o memorie culturală.⁶¹ Sau – într-o nouă formulare – turnul este urma acelei lupte, pe care o comunitate pre-modernă, mică a purtat-o, în timpul căreia aceasta încerca să privească propria memorie ca istorie și în acest fel s-o trateze drept patrimoniu cultural.⁶² În general se simte o expansiune a culturii memoriale, un fel de „*memory*

---

⁶⁰ NORA 1984.

⁶¹ ASSMANN 1992: 56.

⁶² LOWENTHAL 1985: 187.

boom”, dacă vorbim despre modernitate. Însă acest lucru nu este caracteristic numai societăților moderne.⁶³ La Salonta au folosit anumite mnemotehnici, care – firește – se găsesc și în alte locuri și nu sunt deloc unice. *Boom*-ul de aici probabil e datorat afectării continue a localnicilor. În mijlocul luptei pentru păstrarea privilegiilor haiducești în procesele de contestare, colectarea și păstrarea informațiilor oral sau în scris, era interesul elementar al comunității. Menținerea faptelor eroice haiducești în tradiție concepe strămoșii direcți ai haiducilor ca istorie propriu-zisă – ca un fel de istorie locală, în care se amestecă dorințele cu resentimentele, în care traumele din trecut și din prezent pot fi povestite și lăsate ca moștenire. (György Rozvány răsfoind monografia din secolul al 19-lea își dă seama câte documente istorice erau în posesia localnicilor – oare această pasiune de colectare a fost un fel de hobby sau o formă culturală a memoriei locale?)

Modernitatea secolului al 19-lea a creat noi circumstanțe. János Arany s-a dovedit a fi capabil de

---

⁶³ Sinteze generale despre bibliografia imensă: CUBITT 2007; ERLI 2011.

a crea opere impozante, și nu în ultimul rând moderne, folosind rămășițele găsite în tradiția din Salonta. Pe de o parte, a găsit un mediu nou pentru păstrarea experiențelor traumatice ale comunității, pe de altă parte a reușit să prezinte cunoștințele conservate în oralitatea locală ca și cunoștințele unui public mai larg (poporul maghiar). Ținerea la „autenticitatea epică” a lui Arany prin sursele lui istorice și ambiguitatea față de exploatarea tradițiilor orale pot fi înțelese ca o chestiune a mentalității, pot fi descrise din perspectivă estetică literară, dar pot fi concepute și pornind de la tehnicile culturale memoriale din Salonta. Dacă Turnul Ciunt este un loc onorat al memoriei din Salonta, putem să aruncăm o privire și la interpretarea modernității funcției lui. Deoarece în urma lui Arany s-a creat un mod de o meta reflexie particulară la trecutul istoric: Salonta nu-și aducea aminte doar de trecut, ci a reinterpretat propriul procedeu de raportare la memorie.⁶⁴

---

⁶⁴ Pentru fondurile istoriografice ale acestei interpretări vezi și: BURKE 1989.

Reprezentarea cea mai veche a Turnului Ciunt provine de la prietenul poet al lui János Arany, Sándor Petőfi (1823–1849), de la începutul lunii iunie 1847, când cei doi poeți s-au întâlnit pentru prima dată. E interesant că Petőfi s-a gândit să schițeze întocmai acest turn și imediat a scris o poezie despre el (*A csonka torony [Turnul Ciunt]*). În poemul respectiv Petőfi evocă voinicii tineri care luptau pentru libertate, apoi pune în antiteză libertatea din trecut cu sclavia prezentului. Turnul Ciunt devine simbolul acestei antiteze:

A torony áll még egyes-egyedűl,
Ez is maholnap már halomra dűl.

Idétlen rom, mogorva, puszta váz,
Falai között senki sem tanyáz.

Csak a holt század fekszik odabent,
Szemfödele a hosszu, méla csend.

Numai turnul stă peste vremi în picioare,
Azi-mâine numai ruinele-și mai are.

O ruină tristă și morocănoasă,
Printre pereții săi doar umbre se lasă.

Doar veacul trecut se mai vede-n ea,
Giulgiul lui este una lungă: liniștea.⁶⁵

Așadar turnul devine un monument, care întocmai din starea lui de ruină atrage atenția prezentului sclav asupra perspectivei libertății. Arany însă adresează un poem autonom clădirii, cu titlul *Az ó torony [Turnul bătrîn]* într-o perioadă istorică cu totul diferită, după o nouă traumă istorică, eșecul revoluției din 1848/49:

Nagy-Szalonta nevezetes város,
Mégsem olyan nevezetes már most
Mint mikor volt szabad hajdúfészek,
Benne lakván háromszáz vitézek.

Csonka torony nyúlik a felhőbe,
Rajta pihen a nap lemenőbe':
Rá-ráveti visszanéző fényét,
Mintha látnám ősapáim véréét.

Vérpirosan mért néz vissza a nap?
Azt jelenti, rút idő lesz holnap?
Óh, Istenem, hiszen elég bőven
Volt már részünk zimankós időben!

Hej csak itt is, e hitvány zugolyban,
Hány nemes szív vére ömlött hajdan!

---

⁶⁵ Traduceri de Péter DEMÉNY.

Azt mondották, hazájokat védik,
Azt hívék, úgy áll fenn örökkétig.

S mi van abból, amiért fáradtak?...
A torony, mit durván összeraktak.
Áll a torony, mint valami Bábel,
Rajt' az idő nyomtalanul jár el.

Rajta pihen a féllábu gólya,
Vércse, bagoly örökös lakója,
Velök együtt a galamb is elfér,
Összeszokik, utoljára nem fél.

Rajta a gyom óriássá nő fel,
Hajba kap a szélvész idővel.
Rácsap olykor, – hanem azt se bánja –
A mennydörgős mennykő buzogánya.

Csonka falán, viharos éjféلكor,
Boszorkányok nagy serege táncol,
S jeleül az éji vigadásnak,
Egy-egy köve földön hever másnap. –

Vestit este orașul Salonta,
Deși nu atît de vestit acuma,
Cît era cînd în el haiduci trăiau,
Dintre ei vreo trei sute stăteau.

Un turn ciunt se-întinde printre nori,
Soarele se odihnește-acol:
Peste turn el lumina își aruncă,
Sângele strămoșilor îl văd parcă.

De ce se uită-înapoi cu sînge?
Vreme-urîță va fi poate mâine?
Ne-ai dat destul vreme urîță, Doamne!
Nori negri și diavoli cu coarne!

Păi numai aci-n cătunul ăsta,
Cîți viteji bravi și-au găsit năpasta!
Au spus că își apără țara,
Crezînd că va fi veșnică ca zarea.

Ce-a rămas din tot ce pentru care
Au dispărut în zarea mare?
Numai turnul, ciuntul nostru Babel,
Timpul trece, ne rămîne doar el.

Stă pe turnul ciunt și barza ciuntă,
Vindereul, bufnița cărunță,
Porumbelul vine și el să se-așeze,
În turnul ciunt el nu se sperie.

Bălăriile cresc uriașe,
Doar vremea le deranjează din fașă,
Cîteodată fulgerul lovește
Cu topuzul peste el proptește.

Cînd vine ea noaptea cu furtuna,
Vrăjitoarele dansează una și-una,
Iar după aceea dimineața
Unele pietre își pierd viața.⁶⁶

---

⁶⁶ Traduceri de Péter DEMÉNY.

Arany nu-și accentuează în poem antiteza între sclavie și libertate, dar imaginea turnului raportată la prezentul mizerabil este comună cu cea a lui Petőfi. În *Turnul bătrîn* însă perspectiva viitorului amenință echilibrul aparent dintre prezent și trecut. Turnul promite că prin starea lui constantă de ruină, de acum încolo, mereu va aminti de acest raport. „Timpul trece, ne rămâne doar el” – afirmă versul al cincilea. Doar că la sfârșit pietrele turnului străbătut de fulgeri cad una câte una la fundul lui (după jocul cetei de vrăjitoare) – adică: turnul, și cu el amintirea eroilor din trecut, se pierd.

A fost important să atragem atenția asupra interpretării lui Arany fiindcă la sfârșit de secol, sub semnul aspirațiilor de modernizare, Salonta se apucă chiar de clădirea turnului. Când – în modul și ordinea deja descrisă în primul capitol – Salonta dorea să așeze chiar în Turnul Ciunt expoziția despre eroul ei, atunci a luat o decizie gravă din mai multe puncte de vedere. Pe de o parte, a păstrat funcția nostalgică și de amintire a turnului: dar, în final, nu a evocat familia Toldi, războaiele cu turcii, luptele haiducilor, ci la ceea ce János Arany i-a creat ca amintire.

Deoarece de atunci turnul a devenit locul de cult al memoriei lui Arany, iar de aceea a fost așezat aici, fiindcă dintr-un anumit punct de vedere turnul mereu a fost locul amintirii din Salonta. Pe de altă parte modificarea turnului a venit cu o intervenție urbanistică serioasă. Turnul care a definit fațada orașului, acum poate fi văzut în stare de monument reconstruit. Aici este foarte important să luăm în considerare că arhitectul László Gyalus nu a construit doar un acoperiș și un etaj nou pe ruine, ci a lucrat pe baza modelului castelului din Hunedoara.⁶⁷ Iar Hunedoara avea un cult uriaș în epoca aceea: a fost sediul uneia dintre cele mai importante familii regale maghiare, care s-a păstrat în condiții relativ bune, și a fost reconstruit în mijlocul secolului al 19-lea pe baza planurilor lui Imre Steindl. Manifestarea cea mai marcantă acestui cult poate că a fost atunci când au construit copia micșorată a castelului, după planurile lui Ignác Alpár, în cel mai mare parc public din Budapesta la aniversarea a 1000 de ani de la sosirea maghiarilor în Bazinul Carpaților, adică

---

⁶⁷ Vezi de exemplu: A szalontai Csonkatorony [Turnul Ciunt de la Salonta], *Budapesti Napló*, 3.348 (18 decembrie, 1898): 8.

aproape în același timp cu renovarea Turnului Ciunt. Așadar Gyalus, care a fost ucenicul și colegul lui Frigyes Schulek (care lucra la redarea caracterului medieval al Castelului din Buda), putea să folosească modele deja existente. Astfel turnul nu mai era locul memoriei de jale, ci anunța posibilitatea de reconstituire a trecutului eroic într-un mod autentic din perspectivă istorică. Deci s-a înfăptuit ceva cu totul altfel față de ceea ce am văzut în *Turnul bătrân* de János Arany.

Merită să evocăm câteva strofe din poemul lui József Lévy (prieten cu Arany) recitate la inaugurarea muzeului:

S óh! mi szép, hogy ép itt nyílik számára lak.
Itt egy régi erőd biztos kebelén!
Illenek hozzá az ódon tömőrfalak,
Ős magyar-alföldünk rónamezején.
Itt a hősök lelke mind fölkel előtte,
Kiknek alakjait énekébe szőtte.

Sőt nemcsak a hősök, régi dicső árnyak;
Azok is, szívének édes felei,
Kik e földön immár senkire sem várnak,
Őket a túlvilág együtt öleli,
Mert hiszen egymástól a sír meg nem fosztá:
Éjjeli órákban ide gyűlnek hozzá.

S a „csonka tornyot” már hű kegyelet óvja,
 Benne oltárt is a múzsáknak emel;
 „Vércse, bagoly nem lesz örökös lakója”,
 Köve rovátékit gyom nem veri fel,
 Vihar elkerüli, idő megkiméli,
 Zimankós múltjáért szebb napjait éli.

[Traducere în proză: „Și oh! Ce frumos e;
 chiar aici i se face casă: / Aici, în sânul sigur al
 unei fortărețe de adineauri! / I se potrivesc
 pereții vechi și solizi, / Pe șesul pământului
 maghiar strămoșesc, / Aici se trezesc sufeletele
 tuturor eroilor în fața lui, / Forma căroră le-a
 țesut în cântarea lui. // Și nu doar eroi, umbre
 vechi, ilustre; / Și acela, aproapele lui, / Care nu
 mai așteaptă pe nimeni pe acest pământ, /
 Lumea cealaltă îi îmbrățișează împreună pe ei, /
 Doar nu-i desparte mormântul: / În orele nopții
 se adună aici la el. // Și turnul ciunt e păzit de
 pietatea credincioasă, / În el, și altarele sunt
 înălțate pentru muze, / Nu va fi locuit etern de
 buhă sau de vânturel, / Rupturile nu vor fi
 pătrunse de buruieni, / Furtunile îl evită, timpul
 îl cruță, / Își trăiește zilele fericite în schimbul
 trecutului zbuciumat.”]

Poemul lui Lévy îl evocă pe cel al lui Arany și mărturisește cu mândrie, că misiunea a reușit: au împiedicat ceea ce se temea Arany. Mai mult, garanția amintirii trecutului, acum nu mai este

altceva, decât amintirea la Arany în sine. Jurnalistul revistei *Magyarország*, care a raportat despre inaugurare – firește, considerând turnul ca proprietatea familiei Toldi – formulează astfel: „Toldi și Arany, împreună în Turnul Ciunt, propovăduiesc puterea fizică și spirituală a rasei maghiare. Amintirea lor așa se contopește într-o armonie completă; firele aurii ale poeziei deja l-au legat de menestrelul cel mai mare al epocii eroice maghiare.”⁶⁸ Evident, puterea fizică ne amintește construcția corpulentă a clădirii, până când puterea spirituală este amintită de Arany, care a scris despre foștii domnitori ai turnului. Așa se completează cultura memorială a naționalismului modern maghiar.

Din perspectiva urbanistică, bineînțeles, nu este vorba doar despre modificarea culturii memoriale a orașului. Aici începe reconstruirea conștientă a centrului, schimbarea pieței Toldi în parc și într-o piață principală adevărată. Pentru asta a fost necesară deschiderea clădirii istorice spre piața principală, și această problemă se conecta cu

---

⁶⁸ Arany-ünnep [Festivitate „Arany”], *Magyarország*, 6.237 (28 august, 1899): 1.

procesul construirii unei statui a lui Arany. Pe de o parte atunci au reușit prin demolarea unei clădiri din drum, zidirea porții de sud – pe care Gyalus a păstrat-o în starea ei originală – și deschiderea unei intrări noi pe partea de est. Pe de altă parte, într-un mod neobișnuit, statuia așezată deasupra intrării a reușit să stăpânească toată clădirea, în același timp realizând reinterpretarea din poezia lui Lévy. Probabil că nu doar problemele financiare au stat în spatele procesului dintre oraș și Asociația Memorială Arany, care s-a desfășurat în jurul finanțării statuii. S-a întâmplat ca un localnic a lăsat moștenire o sumă mai mare pentru ridicarea unui bust Arany în spațiu public, și administrarea aceleia a lăsat-o în mâinile orașului, dar fiindcă nu s-a realizat aceea statuie, orașul a reținut banii.⁶⁹ Dar e la fel posibil că remodelarea memoriei orașului nu s-a bucurat de un succes incontestabil în rândul orașenilor – iar astfel insistarea „agresivă” deja a

---

⁶⁹ Pör Arany János szobra miatt [Proces pentru statuia lui János Arany], *Budapesti Hírlap*, 29.282 (28 noiembrie, 1909): 18; Pör Arany János szobra miatt [Proces pentru statuia lui János Arany], *Budapesti Hírlap*, 31.23 (27 ianuarie, 1911): 12; Pör egy szobor miatt [Proces pentru o statuie], *Pesti Napló*, 61.23 (27 ianuarie, 1911): 13.

generat o antipatie serioasă.⁷⁰ În tot cazul, și clădirile principale care definesc înfățișarea orașului (Palatul Arany sau Primăria), atunci s-au construit și, împreună cu turnul, arată și astăzi ca fața orașelor moderne.

Remodelarea și reinterpretarea Turnului Ciunt a fost o încercare modernistă pentru a depăși identitatea culturală traumatizantă. Este caracteristic, atunci când comunitatea maghiară locală trăiește noi experiențe traumatizante istorice – cum ar fi așezarea lor sub autoritatea română la sfârșitul Primului Război Mondial – să se ivească posibilitatea demolării Turnului Ciunt. În 1936 Asociația Memorială Arany împreună cu arhitectul Ferenc Héger fac planuri

---

⁷⁰ Cu activitatea Asociației Memorială „Arany János” n-au fost toți locuitorii Salontei perfect mulțumiți. Mai mult vezi în bibliografia istoriei a presei a lui Endre Dánielisz. DÁNIELISZ 1984c. Poate fi citat cazul când István Debreczeni a scris istoria Asociației Memoriale (DEBRECZENI 1913.), în urma căreia ziaristul de la *Szalontai Lapok* a atras atenția publicului asupra faptului că, cu toate că cultul poetului tot scade, Asociația își pregătește o serbare mai mult pentru sine. DÁNIELISZ 1984c: 168. Articolul citat: Jubilál az Arany Emlék Egyesület [Se apropie aniversarea Asociației Memorială „Arany”], *Szalontai Lapok*, 25.222 (28 septembrie, 1913): 1.

pentru demolarea turnului, pe care le predau oficiului arhitectural din oraș.⁷¹ Unde s-a sfârșit cazul? – Asociația s-a răzgândit sau orașul a refuzat – acum nu mai contează. Ideea de demolare în sine este interesantă: pe de o parte poate fi interpretată ca regândirea aspirațiilor istorice (semnul trecutului este ruina, nici cu reconstruirea istorică nu se poate ascunde), pe de altă parte, poate fi văzută ca revocare a memoriei traumatice a orașului. Modernizarea Turnului Ciunt anunța victoria asupra traumelor vechi și vindecarea – însă, de fapt, noile traume istorice au înlăturat vechile răni.

---

⁷¹ Știrile salontene sunt citate în: DÁNIELISZ 1984c: 209; 210. Articolele citate: Csonkatornyot kap végre az Arany Emlékmúzeum [Muzeul Memorial „Arany” primește un turn ciunt], *Az Újság*, 8.55 (8 martie, 1936); BAKOS Imre: Csonkatorny [Turnul Ciunt], *Szalontai Lapok*, 48.57 (10 martie, 1936). Aceste știri au apărut și în presa din Ungaria: Háborúskodás a híres szalontai csonkatorny körül [Război în jurul faimosului Turn Ciunt de la Salonta], *8 Órai Újság*, 22.62 (14 martie, 1936): 9.

CAPITOLUL II.

Alegerile intelectualilor maghiari din secolul al 19-lea

Cazul János Arany

Sursele pe care le avem la dispoziție referitoare la viața lui János Arany sunt cât se poate de limitate, așadar la începutul acestui capitol, înainte de a începe plimbarea printre obiectele vieții sale, este utilă prezentarea informațiilor pe care le cunoaștem. Care sunt sursele pe care se poate bizui cercetătorul interesat de viața lui Arany? Din fericire pentru noi, Arany și-a scris biografia în 1855 la solicitarea prietenului său, Pál Gyulai. Această lungă scrisoare a constituit baza aproape tuturor textelor biografice apărute de-a lungul vieții lui Arany, încă fiind cea mai citată sursă.¹ Rândul surselor primare este

---

¹ Arany către Pál Gyulai, Nagykőrös, iunie 7, 1855, în: AJÖM XVI: 554–565. (Această sursă va fi citată și mai departe.)

întregit de corespondența completă a lui Arany,² memoriile, bazate inclusiv pe experiențe personale, ale cunoștințelor lui Arany,³ câteva documente familiale, precum și alte legende locale salontane.⁴ Prima mare biografie de sinteză despre Arany, cea redactată de Géza Voinovich, nu a ajuns să fie o lansare a următoarelor cercetări ci, datorită situației sale speciale, tocmai că le-a încheiat.⁵ După cum am mai amintit, o parte semnificativă a posesiunilor lui Arany a ajuns în vila de la Budapesta a lui László Arany și, după ce Géza Voinovich a luat-o de soție pe văduva celui din urmă, i s-a ivit șansa de a cerceta în propria locuință manuscrisele valoroase, cărțile pline de notițe și obiectele personale rămase ca amintire. Acest material s-a distrus în cel de-al doilea război mondial. Astfel, biografia de trei volume

---

² AJÖM XV–XIX.

³ Rozvány György levelei Márki Sándornak [Scrisorile lui György Rozvány către Sándor Márki], 1879–1899, MTA KIK Kt., Ms. 5165/156–205; ERCSEY 1883; ROZVÁNY 1892; GYÖNGYÖSY 1901; KOLOSVÁRI 1907; MÁRKI 1917; MÓRICZ[?] 1932; ROLLA 1944; ROZVÁNY 1960; Rozvány Erzsébetre vonatkozó levelezés [Scrisorile referitoare la Erzsébet Rozvány], in: SÁFRÁN 1960: 76–127.

⁴ SZENDREY Zsigmond 1914.

⁵ VOINOVICH 1929; VOINOVICH 1931; VOINOVICH 1938.

redactată de Voinovich rămâne pentru noi singura sursă care ne poate informa despre această moștenire și nu avem niciun mod de a accesa documentele citate de Voinovich și astfel de a le verifica, în timp ce de multe ori nu e clar nici dacă afirmațiile sale au avut bază documentată sau nu.

Așa s-a întâmplat ca cel mai semnificativ loc de păstrare a moștenirii rămase de pe urma lui Arany este muzeul din orașul său natal. Aici sunt păstrate cele mai multe obiecte-amintire rămase după Arany, muzeul totodată deținând și o bogată colecție de documente manuscrite. Cea din urmă conține și câteva manuscrite literare valoroase, dar mai semnificative ca număr decât acestea sunt documentele scrise ale vieții de zi cu zi, note de plată de la restaurante, bilete de vapor, invitații la evenimente sociale, diplome de onoare, fotografii și gravuri primite de la prieteni. Pe lângă acestea, în secolul al 20-lea muzeul a colectat în mod sistematic documentele legate de cariera de funcționar a lui János Arany: procesele verbale scrise de el, acele „passus” care atestă dreptul de proprietate asupra animalelor vii și legalitatea achiziției eliberate de el,

facturi depuse. Astfel, Muzeul Memorial „Arany János” nu este doar cel mai important loc memorial dedicat poetului, ci totodată păstrătorul celor mai importante surse de control prin care se poate prezenta viața poetului.

Obiectele vorbesc, aparent, de la sine. Asta este desigur doar o aparență. Expoziția prezintă memoria materială a vieții de zi cu zi – și prin asta, vrând-nevrând se alătură direcției care găsește necesară o schimbare de scară în scrierea de biografii. Această schimbare de scară o putem înțelege, pe de o parte din perspectiva relației față de timpul istoric și a atenției acordate istoriei, pe de altă parte dinspre problema utilizării culturale și a muzealizării obiectelor. În cazul lui János Arany am inversat problema centrală a capitolului precedent: ceea ce ne interesează în cazul de față nu sunt sursele și tradițiile din care s-a inspirat marele poet sau tipul de experiență a tradiției (relația față de tradiție) adusă din patria sa mai restrânsă, ci situațiile de alegere, dilemele cu care s-a confruntat în anumite momente ale vieții sale un agent al istoriei în contextul vieții

cotidiene și în cel al relațiilor sale, oportunitățile care i s-au ivit și consecințele unora dintre deciziile sale. În acest caz Arany nu ni se prezintă doar ca artist a cărui viață cotidiană reprezintă o mulțime de curiozități apreciabile de către istoria mentalităților care completează arta. Condiția de artist era doar una dintre posibilitățile care s-au ivit într-un anumit moment de alegere al carierei, iar pentru Arany nu era nici unica opțiune, nici una definitivă – deși era una cât se poate de importantă. Schimbarea de scară înseamnă aici că – în mod diferit față de tradiția istoriei literaturii maghiare – nu-l considerăm pe Arany ca pe un reprezentant definitoriu al unei epoci (deși el însuși e, într-un anumit sens, epocal), ci ca pe o figură care a ajuns în repetate rânduri în situații care pot fi numite atipice în mediul său social. Ne putem apropria de înțelegerea profesionalizării lumii artistice și prin studierea vieții „excepțional de normale” a acestui agent al istoriei.⁶

---

⁶ Pentru problematica normalului excepțional vezi: MAGNÚSSON-SZIJÁRTÓ 2013: 19–20. Pentru perspectiva istoricului: LEVI 1991: 95.

Însăși obiectele expuse oferă posibilitatea acestei „aproprieri”. Cu creșterea interesului în secolul al 20-lea pentru istoria socială, a crescut și atenția acordată obiectelor. În această perioadă obiectul a devenit dintr-un simplu instrument un obiect cultural care se postulează mereu în relația reciprocă dintre om și materie. Și discursurile muzeale contemporane se preocupă mult de această întrebare legată de viața obiectelor, de modul în care se poate scrie biografia lor (chiar și viața lor petrecută în muzeu poate fi inclusă aici), sau cum pot chiar și obiectele cotidiene, prin schimbarea contextelor lor, să apară ca parte a patrimoniului cultural.⁷ Majoritatea obiectelor expuse la Muzeul Memorial „Arany János” sunt obiecte cotidiene care sunt valoroase și interesante numai datorită faptului că posesorul lor de odinioară se numea János Arany. Totodată, problema cotidianului devenit valoare prin procesul muzealizării poate fi pusă invers: obiectele de cult ne pot fi de ajutor în crearea unei narațiuni de microistorie.

---

⁷ SHELTON 2006.

(de la Salonta la Salonta: copilăria și tinerețea)

János Arany s-a născut în 2 martie 1817 la Salonta. Ce a adus Arany de acasă? În capitolul precedent am vorbit deja despre statutul nobiliar al familiei sale. Arany a moștenit deci conștiința de nobil a familiei și trauma pierderii acestei nobilități. Tatăl, György Arany (1762–1844) a luat-o de soție pe Sára Megyeri (1772–1836), cu care a avut zece copii. Dintre aceștia, numai primul copil, Sára (1792–1853), și cel mai tânăr, János, au ajuns până la vârsta adultă. Astfel a devenit sarcina fiului să transmită mai departe moștenirea și conștiința nobiliară a familiei. Doar că în privința averii nu era mai nimic de dat mai departe: György Arany avea proprietăți foarte modeste, doar 10 iugăre în total, și asta pe bucăți. În acea scrisoare autobiografică citim despre tatăl lui Arany că era „un agricultor cu pământ puțin și o casă mică”. Așadar Arany a moștenit probabil și planul de ridicare din sărăcie.

În cadrul expoziției, obiectul care se leagă de originea familiei este copia (după original) a diplomei de blazon (litterae armales). Probabil că László Arany

a fost cel care a comandat copia înainte să ofere cadou diploma originală în stare deteriorată Muzeului Național Maghiar. Varianta executată cu scris caligrafic, pe care inclusiv stema familiei Arany a fost redesenată de mâini grijulii, a fost trimisă de văduva lui László Arany Muzeului Memorial pe 22 aprilie 1899: „Poate ar putea fi pusă pe perete într-
o ramă?”⁸ În capitolul anterior am discutat pe îndelete importanța provenienței nobiliare și modul în care familia încercase să-și impună nobilitatea – fără succes însă. Așadar, pe lângă sărăcie, cazul nobilității pierdute a fost probabil tot un fel de „moștenire” lăsată lui Arany.

János Arany a fost un copil-minune, citea și scria deja la vârsta de patru ani, învățase să scrie poezii încă de copil. Școala din Salonta unde și-a început studiile era o „schola particula” subordonată Colegiului Reformat din Debrecen. Asta înseamnă că aici au sosit învățători tineri, absolvenți din Debrecen, iar elevii mai buni de la Salonta aveau șansa să plece

---

⁸ Gizella Szalay către Kálmán Szél, [Budapesta], [22 aprilie, 1899], în: TÖRÖK-ZEKE 2018: 208–209. Aici: 208. Manuscris: MMAJ, Dos. 40. (RÓZSAFALVI 2018: 263.)

la studii la Debrecen la una dintre cele mai bune școli ale perioadei. (Ca o realitate a istoriei educației: s-a ajuns la această situație în 1660 când turcii au atacat Oradea și secția de teologie reformată s-a mutat la Debrecen, împreună cu școlile particulare pe care le avea. După plecarea turcilor s-a menținut această realitate.) În 1825 Arany a început așa-zisa clasă donatistă, unde se învăța deja și latina. Talentatul elev a ajuns să studieze în curând la Debrecen. Lădița sa de elev în care își transporta lucrurile personale a fost creată astfel încât să poată fi așezată într-o căruță. Mărimea dezvăluie multe: lădița de 43×90×46 cm nu este prea mare. Un elev la Debrecen trebuia să-și pună toate lucrurile personale, hainele, instrumentele de scris, cărțile într-o asemenea cutie (cele din urmă nu prea aveau cum să încapă).⁹

Încărcat cu această ladă, János Arany și-a început studiile la Debrecen în toamna anului 1833. Prima etapă n-a durat mult: în martie 1834 a plecat ca învățător la Kisújszállás, întorcându-se la colegiu doar în aprilie 1835. Elevul talentat a acceptat slujba pentru

---

⁹ TÖRÖK-ZEKE 2018: 155–156 (art. 66).

că avea nevoie de bani. A continuat însă să învețe neconținut: citea în greacă, latină, germană, engleză, franceză. Întorcându-se la Debrecen, și-a continuat studiile superioare, iar traiul i-a fost ușurat de faptul că era, în paralel, învățătorul fiicei lui József Erdélyi. Arany nu a rămas mult la colegiu nici de această dată. În scrisoarea autobiografică a scris astfel despre sine:

Dar eu, visând la o viață aventuroasă, începusem să mă plictisesc de monotonia școlii, să consider drumul carierei prea lung, doream să fiu pictor, apoi sculptor, fără să știu cum să mă apuc de acestea: în sfârșit, în februarie 1836, în mod voluntar, fără constrângeri financiare sau morale, am abandonat colegiul unde nu m-am mai întors niciodată. –

În total, a petrecut scurtă vreme la colegiul din Debrecen, însă experiența și cunoștințele dobândite aici nu sunt puține. Este interesant faptul că deși până în acest punct am putut să-i atribuim lui Arany o oarecare activitate literară, în acest moment al vieții sale el era, din partea lui, angajat mai degrabă altor arte, nu literaturii. Se pregătea să devină pictor, sculptor – și până la urmă a încercat actoria. În compania condusă de Lajos Fánecs a parcurs traseul

Carei – Satu Mare – Sighetu Marmăției, apoi, părăsind compania care se destrămase între timp, a călătorit spre casă via Debrecen (trebuia să-și ia lada!).

Avea nouăsprezece ani – și până la urmă nu absolvise niciuna dintre specialitățile oferite de colegiul din Debrecen: nici dreptul – necesar pentru postul de funcționar, nici teologia – necesară pentru funcția de preot. Totuși, nu a sosit acasă cu mâinile goale: faptul de a fi studiat la colegiul din Debrecen în acea vreme însemna, chiar și fără calificare oficială, garanția pentru ocuparea anumitor posturi. Și-a căutat locul câteva luni, după care l-a angajat fosta lui școală ca învățător secundar. Faptul că i s-a acordat această oportunitate arată că în comunitatea salontană (cel puțin partea ei bisericească) se avea în continuare încredere în el și era sprijinit.

Căsătoria lui Arany a fost un eveniment important al acestei perioade. Arany a renunțat în 1839 la postul de învățător secundar. Printre argumentele sale citim următoarele: „Fără gospodărie, ca om căsătorit, nu mă descurc, iar dacă aș rămâne necăsătorit, aș rămâne tot acolo unde sunt

acum, la fel de departe de țelul meu.”¹⁰ Deci plănuia deja să se căsătorească, ceea ce era în strânsă legătură cu demisia. Și, deși nu putem ști ce avea în gând făcând acest pas, și-a părăsit postul cu curaj, pășind spre un viitor nesigur. Arany era hotărât să urmeze o carieră de funcționar, cea de „honoratior” – denumirea acelor nobili maghiari care neavând pământ s-au orientat spre o carieră de intelectuali. În cele din urmă Arany s-a mutat în casa familiei Rozvány: József Rozvány, un greco-catolic bogat, l-a angajat ca educator pentru fiica sa, Erzsébet, în martie 1839. Acest fapt îi oferea desigur o anumită stabilitate financiară, însă totodată îi amâna căsătoria planificată. A devenit mai întâi scrib, apoi notar-asistent în oraș. Pe Julianna Ercsey (1818–1885) a luat-o de nevastă doar atunci când îi putea asigura și o locuință: cei doi s-au căsătorit în toamna anului 1840.

(Salonta: familie, oficiu)

János Arany s-a însurat cu Julianna Ercsey pe 19 noiembrie 1840. La perioada îndelungată de curtare

---

¹⁰ [Arany către Consistoriu al Ecleziei Reformate], in: AJÖM XIII: 7–9. Aici: 8.

menționată mai sus se referă, și poate ajută și la conturarea mai exactă a începutului relației lor acel fragment de poezie scris cu treizeci de ani mai târziu la stațiunea din Karlsbad (azi: Karlovy Vary, Cehia), pe care Arany i-a dedicat-o soției sale (*Nőmhöz [Femeii mele]*) pe 12 iulie 1869:

Ezernyolczszáz harminczkilencz –
 Irtuk már e levelet:
 Harmincz éves, Julim édes!
 Lelki frigyem teveled.

Ifju voltál, ifjú voltam,
 Árva voltál, én szegény:
 Nem volt messze olyan össze-
 Illó pár a föld-tekén.

O mie optsute treișnouă –
 Răvășelul începutu:
 Dragă Iuli, acum treizeci
 De ani îmi ești sufletu!

Erai tânără, eu tânăr,
 Tu orfană, eu sărac,
 Nu erau pe-astă lume
 Așa ață și-așa ac!¹¹

---

¹¹ Traduceri de Péter DEMÉNY.

În privința relației sale cu soția ne putem baza doar pe câteva documente personale. Lipsa surselor referitoare la ea este bătătoare la ochi. Desigur, dacă ne punem întrebarea dintr-o altă perspectivă, această lipsă apare cu totul altfel. O dispută mare – care durează până în ziua de azi – a modernității, se referea la extinderea și transformarea modului implicării sociale a femeilor. Atunci când János Arany își exprimă mai târziu, în anii 1850, părerile în legătură cu această mișcare, e de acord cu opinia, populară pe atunci, care privea implicarea în viața publică a femeilor cu o oarecare suspiciune. În surse soția lui Arany apare ca o gospodină excepțională, care corespundea regulat cu cunoștințele ei de sex feminin și cu surorile ei, și sunt semne care sugerează că citea regulat și participa la viața socială (invitațiile la evenimente sociale pe care le primea mai târziu Arany îi erau adresate și ei, și mulți contemporani i-au dedicat cărți). Și, deși scrisul ei nu era atât de consecvent și de clar ca cel al soțului ei – un cărturar profesionist (funcționar, scriitor, redactor), autografele ei sugerează o mână experimentată, în conformitate cu obiceiurile de scriere ale epocii.

Din această căsnicie s-au născut doi copii: Julianna în 1841 (poreclită „Juliska” în familie), iar în 1844 László (poreclit „Laci” în familie). Pentru întreținerea familiei Arany avea nevoie de venituri – în acest scop a trecut de la cariera slab plătită de învățător la cea de funcționar. A devenit scrib pe lângă prim notarul Ferenc Márkus în toamna anului 1839. În 1840, Márkus a renunțat la funcție, fiind înlocuit de notarul-asistent de până atunci, Pál Borbély, iar Arany a devenit noul notar-asistent. Conform lui Sándor Ercsey, salariul era de 80 penghei, 12 stânjeni cub de grâu, șase căruțe de fân, șase stânjeni de lemn, câteva livre de seu – judecând după cantități, e vorba despre plata anuală (și deși suma de bani este destul de mică, cantitatea produselor primite este semnificativă – cel puțin, era de ajuns pentru o familie).¹² Și, ceea ce este și mai important – făcând posibilă întemeierea unei familii – este că Arany avea dreptul la o locuință de serviciu, „a treia casă la dreapta de la Turnul Ciunt, două

---

¹² ERCSEY 1883: 33.

camere mici”.¹³ (Cât de aproape locuia János Arany de muzeul memorial de astăzi!)

Cu ce fel de cazuri se ocupa tânărul notar-asistent? Rezolvarea litigiilor orașului (este vorba în parte de litigiul haiducesc, pentru care așezările de haiduci au angajat un avocat separat, dar acesta trebuia informat ocazional); treburile notărești ale instanței locale (aici mai ales în procesele locale de datorii și până la 10 penghei în cauzele penale, adică în cazul furturilor mici); evidența cazurilor de proprietate; scrierea proceselor verbale ale ședințelor de consiliu; eliberarea documentelor de tip „passus” pentru diferite animale (acestea erau probabil utile în cazul epidemiilor care afectau animalele, totodată certificau achizițiile).¹⁴ În scrisoarea autobiografică, Arany scrie despre acestea că: „micile treburi ale oficiului îmi solicitau prezența permanentă la casa sfatului. Doar seara – seara târzie era a mea, și asta o petreceam atât de fericit.”

---

¹³ VOINOVICH 1929: 58.

¹⁴ MMAJ, Dos. 86; 166; 168–170; 172; 174; 177; 179; 188; 192–194; 197; 335. (RÓZSAFALVI 2018: 97.) Ediția: AJÖM XIII: 431–432.

Cum se poate judeca munca de funcționar? Ca punct de referință avem un caz din perioada ocupării postului la Salonta în care funcționarul trebuia să facă față într-o situație de criză. Munca de funcționar este adeseori numită robotă – și pe bună dreptate. Când programul de zi cu zi a oficiului este deturnat de o criză, atunci se măsoară cu adevărat performanța. Pe 17 aprilie 1847 a izbucnit un incendiu în oraș. Au ars 790 de case, șapte oameni și-au pierdut viața. În incendiu s-au distrus și arhivele orășenești, motiv pentru care trebuia început un nou registru al proceselor verbale. Prima înregistrare făcută de notarul-asistent este una atipică – acesta însumează întâmplările pe un ton personal, totodată justificând necesitatea unui nou registru. Cităm primele câteva propoziții ale înscrierii:

În numele Tatălui, al Fiului și al Sfântului Duh – Amin. După ce Marea Putere ce ne guvernează lumea ne-a pedepsit orașul cu un incendiu cumplit, în așa o măsură că acum ne-au rămas în urmă ruine afumate și ziduri dărăpănate în locurile în care adineauri se înălțau cămine îmbelșugate cu locuitori mulțumiți. Întregul oraș cu casele sale goale nu ne arată altceva decât o pustietate unde printre

bucățile de stânci împrăștiate dezordonat nu este nicio fărâmbă de viață – nu ne arată altceva decât un câmp de luptă după o bătălie grea, unde dintre mulțimea moartă doar câte-un geamăt muribund întrerupe câteodată liniștea nopții în acest deșert al distrugerii – așa încât creștinul protestant degeaba caută locul obișnuit, sfântul lăcaș al lui Dumnezeu pentru că acolo, ca un credincios vizitat, ca un fiu biciuit să poată săruta nuiava părintească întinsă spre el, să poată cere iertare și să se întoarcă acasă la familia sa înfometată cu consolare sufletească – așa încât cetățeanul nu mai găsește locul obișnuit de unde, cu chiu cu vai, pretindea lege și dreptate, și unde asigurările binelui comun și al conservării, adică diplomele, unde hățurile cu care se guverna administrația, tot felul de acte oficiale, se păstrau: nu mai rămâne altceva de făcut decât, acceptând voința Domnului, cu răbdare creștinească, fără cârteală și plângeri zadarnice să ne apucăm de prima verigă din lanțul infinit de lung al treburilor ce ne așteaptă și să hotărâm și îndeplinim toate cele necesare pentru restaurarea și revigorarea bunăstării acestei sfinte Biserici și a acestui oraș. Pentru însemnarea permanentă a acestor hotărâri se începe, cu descrierea anevoioasă a groaznicului eveniment, acest registru. –¹⁵

---

¹⁵ [Protocol], in: AJÖM XIII: 24–28. (RÓZSAFALVI 2018: 308.)

Situația este una dramatică. Reconstruirea orașului, desigur, nu se datorează doar eforturilor ajutorului de notar János Arany, dar numărul documentelor notate de el este mare – și asta înseamnă ceva. Se începe imediat colectarea donațiilor private și se cer împrumuturi. Orașul își activează întreaga rețea de relații: se cere ajutor de la moșia de la Derecske, de la colegiul din Debrecen, de la episcopul catolic din Oradea, de la baronii László Brémer și Miklós Vay, acesta în vremea aceea era comisar regal al Ungariei de Sus, lovită de foamete, iar Arany i-a scris chiar și domnitorului o cerere. Totuși, reconstruirea orașului este și o oportunitate de reconstruire a peisajului urban: pentru a evita incendiile ulterioare, se face obligatorie construirea acoperișurilor de țiglă, structurile stradale sunt completate de străzi transversale pentru o parcurgere mai eficientă, se înlocuiește cartea funciară distrusă cu una nouă.¹⁶

Însă într-o asemenea situație de criză administrarea precisă, deși indispensabilă, nu este de ajuns pentru reconstruire. János Arany acționează

---

¹⁶ AJÖM XIII: 28–42.

utilizând mijloace care pe atunci îi erau accesibile, dar acest lucru nu se înțelegea de la sine nici pe departe: se folosește de renumele său la nivel național și de experiențele dobândite prin scrierea de poezie. Încă a doua zi după incendiu îi scrie lui Antal Csengery cerând ca jurnalul *Pesti Hírlap* să publice știrea, scrie și redacției *Debreczen–Nagyvárad* *Értesítő* un text prin care solicită ajutor, iar pe 25 aprilie apare un al treilea text în *Budapesti Híradó*.¹⁷ Efectul nu întârzie. János Bohus a donat 500 de forinți, alții 500 de pâini, episcopul Brémer a înființat un spital, la Oradea s-a deschis o casă de economii pentru colectare de fonduri, György Sántha, „vicecomes” la Bihor, a organizat un cerc social – evident cu scopul de a folosi banii strânși la evenimentele sociale, pentru renovări. Poate că e consecința acestor întâmplări că în revista *Életképek* a apărut o știre pe 29 mai despre un spectacol de caritate la Oradea (deși redacția *Életképek*

---

¹⁷ Arany către Antal Csengery, Salonta, aprilie 18, 1847, in: AJÖM XV: 84; Arany către public, Salonta, aprilie 18, 1847, in: AJÖM XV: 85. Despre cele două cereri vezi: SÁFRÁN 1969. Publicarea scrisorii către Csengery: *Pesti Hírlap*, 7.869 (aprilie 25, 1847): 269. A treia știre: Nagy Szalontai tűzvész! [Incendiu la Salonta!], *Budapesti Híradó*, 3.581 (aprilie 25, 1847): 275.

era mai preocupată de faptul că nu se găsește niciun corespondent ca lumea în eminentul oraș). În numărul din 28 octombrie al *Budapesti Híradó* se scrie că orașele Léta (azi: Létavértes), Carei, Pesta (azi: Budapesta), Böszörmény (azi: Hajdúböszörmény), Arad, Keszthely, Szoboszló (azi: Hajdúszoboszló) și Nagykőrös, precum și comuna Öcsöd au contribuit cu anumite sume. Fiii contelui Lajos Tisza au ținut un spectacol de caritate la Oradea,¹⁸ iar fiul cel mare a mai adunat individual 38 de forinți; contele Tasziló Festetics a donat 21 de forinți. Atenția acordată orașului Salonta era constantă – banii soseau în continuu, chiar dacă nu în sume mari.¹⁹ Și de altfel, în această perioadă oamenii acordau mare atenție

---

¹⁸ Probabil László Tisza, contele de 18 ani, Kálmán Tisza, contele de 18 ani (primul-ministru de mai târziu) și Lajos Tisza, contele de 15 ani (comitele județului Bihor și ministrul comunicațiilor mai târziu) au jucat în această piesă. Familia Tisza a avut un castel în localitatea din apropiere, Geszt.

¹⁹ *Nemzeti Ujság*, 40.483 (mai 7, 1847): 289; *Honderü*, 5.19 (mai 11, 1847): 380; *Pesti Divatlap*, 15.20 (mai 16, 1847): 641; *Budapesti Híradó*, 3.592 (mai 14, 1847): 326–327; *Életképek*, 5.22 (mai 29, 1847): 4; Folytatása a tűzvész által károsult N.-Szalonta városa részére tett adakozásoknak [Continuarea donațiilor pentru sinistrării din incendiul de la Salonta], *Budapesti Híradó*, 3.686 (octombrie 28, 1847): 291.

cazurilor de incendiu. Dacă cineva răsfoiește numai presa maghiară a perioadei va vedea că apăreau la tot pasul articole care solicitau colectarea unor fonduri pentru despăgubiri în urma incendiilor și pentru prevenirea acestora. Problema rezolvării daunelor provocate de incendii precum de cel din Salonta a fost, de asemenea, o problemă politică la acea vreme. Aceasta a fost agravată de una dintre cele mai mari tragedii ale epocii: la 23 martie 1847, cu doar câteva săptămâni înainte de incendiul de la Salonta, o treime din Bucureștiul construit în mare parte din lemn (aproximativ 2000 de clădiri)²⁰ a ars în urma unui incendiu, iar presa maghiară a raportat pe larg situația. După dezastrul de la București, s-a desfășurat o imensă acțiune de solidaritate internațională, a cărei oglindă micșorată a fost acțiunea de ajutorare a Salontei.

Arany a lucrat în continuu la acest caz, transmițând în mod constant știri presei naționale, desfășurând o activitate de publicistică intensă, și poate că nu este o exagerare afirmația că și persoana

---

²⁰ GEORGESCU 1969.

sa a contribuit la sosirea continuă a donațiilor și că și colaborările sale au participat la generarea știrilor din presă. Asta pentru că János Arany era deja o personalitate care avea capacitatea de a-și transforma renumele în bani, în presa națională.

(cariera scriitorului salontan în vremuri istorice grele)

O schimbare definitorie petrecută de-a-lungul anilor salontani este procesul prin care János Arany a devenit scriitor. Două lucruri l-au scos pe Arany din statutul de funcționar „honoratior” și om de familie: pe de o parte succesul literar și popularitatea (la baza cărora stă poemul epic *Toldi*), pe de altă parte schimbarea bruscă a sistemului de instituții în 1848. Să aruncăm o privire asupra acestor evenimente în ordinea în care s-au petrecut.

În 1842 a sosit la Salonta un învățător nou: un fost coleg de colegiu al lui Arany, István Szilágyi. Întâlnirea dintre cei doi a fost una importantă în viața lui Arany în mai multe privințe. Pe de o parte a întâlnit un partener intelectual care îl putea stimula pe tânărul funcționar în căutarea propriului loc. Pe

deasupra, această influență stimulatorie nu s-a diminuat nici după plecarea lui Szilágyi în 1844: prin corespondență, cei doi au discutat operele mai semnificative ale literaturii germane, franceze, grecești și engleze, Arany a tradus mai multe opere, a discutat planurile sale literare și lecturile din literatura engleză cu Szilágyi, precum și planul său de a-l traduce pe Charles Dickens și problemele pe care le-a întâmpinat în timpul scrierii poemului *Toldi*. Pe de altă parte, probabil și succesul literar al lui Szilágyi îi oferea un exemplu: Szilágyi câștiga mereu câte-un premiu al concursurilor organizate de Asociația „Kisfaludy”.

Succesul operei *Toldi* din 1846 e un punct de cotitură în cariera lui Arany (fapt discutat în capitolul anterior), atât din punct de vedere poetic, cât și din cel al vizibilității. Pe de o parte s-a prezentat cu o operă literară care este până în ziua de azi un text de bază al canonului literar maghiar. Pe de altă parte, cu această ocazie a câștigat prietenia lui Sándor Petőfi (1823–1849) și Mihály Tompa (1817–1868), cei mai semnificativi poeți maghiari ai perioadei. Mai târziu ei înșiși și-au numit prietenia un „triumvirat

literar”.²¹ Când Petőfi a citit manuscrisul lui Toldi, un geniu l-a recunoscut pe celălalt geniu: i-a scris imediat o scrisoare lui Arany, și pe durata scurtei sale vieți, Arany era singurul om cu care a întreținut o prietenie călduroasă și strânsă. Petőfi l-a ajutat pe Arany să se orienteze în presa contemporană, ajutându-l să facă parte din viața socială contemporană. Relația lor a fost întărită și pe plan familial: Arany a devenit nașul fiului lui Petőfi, Petőfi dăruindu-i o cafetieră artizanală prietenului său.²²

Experiența de notar a lui Arany, succesul său literar, prietenia dintre Arany și Petőfi, povestea triumviratului poporanist – toate acestea au luat o

---

²¹ Petőfi a sosit la Pesta în 1844, și s-a apucat să scrie operele sale cu un avânt imens. Poetul tânăr profesional în chestiunile presei și-a găsit propria voce atât în lira populară imitativă, cât și în poezia *biedermeier*, scrisă pentru burghezie. Legenda lui nu poate fi despărțită de Revoluția din 1848 și de înfrângerea războiului după aceasta. Pe 15 martie 1848, revoluționarii cântau poeziile lui pe străzile Pestei. În august 1849 a dispărut în una dintre ultimele mari bătălii. Astăzi deja se știe că în luptă a decedat. Folosirea profesională a presei a devenit un bun exemplu pentru a crea un cult vast și în cultura secolului al 20-lea.

²² Ne-a rămas o fotografie de la catafalcul lui Zoltán Petőfi, păstrat de nașul lui: MMAJ, Dos. 196. (RÓZSAFALVI 2018: 223.) Fierbătorul cafea: TÖRÖK-ZEKE 2018: 119–120 (art. 43).

întorsătură din cauza revoluției de la Pesta și a transformărilor din dreptul public, precum și din cauza situației de război care a urmat. Transformarea radicală a sistemului instituțional administrativ și cultural a creat, de asemenea, o nouă situație în viața lui Arany. Cum a fost afectată cariera sa de acestea? Situația actuală a însemnat atât o restrângere a oportunităților, cât și apariția unora noi. Administrația publică funcționa cu greutate în țara în prag de război civil, iar funcția de notar secundar pare să nu mai fi fost de ajuns și nu oferea un trai sigur familiei lui Arany. Între timp Petőfi încerca să-și convingă prietenul să se angajeze în lumea presei în curs de restructurare, însă în zadar: omul de familie era precaut, deocamdată nu ar fi renunțat la postul din Salonta. Petőfi reușise doar să includă numele lui Arany în jurnalul *Nép barátja* [*Amicul Poporului*].

Nép barátja nu era în primul rând o revistă literară, deși mai târziu a publicat texte literare de mobilizare pe tema revoluției și a războiului, și evenimentele politice erau explicate de scriitori literari în paginile acesteia. Scopul principal al

revistei nu era transmiterea culturii, ci explicarea și propagarea așa-numitelor „legi din aprilie” aduse și consfințite foarte repede și de domnitor în cadrul parlamentului adunat după revoluție. De fapt s-a schimbat întregul sistem de legi din Ungaria, însă implementarea acestora în practică a întâmpinat numeroase greutăți. Editura revistei *Nép barátja* era Deputăția Centrală de la Pesta, care ar fi fost una dintre organele noii administrații (a funcționat însă doar câteva luni, astfel și activitatea sa e greu de apreciat). O ediție din 13 mai 1848 a uneia dintre publicațiile periodice raportează că *Nép barátja* se va publica în jumătate de milion de exemplare – probabil o exagerare, care însă ilustrează măreția planurilor.²³ Era nevoie de un forum în care măsurile guvernamentale să fie interpretate și diseminate – aceasta era evident nu numai o problemă calitativă ci și una cantitativă. Revista a fost comandată de ministrul cultelor și educației, baronul József Eötvös, într-un număr mare de exemplare, pentru ca

---

²³ *Pesti Divatlap*, 5.22 (mai 13, 1848): 612.

acestea să ajungă și în așezări mai sărace. Probabil că a fost tot ideea lui să publice câte o revistă similară în limbile naționalităților. Așa s-a născut revista slovacă *Priatel'Ľudu*, redactată de Lukáč Máčaj (8 iunie 1848 – 31 mai 1849), cea croată *PuckiPriatelj*, redactată de Ivan Bujanović (8 iunie 1848 – 7 decembrie 1848), în română revista *Amiculu Poporului* redactată de Sigismund Pop (15 iunie 1848 – 30 noiembrie) și în germană *Der Volksfreund*, redactată de Alexander Czigler (8 iunie – 6 octombrie 1848). Aceste ultime documente ale patriotismului „hungarus” nu au avut o viață lungă, și nu erau potrivite pentru a potoli animozitatea naționalităților față de maghiari.

Varianta în maghiară a debutat la 4 iunie 1848 și a rezistat un an, până la 10 iunie 1849. Arany a fost redactor până în martie 1849 și, deși n-a putut participa la munca zilnică de redactare, trimitea regulat texte și directive. De aici știm că acest organ creat în principiu cu scopuri propagandistice era considerat de Arany potrivit și pentru împlinirea scopurilor sale legate de programul său poporanist. La 30 iunie 1848 scria despre ce ar trebui corectat în

privința structurii și a tonului revistei. După ce schițează structura ideală a revistei, își încheie rândurile astfel:

Vorbesc din experiență. După părerea mea singura diferență dintre o revistă a poporului și alte reviste bune politice sau de beletristică ar fi doar faptul că subiectul și limbajul articolelor și al lucrărilor să fie inteligibil pentru popor, dar acestea să se ocupe în continuu de întrebările epocii; poeziile să aibă o simplitate apropiată de tendința populară dar să nu fie doar cântece populare ci și poeme puțin mai înălțătoare prin care gusturile poporului să se înnobileze; în sfârșit, știrile să fie transmise într-un mod prin care înțelegerea lor să nu solicite altceva decât bun-simț și cunoștințe școlare; ca autorul să nu presupună cunoștințe prelabile în privința circumstanțelor din care și-a luat subiectul știrii.²⁴

Citatul de mai sus oferă chiar două concluzii. Pe de o parte se poate înțelege caracterul programatic al poporanismului pe care Arany l-a urmat și în *Toldi*: subiectele culturii să fie incluse în cercul lucrurilor

---

²⁴ Arany către Gereben Vas, Salonta, iunie 30, 1848, in: AJÖM XV: 214–217. Aici: 215.

care pot fi înțelese și prin „bun simț”, astfel diseminându-le. De exemplu, poeziile să fie „simple”, dar asta nu înseamnă să fie stupide. Pe de altă parte, este, de asemenea, evident că revoluția nu a fost interpretată de Arany și Petőfi ca o revoltă împotriva tiraniei politice a opresiunii străine ci ca o revoluție a poporului, eveniment în care voința maselor poate ajunge, în sfârșit, la suprafață și unde devine posibilă ridicarea prin cultură a maselor, până atunci cufundate în prostie. Acest program, care este cu siguranță unul romantic (în măsura în care orice mișcare revoluționară este astfel), este moștenitorul utopiilor Iluminismului. Mai exact, este rezultatul unei viziuni socio-politice care vede calea înălțării sociale în educația populară și eliberarea de sub tiranie în masele de oameni ridicați din mizerie prin cultură.

Cu tot entuziasmul său, viața lui Arany, totuși, părea să se destrame după revoluție. Nu putea participa la redactarea revistei *Nép barátja* și, deși ar fi dorit să se angajeze în guvernul maghiar, în situația de război nu se putea lucra. Până la începutul lui iulie 1849 înfrângerea a devenit

evidentă iar Arany s-a retras împreună cu familia sa. Și-a pierdut slujba și, deși nu a făcut nimic, totuși s-a compromis. Fiul lui Arany, László avea o însemnare în care își amintește cum tatăl său aruncă în foc bancnotele Kossuth (banii emiși de guvernul revoluționar), deoarece mai târziu deținerea lor devenea periculoasă. În bunurile lui Arany s-au găsit totuși trei bancnote de hârtie. Se pare că nu le-a ars pe toate: a păstrat câteva ca amintire. Pe lângă relicvele legate de revoluție, primite de la Petőfi și banii aceștia au devenit ulterior amintiri de familie.²⁵ E izbitoare deci prezența în număr mare a obiectelor legate de revoluție în moștenire. Se pare că Arany a moștenit mania de arhivare a tuturor salontanilor, păstrând cu grijă și amintirile experiențelor traumatiche.

În mod evident, Arany a suferit pe plan emoțional în urma pierderii războiului maghiarilor. Dar situația a fost îngreunată de un alt fapt, nici acesta unul minor: Arany a rămas fără serviciu, și

---

²⁵ VOINOVICH 1929: 251; MMAJ, Dos.122. (RÓZSAFALVI 2018: 220.); TÖRÖK-ZEKE 2018: 78–80 (art. 19–21).

din cauza funcțiilor anterioare și a activității sale nu prea putea să se aștepte la multe din partea noii guvernări. Pe deasupra, și oportunitățile de publicare au devenit cât se poate de restrânse și s-a suspendat și activitatea Asociației „Kisfaludy”. Pentru o scurtă vreme activa din nou ca educator, de această dată lângă contele Domokos Tisza la Geszt, o localitate din apropierea Salontei. Toate acestea sugerează că Arany era nevoit să se întoarcă la un stadiu precedent al carierei sale și, în loc de sfera oficială, să se refugieze într-un post de educator particular. În 1851 Domokos Tisza și-a luat rămas-bun de la meșterul său printr-o poezie cu un ton călduros. Nu doar el, ci și întregul oraș al Salontei și-a luat rămas-bun de la Arany: familia s-a mutat definitiv din Salonta, nemaîntorcându-se acolo niciodată.

(profesorul de la Nagykőrös)

Ferenc Mentovich i-a propus lui Arany, într-o scrisoare datată 8 octombrie 1851, un post de profesor la gimnaziul din Nagykőrös. Totodată, îi trimitea

atașat scrisoarea oficială a Conciliului Bisericesc Reformat din Nagykovács. Și de la Gimnaziul Reformat din Kecskemét a sosit o invitație pentru a preda acolo, datată 10 octombrie.²⁶ Nu este vorba despre o simplă coincidență: școlile reformate nu și-au pierdut dreptul de a-și alege liber profesorii, astfel din cauza oportunităților din ce în ce mai restrânse ale intelectualilor, puteau alege dintre o mulțime de profesori buni. Pe deasupra, cele două orașe, Nagykovács și Kecskemét, doreau să-și dezvolte școlile, fiind și într-o relație de rivalitate. Până la urmă factorul decisiv l-a constituit colectivul profesoral de la Nagykovács: Arany spera să găsească aici un mediu care îl va scoate din situația sa izolată nu doar din punct de vedere financiar, dar și intelectual.

---

²⁶ Ferenc Mentovich către Arany, Nagykovács, octombrie 8, 1851, in: AJÖM XV: 390–391; Consiliul Bisericii Ref. orașului Nagy-Kőrös către Arany, Nagykovács, octombrie 8, 1851, in: AJÖM XV: 391–392. Manuscrisul: MMAJ, Dos. 108. (RÓZSAFALVI 2018: 168.); Răspunsul lui Arany: MMAJ, Dos. 27. (RÓZSAFALVI 2018: 168.); De la László Mikó, conducătorul școlii și Bisericii Ref. de la Kecskemét către Arany, Kecskemét, 10 octombrie, 1851, in: AJÖM XV: 392–393. Manuscrisul: MMAJ, Dos. 109. (RÓZSAFALVI 2018: 168.)

Profesorii erau bărbați cam de aceeași vârstă care mai târziu au devenit toți academicieni sau funcționari de rang înalt. Erau membrii aceleiași generații: cei care s-au ales cu cariera distrusă de revoluție și de războiul declanșat de aceasta. Membrii colectivului profesoral au fost cu toții afectați, în măsură diferită, de război. Cariera de funcționar și activitățile de intelectual nici nu ar fi fost ușor de evitat pe atunci. Arany se încadrează perfect în acest model – am văzut că într-un anumit sens și Arany a parcurs un drum constrâns, și putem presupune că la fel a fost și în cazul colegilor săi profesori. Pe lângă asemănări merită să ne concentrăm și asupra diferențelor: colegii săi erau cu toții oameni care au învățat în străinătate, erau umblați prin lume. Față de ei, Arany a învățat singur, în mod autodidact, mai multe limbi, neavând posibilitatea de a studia în străinătate. Mai mult, Arany nici nu a terminat de fapt școala, parcurgând mai întâi o carieră de funcționar, apoi de profesor fără a avea calificări pentru acestea. În orice caz, parcă și deznodământul acestor cariere ar fi convergent: când membrii acestei generații au primit, în sfârșit, din nou spațiu de manevră, au

obținut poziții-cheie în sistemul de instituții științifice din cadrul universităților, al Academiei etc. În această privință – vom vedea în curând – și Arany a urmat acest model, deși – o putem spune deja – pozițiile deținute de el îl evidențiază de departe chiar și în cadrul acestui cerc puternic.

Anii petrecuți la Nagykőrös au însemnat un mediu intelectual pentru Arany unde inclusiv cariera sa de artist a dobândit o nouă direcție. Regulile estetice predate și regândite aici solicitau sinele artistic prin care le oferea ca exemplu elevilor săi întruchiparea frumosului, propriile poezii. Produsul liric al anilor de la Nagykőrös este totuși unul al deziluziei. Vocea unei generații deziluzionate, care simte sfârșitul a ceva, și caută o voce nouă pentru exprimarea experiențelor modernității. În lira perioadei de la Nagykőrös vechile tradiții poetice se arată insuficiente pentru descrierea situației, această poezie născându-se pentru a explica trauma istorică a pierderii războiului. Exprimarea în alegorii, precum și acea așteptare din partea cititorilor care era în stare să sesizeze aproape oriunde o parabolă istorică (indiferent de faptul că textele literare ofereau

– sau nu – motiv pentru aceasta), totodată nu era satisfăcătoare pentru Arany. Tocmai din această cauză experimenta în continuu forme noi în lirica sa – și în timp ce caută vocea deziluziei, el însuși rămâne deziluzionat.

Arany – peste umerii căruia, după dispariția lui Petőfi, s-a pus obligația rolului comunitar al celui dintâi poet național (cel de a conduce o națiune ca poet) – nu se simțea prea bine. Primirea contemporană a poeziei sale era marcată de o dualitate particulară. Pe de o parte se remarcă în acestea autoritatea literară incontestabilă și uneori responsabilitatea rolului bardului națiunii după dispariția lui Petőfi, pe de altă parte neînțelegerea pieselor lirice și găsirea unor explicații pentru „greșelile” lor în amărăciunea cauzată de soarta națiunii. Din perspectiva prezentului, totuși, această perioadă este una de succes, deoarece Arany își publicase volumul *Kisebb költeményei [Poeziile lui Arany]* (1856) – poate nu e o exagerare afirmația că este unul dintre cele mai semnificative volume lirice din istoria literaturii maghiare.²⁷

---

²⁷ ARANY János 1856.

Doresc să ilustrez cele spuse printr-un singur exemplu: balada *Ágnes asszony* [*Doamna Ágnes*], a cărei origine ne conduce înapoi în lumea tradițiilor populare salontane.²⁸ Personajul titular spală o pânză în pârâu; vrea să spele de pe ea sângele soțului omorât de amant și continuă să o spele și atunci când de fapt pata de sânge nu mai este acolo. Jurații, văzându-i nebunia, o lasă liberă pe femeie și la finalul baladei pânza e doar o zdreanță:

S Ágnes asszony a patakban
 Régi rongyát mossa, mossa –
 Fehér leple foszlányait
 A szilaj hab elkapdossa.
 Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

Și-Ágnes în pârâu tot spală,
 Zdrențele-i bătrîne spală;
 Albele fișii le smulge
 Apa-n spumă, dînd năvală.
 Cerule, preasfinte, fie-ți milă.

---

²⁸ *Balada populară Sára asszony* [*Doamna Sára*] a fost publicată în: SZENDREY Zsigmond 1924: 20; OLOSZ 2018: 205–206. Completa baladă *Ágnes asszony* [*Doamna Ágnes*] se găsește în Anexă în traducerea lui Eugen JEBELEANU.

În baladă, sfera transcendentă nu apare în mod direct, sesizăm doar semne ale acesteia. Pentru Ágnes, în momentul, crimei timpul terestru se suspendă, femeia existând mai departe în eternitatea transcendentă continuă să vadă același lucru chiar și atunci când semnul ce poartă semnificația a dispărut și el. Îndurarea care o acompaniază, și despre care ne avertizează și refrenul de la sfârșitul fiecărei strofe („Cerule, preasfinte, fie-ți milă”) apare și în perspectiva juraților care o încredințează Divinității pe păătoasa care și-a pierdut mințile (adică o exclud din sfera dreptății pământești), fapt insinuat și de imaginile poemului care sugerează iertarea creștinească:

Nosza sírni kezd, zokogni,
Sürü zápokönnye folyván:
Liliomról pergő harmat,
Hulló vizgyöngy hattyu tollán.
Oh irgalom atyja, ne hagyj el!

Și-uite, -ncepe-acum să plîngă.
Lacrimi fața i-o adapă:
Rouă pe un crin; pe-aripa
Lebedei, – mărgele de-apă.
Cerule, preasfinte, fie-ți milă.

O asemenea formulare poetică a purității e în antiteză cu imaginea păcatului ca ceva murdar și creează o perspectivă din care judecarea lui Ágnes pe această lume este deja imposibilă, o perspectivă din care ea aparține deja de jurisdicția unei alte lumi. Pe de altă parte, această trecere într-o altă sferă devine și foarte improbabilă în poem. Asta pentru că toate încercările lui Ágnes au scopul de a ascunde păcatul, dar *numai* ea mai vede semnele crimei, și în timp ce încearcă să distrugă această urmă (semnificatul lingvistic), distruge și materialul prin care aceasta s-a manifestat (adică semnificantul). Inclusiv metaforele citate ale purității se deformează în imagini ale materiei ce piere, iar îndurarea și atemporalitatea frumuseții poetice se arată cât se poate de efemere:

És ez így meggy évről évre,
 Télen-nyáron, szünet nélkül,
 Harmat arca hő napon ég,
 Gyöngye térde fagyban kékül.
 Oh irgalom atyja, ne hagyj el!

Necurmat, de-i iarnă, vară,
 Ani la fel se tot înșiră.

Ard obraji-n arșiți; geruri
Bieți genunchii i-nnegriți.
Cerule, preasfinte, fie-ți milă.

Pe deasupra, fragmentaritatea narativă a poemului e cauzată nu numai de ne-dezvăluirea informațiilor, ci și de faptul că perspectivele vorbelor și a vocilor, adică sursa vocii lirice devine incertă. De exemplu, refrenul poate fi deodată o reflexie exterioară întâmplărilor, poate fi o rugăciune a lui Ágnes, dar poate fi și o exclamație colectivă a comunității din jurul femeii. Nu doar relația dintre semnificat și semnificant a devenit instabilă la Arany, dar astfel au apărut îndoieli și în privința capacității eului liric de a se stăpâni. De aici putem înțelege modernitatea liricii sale.

Anii petrecuți la Nagykőrös, în timp ce cariera lui János Arany se afla pe o traiectorie ascendentă, iar autoritatea sa literară nu se mai putea pune la îndoială și avea șansa să lucreze într-un mediu plin cu provocări intelectuale, au trecut sub semnul eșecului public de după războiul de independență, al experienței generaționale care a suferit de pe urma

carierii distruse și a crizei produse de provocările de la începutul modernismului. E un fel de concentrare a acestor experiențe în felul în care i se plânge vechiului său prieten, Mihály Tompa, în 1854:

Ceea ce se numește în mod normal sănătate, o am. Mă trezesc, mănânc și beau ca toți ceilalți; mai și dorm, dar somnul mi-e greu. Nu simt dureri, în afară de piept câteodată, dar asta e deja o durere foarte veche cu care m-am obișnuit într-atât că nici nu mă preocup de ea. Pot admite că problema mea e ipohondria, dar dacă e într-adevăr asta, atunci boala aceasta nu e nici pe departe atât de caraghioasă precum se zice. Pentru că ce poate fi mai groaznic decât suferința care taie aripile spiritului, iar încrederea de sine fără de care – nu că nu se poate crea nimic mare și glorios, dar nici nu se pot îndeplini cerințele vieții publice, o distruge; ca omul să se vadă pe sine mereu ca pe un om neputincios, inapt, de nimic; și prin comparație să fie invidios pe soarta celor care deși fac nebunii, dar măcar fac ceva, fiindcă au forța necesară.²⁹

Colegii profesori se schimbau relativ rapid în jurul lui Arany, și la un moment dat a sosit și vremea

---

²⁹ Arany către Mihály Tompa, Nagy-Kőrös, octombrie 18, 1854, in: AJÖM XVI: 492–495. Aici: 495.

ca el însuși să trebuiască să treacă mai departe. Pentru asta era nevoie de o ofertă de nerefuzat.

(în capitală: în vârful carierei sociale)

Cunoaștem multe plângeri ale lui János Arany, în cele mai multe cazuri dă glas nemulțumirii legată de salariu, însă are multe probleme cu sănătatea și se îngrijorează de educația copiilor săi. De mai multe ori se ivește ocazia să iasă din rolul actual de la Nagykovács: l-au chemat înapoi la Salonta și a fost invitat ca profesor la Kecskemét și la Debrecen. Însă Arany se mișcă greu, decide în aceste situații destul de greu și se pare că rămâne acolo pentru totdeauna.

Până la urmă motivul deciziei de a părăsi Nagykovács a fost schimbarea sistemului de educație. În anii din urmă și Asociația „Kisfaludy” și Academia și-au suspendat funcționarea, iar în 26 noiembrie 1852, un statut referitor la raportul asociațiilor a reglementat condițiile funcționării acestora. Până la urmă totul a fost degeaba, pentru că, deși ani întregi au încercat să se adapteze legii, aprobarea se tot amâna și se refuza. Prima dată în 18 decembrie 1858

au reușit să țină o ședință, despre care Ferenc Toldy la informat pe Arany într-o scrisoare: „Academia v-a ales ca membru corespondent, iar peste o jumătate de oră ca membru titular”.³⁰ Arany devine deci membru corespondent și apoi titular în aceeași zi – situație nemaipomenită până astăzi. În aceeași zi devin membri corespondenți doi prieteni buni ai poetului: Mihály Tompa și Pál Gyulai. Parcă o generație și-a găsit prilejul de a-și ocupa locul binemeritat – ceea ce se părea atât de îndepărtat numai cu câteva luni din urmă. În următoarele săptămâni lucrurile iau viteză: corespondența lui Arany devine mult mai densă, se apucă de câteva proiecte mai mari și începe o activitate socială mult mai activă.

Devenind membru al Academiei nu a fost însă de ajuns pentru Arany să se hotărască definitiv de a se muta din Nagykőrös. Asociația „Kisfaludy” își începe activitatea din nou în aprilie 1860, după ce s-a acceptat noul regulament de funcționare. În septembrie îl alege pe Arany ca secretar, după ce în 20

---

³⁰ Ferenc Toldy către Arany, Pesta, 15 decembrie 1858, in: AJÖM XVII, 257. Diploma a lui Arany: MMAJ, Dos. 340. (RÓZSAFALVI 2018: 225.)

septembrie își dă demisia la Liceul din Nagykőrös.³¹ Deja în 2 octombrie se mută în apartamentul din Pesta. În aceeași zi semnează un contract la tipografia a lui Gustav Heckenast pentru a publica revista *Szépirodalmi Figyelő*. În acea vreme se formează un cerc intelectual la Pesta, care susține politica lui Ferenc Deák. Cercul – numit ironic „partidul literar Deák” – nu dorește un rol direct politic și, mai cu seamă la Arany, e greu de depistat ce poziție politică avea în afară de simpla loialitate. Cu toate că peste 20 de ani își amintește salonul Etelkái Bezerédj în felul următor:

Ott, mikor fordulón volt a Haza sorsa,
(Bölcse ajakáról nekem is hullt morzsa,)
Hogy' kössük a múlttal a jövőt össze:
Fehér asztalodnál pendült meg az eszme.

Când destinul țării noastre se decidea
(gura ei deșteaptă fărîme-mi dădea):
Ce-a fost cu ce va fi, cum să legăm?
La masa ta am fost ca să ne întrebăm.³²

---

³¹ AJÖM XIII: 207–208.

³² Traduceri de Péter DEMÉNY.

Miza era serioasă: Ferenc Deák (cunoscut ca „înțeleptul națiunii”) era primul om al opoziției înainte de 1848, era ministru de justiție în primul guvern după revoluție, creatorul dreptului civil maghiar, însă în războiul de independență nu s-a implicat. Deák și cercul lui pregătește compromisul care conduce la realizarea Monarhiei Austro-Ungare în 1867, care va determina condițiile politice Europei Centrale până la sfârșitul primului război mondial. Arany avea un rol indirect în procesele discutate – făcea parte din fondul intelectual al compromisului austro-ungar din 1867.

Sosind în capitală, viața poetului se schimbă cu totul. În 25 august 1861 îi scrie lui Tompa: „În nouă ani în Nagykovács nu ne-am distrat atâta ca în Pesta anul ăsta.”³³ Arany se alătură la o microsocietate burgheză, în care se putea ține ușor legătura între membri și, prin evenimentele diferite, se exprimau caracteristic relațiilor sociale simbolice ale acestui cerc. În muzeu sunt păstrate 24 de invitații pentru

---

³³ Arany către Mihály Tompa, Pesta, 25 august, 1861, in: AJÖM XVII, 572–575. Aici: 574.

diferite evenimente.³⁴ După un timp tot felul de asociații i-au oferit calitatea de membru, pe lângă onoarea în sine, bineînțeles cu gândul că astfel ar fi mai ușor de a obține legitimitate și un sprijin material. Astăzi avem 15 diplome de la diferite asociații la muzeu – și acestea cu siguranță nu sunt toate.³⁵ Firește, asta este numai suprafața. Întâlniri, discuții, corespondențe – între toate acestea trebuia să se orienteze bine Arany în noua viață. Urmele acestei relații sunt destul de bine prezentate și la muzeul de la Salonta. Violonistul Ede Reményi adună bani în acest timp pentru o statuie Petőfi, vizitând Salonta dedică o litografie de a lui pentru Arany (statuia prietenului stă și astăzi pe masa lui Arany). Mihály Tompa îi trimite un portret dedicat din tinerețe. Fotografiile și litografiile aflate și astăzi la muzeu, probabil erau astfel de cadouri.³⁶

Aceste cadouri făceau parte din susținerea relațiilor sociale, reprezentau schimbarea capitalei culturale. Anumite cadouri însemnau subordonare,

---

³⁴ MMAJ, Dos. 116; 120; 128; 149. (RÓZSAFALVI 2018: 220–222.)

³⁵ MMAJ, Dos. 106; 198–203. (RÓZSAFALVI 2018: 225–226.)

³⁶ MMAJ, Dos. 50; 117; 155; 208. (RÓZSAFALVI: 2018: 222–223.); TÖRÖK–ZEKE 2018: 121–122 (art. 44).

iar altele inferioritate între parteneri. În general însă erau menite să exprime profunzimea conexiunilor sociale.³⁷ La aparatul de cafea primit de la Petőfi am făcut deja referire, dar sunt multe alte exemple. Mai de mult se găsea la Muzeul Memorial covorul de la Pál Gyulai, primit pentru că Arany nu dorea să accepte onorariu pentru publicarea câtorva poezii în *Budapesti Szemle*.³⁸ În 1866 a primit biroul (așezat și astăzi la etajul doi în muzeu) de la „domnișoarele de la Pesta”.³⁹ Din partea femeilor des se făceau cadou mobile frumos decorate, fiindcă în diferitele asociații burgheze, era importantă reglementarea poziției femeilor și bărbaților în societate. S-ar putea spune că aceste cercuri dădeau singurele ocazii femeilor de a face parte din orice activitate publică. Prin aceste gesturi simbolice, indirect, și partea feminină a contribuit la prestigiul social al marelui poet al națiunii. Pentru a prezenta cumva această rețea de raporturi sociale în burghezia din secolul al 19-lea, la muzeu avem expusă măsuța cu picioare de lăută a lui

---

³⁷ Despre antropologia facerii un cadou vezi: HEAL2014: 6–9.

³⁸ AJHIL III: 451.

³⁹ TÖRÖK–ZEKE 2018: 52–54 (art. 1).

Arany, care, firește, prin forma picioarelor face referire la genul liric. Suprafața decorată cu modele de foi o face plasabilă în orice spațiu intim sau reprezentativ al unei case burgheze. Măsuța a primit-o Arany de la Janka Zirzen, directoarea școlii pedagogice din Budapesta, cândva după 1874.⁴⁰ Zirzen a fondat această școală numai pentru fete în 1869, după care a devenit cea mai importantă persoană din capitală în domeniul pedagogiei feminine. Unii cred că și nepoata lui Arany, Piroska Szél și-a dat examenele la această doamnă. În orice caz, cadoul avea un important rol de legătură între Arany și Zirzen. Cu toate că nu cunoaștem exact circumstanțele, situația prezintă bine cum simbolizează cadourile dependențele între parteneri.

Există și un alt exemplu: cadoul special primit de la Janka Wohl. Domnișoarele Wohl (Janka și Stefánia) aparțineau celui mai înalt strat al societății maghiare. Salonul lor era un loc important de întâlnire în anii 70, iar ele erau cunoscute în presă și în aceste cercuri ca redactori și autori în teritoriul cuviinței și conduitei feminine. Janka s-a cunoscut cu

---

⁴⁰ Ibid. 126–127 (art. 47).

Arany în 1858 la doisprezece la un bal de caritate, după care au ținut legătura toată viața. Sunt relicve ale acestei prietenii cele câteva foi de dafin, pe care le-a adus Janka lui Arany dintr-o excursie în Italia în 1881. În 3 noiembrie a rupt două foi de pe mormântul lui Virgiliu, și cealaltă zi în Sorrento, de la ruinele casei lui Tasso a făcut rost de o altă foaie și de un fir de trandafir. Acest cadou așezat într-un plic, poate fi vizitat și astăzi la muzeu.⁴¹

Pentru Arany, o persoană foarte retrasă, intensitatea acestor relații sociale era foarte ostenitoare. La asta se adăuga activitatea administrativă. Cum am prezentat deja, în perioada 1861-1867 este directorul Asociației „Kisfaludy”, și de la 1865 este secretarul Academiei până la 1879. Fiind conducătorul acestei instituții, era la fel de punctual și migălos. În încadrarea rapidă l-a ajutat mult experiența în domeniile administrative din trecut. În această perioadă a devenit Arany intelectual adevărat. Se poate deci confirma că în 1860 continuă totul de-acolo, de unde a fost forțat să plece în 1849. Și, pe lângă noua profesie, nu se îndepărtează nici de literatură. Lucrează între timp și ca

---

⁴¹ MMAJ, Dos. 310. (RÓZSAFALVI 2018: 220.)

redactor – în sfârșit fără constrângeri externe. *Szépirodalmi Figyelő* [*Spectator Literar*] a pornit ca o revistă literară, care informează în continuu despre noutățile literare. Avea o miză pedagogică (tot așa cum avea Arany și mai devreme legături cu tendințele populare): de a prinde profunzimea textelor bine executate și în același timp de a lucra cu texte clare și inteligibile pentru oricine. Și, nu în ultimul rând, dorea bineînțeles să îmbunătățească gustul estetic. În *Népbarátja* nu avea posibilitatea să se exprime în acest sens. După aceste mari planuri Arany s-a înșelat din nou, fără destui abonați revista în câțiva ani a dat faliment.

În presa reorganizată primesc tot mai mare spațiu publicitar magazinele de modă. Acestea vizează în primul rând femeile, și conțin în mare parte lecturi ușoare, populare. Arany – care era mai devreme redactorul magazinului *Pesti Divatlap* – se întoarce cu mare exigență, din punctul de vedere al calității, către acestea. Cu a doua încercare de a fonda un magazin, numit *Koszorú* [*Cunună*], s-a îndreptat spre acest teritoriu. În anii 1850 și 1860 este o constantă dezbatere în cercurile intelectuale despre succesul enorm al scriitorilor care publică în aceste

organe de presă. Sunt care spun că aceste texte populare scrise pentru femei nu pot fi încadrate în literatura adevărată, mult mai profundă. O mare parte a acestor scriitori este feminină, și în acea vreme se formează mitul scriitorului feminin și mitul maselor de cititori femei – cu toate că nici o cercetare socio-literară nu a confirmat sau a negat aceste teze: nu se știe nici astăzi cât de mare putea fi masa cititorilor femei (și în ce măsură citeau și bărbați aceste lecturi), cum că nici succesul scriitoarelor nu se poate măsura retroactiv. Arany, luând parte la acest discurs, are din nou un scop pedagogic: dorește să creeze un magazin de modă de calitate. Teama de scriitoare adresându-se exclusiv publicului feminin și încercarea de a le îmblânzi au un fond mai adânc: frica existențială și abținerea de la modernitate.⁴²

Întreprinderea n-a avut succes pentru Arany din punct de vedere financiar (a fost de fapt un eșec), însă a adus profit sub aspectul capitalului social. Ca redactor, prestigiul său în societate se ridică în continuare. Dovedește acest lucru și un bon primit de la cel mai mare prozator al vremii, Mór Jókai, după

---

⁴² HUYSEN 1988.

achitarea sumei plătite pentru o nuvelă cu titlul: *Milyenek a nők?*[*Cum sunt femeile?*]. Relațiile de acest tip creează dependențe interesante între diferite persoane care, de altfel, în cercurile intelectuale în capitală au poziții total diferite.⁴³

O mare contradicție în viața lui János Arany este paradoxul intern al intelectualului ajuns funcționar public. Ajunge la sfârșitul sistemului instituțional, pornind ca poet și profitând de prestigiu și de propria faimă în viața literară. După revoluția cititului de la sfârșitul secolului al 18-lea nu era imposibil de a trăi din scris, însă sistemul – ca și astăzi – sprijinea literatura înaltă (și privea cu suspiciune la succesul de public), și asta nu se prea întâlnea cu interesul publicului. Din acest punct de vedere – al dilemei valorii și a popularității, se poate regândi cariera lui Sándor Petőfi. Tot așa se poate înțelege mai bine de ce disprețuiesc mai mulți oameni de literatură – între care și prietenul lui Arany, Pál Gyulai – romanele lui Mór Jókai, cel mai citit prozator al vremii. În cazul lui Arany se mai pune problema că prestigiul și cinstea din partea publicului, care l-au condus în vârful sistemului

---

⁴³ MMAJ, Dos. 69. (RÓZSAFALVI 2018: 219.)

instituțional, erau total diferite de imaginea pe care o avea Arany despre un poet, ori despre artă.

Această diferență de atitudine a lui Arany cauzează niște situații în care anumite datorii sau chiar obligații din partea publicului sunt foarte greu de realizat pentru el. Asta s-a întâmplat cu trilogia *Toldi* și cu planul epopeii pe tema descălecatului maghiar. Aceasta din urmă aparține unei mari probleme a literaturii secolului al 19-lea: lipsa unei epopee huno-maghiare. Cei mai mulți istorici presupuneau în acea vreme că ungurii aveau o epopee străveche, numai că textul s-a pierdut și ne-au rămas numai fragmente ori câteva elemente păstrate în folclor. Ca urmare, cel mai mare proiect al liricii maghiare în secolul al 19-lea era (re)crearea acestui text – și nu e de mirare că publicul l-a considerat chiar pe Arany cel mai potrivit pentru această sarcină. Planul său era o trilogie grandomană, pe care n-a reușit s-o termine: avem numai primul volum din cele trei, intitulat *Buda halála [Moartea Budei]*.

În *Moartea Budei* în prima scenă, Buda, voievodul hunilor își împărtășește puterea cu Etele (fratele cel mic, care e de fapt un alter ego al eroului Attila, din legende). Acest act, ca element principal –

refuzul rolului dispus – conduce inevitabil la moarte. Etele îl ucide pe Buda și așa pornește o serie lungă de păcate. Diferența între personalitățile fraților este punctul de pornire (Buda e bătrân și slab, Etele în schimb e tânăr și puternic). Problematika de bază este că amândoi săvârșesc păcate în contra ordinii naturii. Conform acestei teorii, fiecare om are o sarcină originală, ordonată, iar neîmplinirea acesteia conduce la destrămarea identității. Buda desparte puterea, o unitate neîmpărțibilă, prin care își distruge propriul loc în lume. Textul care îl descrie pe Buda folosește simboluri ale umbrei și fantomei: iarbă uscată, copac prăpădit, vis fără voință.

Dilema principală a epopeii este relația dintre eu și străin și posibilitățile de conectare ale acestora. În text, această dilemă duce direct la tragedie. Un contrapunct în text, pentru a echilibra această atitudine este episodul din al șaselea cânt intitulat *Rege a csodaszarvasról [Legenda cerbului minunat]*, în care doi frați, Hunor și Magor merg împreună la vânat și sunt capabili să își împartă prada. În loc de cerb găsesc fete virgine pe care le iau de nevastă și, prin însămânțare, din ceva străin le transformă în

ceva propriu. Însă fiind un episod numai în epopee, nașterea urmașilor (ca jertfă de ispășire) se întâmplă în afara istoriei povestite, poate fi înțeleasă de fapt și ca un precedent al acesteia. Astfel privind la text, chiar diferența între relațiile lui Hunor și Magor, comparativ cu Buda și Etele se accentuează. Adică episodul cântat de un lăutar deschide perspective mitice, iar acest etos eroic nu este prezent în realitatea textului, este doar ceva memorabil. Acest lucru este poate cel mai important în arta lui Arany, sub aspectul modernității.

Poziția naratorului, din punctul de vedere al celor discutate aici, se poate fixa ușor citând primele rânduri din text:

Hullatja levelét az idő vén fája,
 Terítve hatalmas rétegben alája;
 Én ez avart jártam; tünődve megálltam:
 Egy régi levélen ezt irva találtam.

Frunzele-și scutură timpul, om bătrân,
 Morți el vrea să vadă, marele păgân,
 Prin acel frunziș eu m-am plimbat adesea,
 Pe-o frunză am găsit ce să vă spun, povestea.⁴⁴

---

⁴⁴ Traduceri de Péter DEMÉNY.

Naratorul nu vorbește ci citește și interpretează semnele naturii, adică frunzele căzute de pe copacul timpului. Conform alegoriei, frunzele au picat deja de pe copac, însemnând că s-a întâmplat o sciziune între tradiție și curgerea timpului. Astfel naratorul modern este nevoit a înțelege prima dată cele comunicate de natură, trebuie să formeze mesajul într-o formă inteligibilă pentru oricine, iar prin asta el creează numai o interpretare a tradiției. Arany nu mai are credință în rolul glorios, străvechi al bardului ci privește tradiția ca ceva creată artificial și ulterior. Cu toate că, consideră pierderea tradiției o mare problemă culturală. Arany prin episodul despre legenda cerbului minunat prezintă un mod de a experimenta tradiția, care nu se realizează prin hermeneutica scrierii și a lecturii, ci prin oralitate. Transmiterea tradiției prin oralitate exclude posibilitatea de interpretare – asta însemnând modul original de povestire pe care Arany l-ar dori. Această complexă dilemă este bine exprimată în *Moartea Budei* la nivelul istoriei povestite și la nivel narativ. Este clar deci, că Arany a înțeles perfect diferența în modul diferit de a apela la amintiri în lumea premodernă și

cea modernă și a considerat această schimbare, o pierdere.

Anii din Budapesta au adus, pe lângă succesul descris până acum, un fel de nemulțumire în sens artistic și, cum am stabilit deja, obligațiile referitoare la viața instituțională și cea socială l-au încărcat prea mult pe Arany. În toată viața sa a luptat să poată asigura a bună existență familiei sale și educație de calitate copiilor. Poate a învățat din cazul tragic al părinților săi și a știut ce înseamnă a lupta în continuu pentru copii. Cu o astfel de atitudine în legătură cu familia, e ușor de înțeles ce traumă a cauzat în viața lui Arany decesul fiicei sale.

Julianna Arany s-a căsătorit în 1863 cu Kálmán Szél, preot reformat la Salonta. Această relație i-a cauzat dor de casă lui Arany. Cu cumnații Sándor și János Ercsey și-au cumpărat un teren și plănuiesc să construiască. După ieșirea în pensie dorește să se mute la țară, să trăiască în liniște, după tot zgomotul capitalei.⁴⁵ În 24 iulie 1865 se naște Piroska Szél, fiica

---

⁴⁵ În fondul arhival de la Salonta se găsește acea hartă desenată cu mâna, care arată exact locația proprietății: MMAJ, Dos. 302. (RÓZSAFALVI 2018: 177.)

Juliskăi. Între timp Arany aranjează lucrurile de la distanță: se ocupă de problemele terenului, desființează magazinul *Koszorú*, în 11 decembrie inaugurează noul palat al Academiei. Peste câteva zile Kálmán Szél îi trimite telegramă lui Arany și îl înștiințează că Juliska e bolnavă.⁴⁶ Împreună cu băiatul său Laci și cu nevasta sa călătoresc direct la Salonta unde sosesc în data de 21. Mai petrec cu Juliska câteva zile, iar în dimineața de 28 aceasta decedează.⁴⁷

Tragedia se întâmplă chiar când Arany plănuia întoarcerea la Salonta. Poeziile scrise în această vreme au rămas în familie. A rămas public un singur manuscris, pe care, călătorind spre Salonta, tatăl îngrijorat a scris o poezie, pe care ulterior i-a dat lui Kálmán Szél. Acest manuscris a fost donat Muzeului Memorial „János Arany” de Szél. Versiunea originală de pe manuscris:

---

⁴⁶ AJÖM XVIII: 664.

⁴⁷ Arany către Mihály Tompa, Szalonta, 29 decembrie, 1865, in: AJÖM XVIII: 668. Circumstanțele dramatice ale decesului Juliannei Arany vezi: ARANY László 1900: 345–356.

Dec. 13.	13 dec.
Kórágyon ott, nagy-betegen, Halálhoz is már tán közel, Virágom, édes gyermekem! Mily messze föld különöz el!	Într-un spital zaci tu bolnavă, Poate că și moartea vine, Floarea mea! Copilă firavă, O lume-ntreagă aici mă ține!
Röpülnék, mint az ércz fonál Villáma, mely hirt hoz, viszen: De akaratom lánczon áll, Erős békón lábam kezem.	Aș zbura, aș străfulgera Ca telegraful cel cu vești, Dar de parcă ar șuiera În mine dubii bătrînești:
Mit ér, szünetlen mint a rab Futkosni pányvám szűk körét, Ha egy lépés sem hamarabb Egy lépés sem közelb, feléd!	De ce s-alerg ca și un rob, În cercul strâmt pe unde-l lasă, Cînd peste tot eu simt un nod, Nu te pot vedea, scumpă fată!
Mit ér, e zúgó rosz fejet Széttörnöm a kalit vasán, Ha gyötrő, távol fekhelyed Nem enyhül e meddő tusán!	Și capul de mi-aș sfărâma Pe gratiile dintre noi, Și de mi-aș rupe inima, Nu ne-am putea întâlni noi doi!
Szenvedsz – mióta? mennyi kint?.. Régen? sokat?... Oh, Istenem!	Suferi – de cînd? Și ce chinuri? De mult? Te doare? Doamne drag!
.....	.....
Dec. 19.	19 dec
Röpülök: látlak-é megint?! Vagy a pohárt Fenékgig kell ürítenem?!	Zbor: oare te văd din nou?! Sau paharul pîn la fund Trebuie să-l beau?!
.....	.....

Arany János
Kálmánnak
a legszomorúbb emlékéül
Dec. 28-ára, 1865.⁴⁸

János Arany
Lui Kálmán (ginerel
poetului)
O amintire sfâșietoare
Pe 28 dec. 1865⁴⁹

(retragerea)

Planul lui Arany de a se muta la Salonta a fost zădărnicit de criza din familie, după decesul Juliannei. În 1868 Kálmán Szél se pregătește să se însoare din nou, bunicii acceptă creșterea Piroskăi Szél, ceea ce înseamnă o serioasă povară pentru ei. Prietenul Mihály Tompa decedează în 30 iulie 1868. János Arany este des bolnav,⁵⁰ dar cu toate acestea nu se decide ușor să se retragă. În 1876 își dă prima dată demisia, dar în acel an l-au convins să mai rămână. În 1877 i-au aprobat un concediu de un an întreg, care s-a prelungit cu încă un an, deci oficial a putut merge în pensie numai în 1879.

Între 1869 și 1876 starea de sănătate a lui Arany se tot înrăutățește, drept pentru care opt ani consecutivi, în fiecare vară a călătorit la băile de la Karlsbad.

---

⁴⁸ MMAJ, Dos.21. (RÓZSAFALVI 2018: 65.)

⁴⁹ Traduceri de Péter DEMÉNY.

⁵⁰ La muzeu s-au păstrat cinci rețete din acea vreme: MMAJ, Dos. 6. (RÓZSAFALVI 2018: 220.)

Exploatarea și sistematizarea apelor termice din Monarhia Habsburgică a început deja în timpul domniei Mariei Terezia (1740-1780) și unele din ele aveau deja mare faimă în cultura medicală în toate părțile imperiului. La sfârșitul secolului al 19-lea părea că merită a cheltui atât de mult pe călătorii și pe hotel, dacă starea de sănătate se îmbunătățește. Arany știa bine că nu o să fie singur în centrul turistic, fiindcă totdeauna găsea cineva din elita maghiară în Karlsbad. Este interesant că nu mergea la băi pentru a face baie, ci pentru o cură de băut apă. Miza curei era să bea din apa medicinală constant, în intervale de timp regulate. Nu știm dacă a primit pahare ca parte din serviciu în fiecare an, sau le cumpăra ca suvenir, în orice caz în muzeu se găsesc și astăzi cinci pahare, serii originale.⁵¹ Pe lângă asta făcea mari plimbări în oraș și în jurul lui. Avem o amintire legată de aceste plimbări: bastonul lui Arany din Karlsbad cu propria monogramă sculptată pe mâner.⁵² Împotriva faptului că în corespondențele din Karlsbad în continuare

---

⁵¹ TÖRÖK–ZEKE 2018: 194–198 (art. 98–102).

⁵² Ibid. 169–170 (art. 72).

apare vocea nemulțumirii referitoare la starea de sănătate, totuși, în timpul staționării aici traduce comediile lui Aristofan în maghiară.

După retragere, Arany și-a putut păstra o parte a apartamentului la Academie (mai detaliat despre asta vom vorbi în următorul capitol), însă familia nu s-a mai simțit atât de bine în noua situație. Pe de o parte orașul se dezvoltă vertiginos, în jurul clădirii Academiei s-au construit între timp alte clădiri, iar gălăgia de la portul Dunării nu se mai domolea. Obligațiile funcționărești nu-l mai legau la capitală, deci ar putea căuta un loc mai liniștit. Însă e drept, că rangul social al lui Arany nu putea fi manifestat la țară. În această situație s-a găsit un compromis neașteptat, direct de la arhiducele Joseph Karl, care i-a invitat pe perioada de vară pe Insula Margareta într-un hotel exclusiv de-acolo. Insula Margareta este armonia perfectă din mijlocul capitalei. Arany, care își dorea toată viața să se poată întoarce la țară, își găsește forma de a trăi în natură, dar totuși nemutându-se din Budapesta. În muzeu avem foarte multe amintiri de atunci: inventar despre hainele pe care le duce cu el, bilet de călătorie cu vaporul, și

foarte multe bonuri de restaurant și de hotel. Pe unul dintre acestea este notat un citat din Goethe și o traducere improvizată a acesteia. Textul este un motto din *Venezianische Epigramme*. Un document special este harta insulei, desenată cu mâna. Arany a desenat locul clădirilor, aleilor și a mai multor plante. Harta este o sursă foarte instructivă: nu numai că este probabil singurul document atât de subiectiv despre insulă, dar prezintă perfect cât de important era peisajul natural pentru Arany.⁵³

Pe Insula Margareta și-a notat Arany poeziile în Caietul cu clamă.⁵⁴ Caietul a fost un cadou de la Pál Gyulai în 1856, și poetul a adunat în el poezii, cel mai probabil pentru a forma un ciclu din ele, intitulat *Őszikék [Brîndușe de toamnă]*. Poeziile au apărut postum. Modernitatea lui János Arany era o enigmă pentru contemporani. Radicalizarea acestei modernități în *Őszikék*, creează fundamentul liricii moderne maghiare a secolului al 20-lea. Aici avem posibilitatea de a prezenta această artă prin două scurte exemple.

---

⁵³ MMAJ, Dos. 6; 35; 96. (RÓZSAFALVI 2018: 65.); MMAJ, Dos. 96. (RÓZSAFALVI 2018: 65.); MMAJ, Dos. 340. (RÓZSAFALVI 2018: 65.)

⁵⁴ Caietul cu clamă [*Kapcsos könyv*] se găsește la: MTA KIK Kt., K510.

Arany și contemporanii săi au fost atașați de relația vocii și a imaginii. În poeziile sale face a strictă diferențiere între acestea două și, tot așa, între vocea lirică și cele spuse de aceasta. De exemplu, poezia intitulată *Őszikék II.* pornește de la o imagine destul de vulgară (bineînțeles, pudoarea lui Arany nu permite să se exprime mai explicit – este clar însă că e vorba despre defecație), după care, în al treilea vers, ridică poezia la rang mitic prin evocarea istoria regelui Midas. În textul original este o tehnică lirică rafinată, astfel că, toată istoria povestită în poezie este îndepărtată de la vocea lirică: stuful deasupra unghiului este cel care recită cele scrise, vărsate în groapă, apoi îngropate.

A mit én a zugba jegyzék,
Nem hagy bennem mély nyomot,
De enyhültem, hogy kiöntém,
A mikor fájt és nyomott.

Isten látja, az enyéim
Tán nagyon is szeretem,
És ha fáj a vélt mellőzés,
Lopva ide temetem.

Mint Midás király borbélya
Ura fején hogy mit lát:

Óh ne keljen elsusogni
Soha innét lenge nád.

Ceea ce am schițat aici,
Urme-adânci nu va prea lăsa,
Dar m-am ușurat când le-am scris,
Altfel nu aș fi făcut față.

Domnul știe că pe ai mei
Îi iubesc poate prea mult,
De mă doare ignorarea,
Căci eu rana o ascund.

Ca și frizerul lui Midas,
Nu se putea stăpîni:
Să nu fiu nevoit să spun
Orice, Doamne, s-ar ivi.⁵⁵

O altă grupă a poeziilor din acest ciclu face referire la problema perceperii noilor cuceriri tehnice în civilizație. Pierderea naturii naive, experiența omului modern de la oraș – toate acestea provoacă o îndoială legată de existența omului. Primul vers al poeziei *Epilogus*⁵⁶ înfățișează schimbarea culturii

---

⁵⁵ Traduceri de Péter DEMÉNY.

⁵⁶ Întreaga poezie se poate citi în Anexă în traducerea lui Haralambie GRĂMESCU.

Traumă și modernitate. Identitatea locală a Salontei...

tehnice și stabilește că o dată cu asta se schimbă unele metode chiar și în lirică, de exemplu se schimbă sensul imaginii clasice: drumul vieții omenești.

Az életem már megjártam.
Többnyire csak gyalog jártam,
Gyalog bizon –
Legfölebb ha omnibuszon.

Drumul vieții mele-ntors.
Am umblat mai mult pe jos,
Rar pe sus...
Cel mult cu vreun omnibus.

János Arany moare acasă, pe 22 octombrie 1882.
Avem un martor, medicul poetului, care era prezent,
și descrie totul cu două luni mai târziu:

A băut o cafea, după care s-a ridicat și a mers în camera cealaltă. Cu ajutorul fiului s-a mai întors în camera aerisită. Cum a ajuns acolo și s-a așezat pe scaunul de lângă pat, capul i-a picat, și-a pierdut conștiința și la ora 11:45 cu un mare suspne i-au încetat toate semnele de viață.⁵⁷

---

⁵⁷ Dr. FARKAS Kálmán: Arany János betegségéről[Despre boala lui János Arany], *Nemzet*, 1.111 (2) decembrie 1882, numărul de dimineață): [5]–[6]. Aici: [6.]

Familia își amintește puțin altfel cele petrecute. Pe când moștenirea ajunge din Budapesta la Salonta, spuneau că Arany a căzut într-un fotoliu și a murit în el.⁵⁸ Expoziția *Honnan és hová? – De unde și pînă unde?* urmărește această tradiție clasică din urmă, în consecință punctul final al expoziției este acest fotoliu.⁵⁹

Pozițiile liminalității stimulează tehnicile culturale ale îngrijirii obiectelor muzeale,⁶⁰ pentru care avem bune exemple și la Muzeul Memorial „Arany János”. După moarte, fiul László taie o șuviță de păr de la tatăl său și împreună cu un dinte de-al său le așază într-o cutie (astăzi avem numai șuvița).⁶¹ Dar nu numai rămășițele corporale sunt cultivate ci avem păstrate exemplare din necrologul academic și cel pentru familie. S-au păstrat, de asemenea, multe scrisori de compătimire trimise către familie.⁶²

---

⁵⁸ În fondul arhiv cel vechi apare astfel: fără nume 1899: 27; DEBRECZENI 1920: 20.

⁵⁹ TÖRÖK–ZEKE 2018: 185–186 (art. 89).

⁶⁰ E și mai ușor a accepta această teză având în vedere că orice arhivă este un loc liminal în sine: ZEITLYN 2012.

⁶¹ TÖRÖK–ZEKE 2018: 200–201 (art. 89).

⁶² Necrologuri: MMAJ, Dos. 45; scrisori de compătimire: Dos. 75–80; 83; 85; 336. (RÓZSAFALVI 2018: 256–258.)

Momentul decesului poetului a purtat în sine posibilitatea realizării muzeului. Toate obiectele expuse mai târziu, fără vreo semnificație unică până atunci, deodată își găsesc sensul și creează un context al identității locale. Ca și cum poetul ar trăi încă, familia continuă adunarea relicvelor: coroane, benzi – care documentează deja cultul postum al lui Arany. Cultul său însă a început deja din timpul vieții. László Arany a decis ce să fie expus din viața privată a tatălui, adică ce să primească loc în cultul Arany.

(pericolele modernității)

Naționalismul maghiar privea cu suspiciune la noutățile modernității. Acest lucru, în mod firesc, avea motive ideologice: noua societate urbană și tehnicizată înseamnă un pericol pentru puterea vechii elite și capitalismul schimbă cu totul formele de identitate străvechi. Tot mai importantă sarcină a naționalismului, de a forma identitatea, era consecința și totodată o reacție asupra proceselor.⁶³ Înțelegerea vieții lui Arany este instructivă din mai

---

⁶³ Mai mult vezi la: GELLNER 1983.

multe puncte aspecte. Privind la acest caz unic, putem înțelege cum câștigătoarele proceselor modernității nu se simt bine în noua situație. Arany, care sosește în capitală cu un program de educare a poporului, se înșală. Cât mai sus ajunge în ierarhia instituțională – creată de modernitate – se înșală tot mai mult. Toate acestea arată că ridicarea socială în acea vreme înseamnă o obligație de a se adapta la noul sistem și acest lucru este neplăcut reprezentanților sistemului vechi. Pe de altă parte, Arany era totuși o figură care beneficia de marile schimbări și arăta un bun exemplu pentru alții și anume că există posibilitatea de a se ridica din pătura socială mai săracă. Cariera lui Arany întruchipează posibilitatea de mobilizare a modernității. Stăm în fața unei contradicții: pe când identitățile colective se poziționează în contra modernității, la nivelul individului chiar aceasta poate aduce marea șansă în viață. Și ca poet, Arany reflectează la aceste tendințe. Cum am stabilit deja, devine primul poet modern maghiar cu toate că este un adversar – cel puțin teoretic – al modernității. Mediul în care trăia însă nu prea a înțeles noutățile radicale din poezia sa, încât îl considerau apărătorul conservator al premodernității.

Așa se explică faptul că nașterea limbii literare moderne se leagă de antimodernitate.

Când Salonta înființează un muzeu pentru amintirea lui János Arany, în același timp interpretează un paradox intern al naționalismului maghiar. Pe de o parte și-au considerat propriile aspirații urbane compatibile cu politica conservatoare a elitei maghiare, pe de altă parte l-au pus pe Arany exemplul mobilității sociale cu toate că, ei s-au delimitat radical de orice mobilitate. Modernitate într-un aspect local înseamnă depășirea traumelor premoderne; și persoana lui Arany era o garanție pentru asta. În locul trecutului traumatizat se așază cultul național romantic, recent. Muzealizarea vieții cotidiene a lui Arany și obiectele de zi cu zi poartă mesajul că aceste instituții moderne (ca Muzeul Memorial „Arany János” în sine) „pot fi cucerite” de oricine și, prin acestea, oricine își poate face o carieră.

Așa ia ființă naționalismul particular al Europei Centrale și de Est: aici naționalismul este descendentul modernității și, în același timp, cel mai mare critic al acesteia.

CAPITOLUL III.

Cult și amintire

Imagini private și publice ale lui János Arany

(cult și amintire)

Miklós Barabás (1810–1898) și-a făcut un renume în primul rând ca pictor de portrete. Nu există aproape nicio personalitate importantă a istoriei culturii maghiare a secolului al 19-lea care să nu îi fi fost model. Portretul lui János Arany, aflat la Salonta, este una dintre operele reușite ale artistului, pictură care în secolul al 20-lea va parcurge o carieră serioasă și în iconografia lui Arany.¹ Această pictură – în vreme ce se bazează pe elemente recurente ale iconologiei specifice reprezentărilor de artiști realizate de

---

¹ Pentru iconografia lui Arany vezi KASZAP-ASZTALOS-SIDÓ 2018.

Barabás – prezintă atribuții ale fenomenului Arany care vor rămâne definitorii și mai târziu. Pictura îl reprezintă pe Arany ca poet-artist plasând în centrul atenției echilibrul său ferm. Mâna dreaptă a poetului este rezemată pe colțul biroului, în spatele ei se află manuscrise îmboțite, pe partea stângă, în spatele poetului se înalță rafturi ordonate de cărți. În contrastul dintre cele două părți stă așezată figura cu o privire dreaptă, marcând starea de echilibru în dualitatea inspirație–obligație.²

Faptul că Barabás nu l-a înfățișat în ipostaza necumpătată a poetului romantic, nu exprimă, desigur, doar intenția individuală a pictorului: portretul a fost realizat la cererea orașului Salonta – iar în sala de consiliu a primăriei a fost expus în mod evident ca bază pentru un fel de Pantheon. Oricum, comanda în sine arată că orașul natal al lui János Arany a dorit să-l comemoreze imediat după ce s-a mutat din localitate. Și au făcut acest lucru încă nefiind siguri că Arany nu se va mai muta înapoi

---

² Pentru analiza portretului vezi SZVOBODA DOMÁNSZKY 2009: 64–72. Pentru evaluarea carierei lui Barabás vezi și SZVOBODA DOMÁNSZKY 1983; VESZPRÉMI 2009.

niciodată. În 1856 Arany era deja o asemenea autoritate încât și comunitatea pe care o lăsa în urmă se putea mândri cu el – iar pe de altă parte, această comunitate, prin intermediul acestei autorități, putea să-și întărească poziția în comunitatea politică a județului Bihor.

Ferenc Mezey, „iudex primarius” al orașului, l-a rugat pe Arany printr-o scrisoare datată la 19 august 1856 să fie la dispoziția lui Barabás pentru realizarea portretului. După câteva zile Arany îi semnaleză că acceptă invitația.³ Leagă un fel de jurământ de credință cu localitatea: nu-și va uita orașul natal (acolo dorește să se odihnească după moarte), iar planul realizării portretului sugerează că angajamentul este reciproc. Arany crede într-adevăr că, dacă propriul său renume poate contribui la întărirea identității locale, atunci trebuie să-și ofere și imaginea – oricât de stânjenitoare poate fi o asemenea situație. Pe deasupra a văzut-o cu ochii săi: în afara județului Bihor, oamenii nu știu prea multe despre Salonta. Pe 7 septembrie 1856 îi scrie lui János Kovács:

---

³ Arany către Ferenc Mezey, [Nagykőrös, 23 august, 1856], in: AJÖM XVI: 742. (Scrisoarea cu solicitarea lui Mezey s-a pierdut.)

În toată povestea aceasta cu portretul este îmbucurător faptul că exemplul bun întotdeauna își face efectul și, se prea poate, că se vor însufleți și alte orașe să facă ceva pentru personalitățile lor renumite decedate sau încă în viață. Și apoi – dacă lucrul acesta va deveni public – în orice caz va prezenta o latură frumoasă a Salontei, care până acum era cunoscută pe plan național aproape numai datorită porcului cu urechi mari – aici nici nu se mai știe nimic nici măcar despre haiducii ei.⁴

Cazul orașului faimos datorită porcilor va fi discutat mai târziu. Acum să-l urmărim pe Arany care pleacă în septembrie la Pesta să stea model pentru tablou. Barabás este atât de mulțumit de portret încât îl expune și la Expoziția de Artă de la Budapesta, astfel salontanii mai au de așteptat. Cităm din reportajul ironic al lui Mór Jókai despre performanța tabloului la Budapesta:

Aici sunt eu iarăși, chiar dacă m-or da afară. Acum am intrat cu mai mult curaj, datorită faptului că în prima sală m-am întâlnit cu o cunoștință de-a mea; care nu e altcineva decât

---

⁴ Arany către János Kovács, Nagy-Kőrös, 7 septembrie, 1856, in: AJÖM XVI: 759–760. Aici: 759.

János Arany, privindu-mă de acolo, din colț, cu fața lui bună și blândă, cum obișnuiește să mă primească acasă, dând mâna cu mine și întrebându-mă: „cum sânteți acasă?” Toate acestea nu putea să le facă acum, fiind pictat acolo pe o pânză de către pensula lui Miklós Barabás, care numai capacitatea de a vorbi nu i-a dat-o. Acest portret l-a comandat orașul Salonta pentru sala sa de consiliu, unde Arany s-a aflat multă vreme în postură oficială și l-a încadrat într-o ramă de aur, deasupra căreia se îmbrățișează o lăută de aur și o carte de aur. Poetul își așază mâna asupra unei poezii pe care tocmai atunci a scris-o.⁵

În spatele ironiei nu e greu de deslușit vocea admirației – deoarece nu e întâmplător că portretul i se pare atât de realist, aproape identic cu persoana înfățișată.

Între timp Arany corespundează cu Mihály Tompa, pe care salontanii l-au invitat la ceremonia de înmânare a portretului:

Comedia asta de la Salonta nu din cauza poeziei tale a întârziat: Barabás nu le-a trimis nici până în ziua de azi portretul. De altfel, mi-au

---

⁵ Kakas Márton a mútárlatban [Márton Kakas la expoziția de artă], *Politikai Újdonságok*, 3.9 (4 martie, 1857): 72.

scris și mie între timp că te-au invitat pe tine și că tu te-ai scuzat printr-o preafrumoasă scrisoare. Așadar ei sunt mulțumiți – dar dacă eu te înțeleg oare? asta e altă întrebare. Știu eu că mă urăști de nu mai poți. [...] Oare nu mi-ai stricat renumele glorios prin menționarea unei găuri de vulpe și nu mi-ai hulit leagănul cu porcul salontan? Miska, Miska! Știu eu de ce n-ai vrut să scrii poezie celor din Salonta. Uite, și-o încep eu în locul tău:

Disznairól hajdanonta,
Konya fülü nyájról:
De ma híres Nagy-Szalonta
Az ő Aranyáról etc.

[Traducere în proză: „Pe vremuri renumele Salontei se datora porcilor ei, turmei cu urechi pleoștite; dar acum lui Arany i se datorează că Salonta e așa faimoasă.”]⁶

În poezia originală Arany face glume pe seama numelui său, fiindcă cuvântul maghiar „arany” înseamnă „aur”, adică el este ceva valoros. Glumele lui Tompa la care se referă Arany pot fi înțelese pe deplin, probabil numai de către părțile corespondente. În orice caz, ideea de poezie a lui Arany se încadrează

---

⁶ Arany către Mihály Tompa, Kőrös, 8 martie, 1857, in: AJÖM XVII: 32–35. Aici: 33–34.

într-un șir de ironii despre cum ar trebui sărbătorit portretul dacă Tompa ar accepta, totuși, invitația la ceremonie. A sosit în sfârșit timpul să lămurim de ce menționează atât de des Arany porcii salontani. Probabil a fost o experiență tristă pentru el faptul că orașul său natal era cunoscut mai ales datorită rasei de porc specifică Salontei. Astăzi nu înțelegem imediat această referință fiindcă rasa aceasta specifică regiunii a pierit de atunci. Această rasă cu urechi mari, pleoștite, acoperită de o blană ruginie, era o rasă de porc foarte răspândită în Bazinul Carpatic până în secolul al 19-lea, fiind una dintre strămoșii rasei Mangalița. S-a renunțat la creșterea ei, probabil din cauza faptului că îngrășarea dura chiar și până la doi ani, totodată avea și grăsime puțină.⁷ Arany se gândea probabil și la legenda conform căreia locuitorii orașului, retrăgându-se în pădure din fața turcilor, ar fi îmblânzit mistreți.⁸ În acest fel, porcul salontan, care în secolul al 19-lea se mai creștea doar pe la fermele model (printre altele pe domeniul familiei Tisza din

---

⁷ *Pallas* XV: 388.

⁸ MÁRKI 1892: 401.

comuna Geszt unde a locuit și Arany pentru o scurtă vreme),⁹ putea fi un simbol al *tradiției străvechi pe cale de dispariție* care a influențat considerabil gândirea lui Arany despre condițiile locale. Formularea inversă a experienței tradiției pe cale de dispariție, devenea astfel completă: pe de o parte, opera lui Arany poate fi considerată ca un fel de încercare eroică de păstrare și transmitere a tradiției traumatice a Salontei; pe de altă parte, gestul salontanilor de a comanda portretul unui mare fiu al lor este o încercare de modernizare a acestei tradiții, de vreme ce aceștia nu mai comemorează tradiția, ci pe transmițătorul tradiției; și, în sfârșit, gestul parodistic al lui Arany (tradiția nobilă a rasei de porc), deși nu unul public, dar în cercuri private amintește de paradoxul gestului legat de identitatea locală.

Poate însuși cei care au comandat portretul erau derutați. Asemenea schimburi din sfera politicii memorialistice nu prea aveau o tradiție proprie pe atunci. După refuzul lui Tompa de a participa la

---

⁹ Vezi în varianta maghiară a lexiconului lui Alfred Brehm: BREHM 1929: 182–183.

festivitatea de înmânare cu un discurs, salontanii n-au mai invitat pe altcineva în locul lui, organizând în cele din urmă o ceremonie mai restrânsă. Desigur, stânjeneala lui Arany nu s-a diminuat. Simțea exact ce înseamnă să devină un clasic contemporan. Imaginea trupului său, prin expunerea picturii lui Miklós Barabás, se închidea într-un cadru din care nu prea mai putea evada. Deasupra ramei împodobite în auriu se afla o cunună de lauri, sub ea lăuta lui Arany și ediția nouă a poemelor sale, dedesubt imaginea poetului stând închis într-o compoziție severă. Acest mod de rigidizare a chipului închide corpul în propriul său cult.¹⁰ Cât de exact a perceput Arany miza acestui gest înspre identitatea locală, o arată scrisoarea trimisă cumnatului său, Sándor Ercsey:

Mă bucur că povestea cu portretul nu s-a petrecut cu mai mare vâlvă, deși și așa era prea mult. Când aud sau citesc despre asta, mă simt oarecum de parcă eu nici n-aș mai fi eu; de parcă toate acestea s-ar întâmpla după moartea mea. Este ceva asemănător morții în asta. Aproape mă tem că dacă mă voi duce la Salonta, generația

---

¹⁰ Pentru interpretarea problemei cultului vezi DÁVIDHÁZI 1998: 1–33.

mai tânără se va holba la mine și mă va pânda ca pe vreo – mumie. Și în privința asta mă bucur că la Salonta „Demosthenesii s-au împușinat”, fiindcă nu aş dori să facă zarvă mare în jurul meu, să ascult cuvântări, toast-uri & c. și să răspund acestora.¹¹

Numai până în acest moment se putea considera Arany un simplu cetățean al comunității din Salonta. Începând cu iunie 1857 trebuia să ia în considerare că, o dată cu trecerea timpului, discrepanța dintre sinele său personal, cel biografic și imaginea creată de cultul său va crește din ce în ce mai mult. De acum încolo, Arany poate fi cetățean al Salontei în sensul în care figura sa va fi mereu comparată cu imaginea pictată de Barabás. Și, firește, această discrepanță nu rămâne o problemă doar la nivelul fizicului (tinerii care nu l-au cunoscut personal îi vor considera trupul bătrân o mumie), ci portretul realizat de Barabás reprezintă și o promisiune că Arany va trebui să corespundă mereu rolului impus de această imagine.

---

¹¹ Arany către Sándor Ercsey, Nagy-Kőrös, 1 iulie, 1857, in: AJÖM XVII: 75–77. Aici 75.

Succesul portretului realizat de Barabás este dovedit nu numai de posibilitatea de a-l expune la Expoziția de Artă de la Budapesta. Pe de o parte, artistul însuși a creat și o copie.¹² Pe de altă parte, efectul picturii – deși s-a cam șters din memoria comunității mai largi – este indiscutabil. Orașul Salonta, la începutul secolului al 20-lea – în concordanță cu deschiderea muzeului amenajat în Turnul Ciunt și cu construirea Palatului „Arany” – încerca să-și creeze un spațiu central urban modern, după modelul marilor orașe. O clădire simbolică a acestei preocupări a fost cea a primăriei, inaugurată în 1906 (aici funcționează și astăzi Primăria Municipiului Salonta). La proiectarea sălii de consiliu se preconizează două picturi de mărime mai mare și pentru realizarea acestora îl solicită pe pictorul Gyula Éder. Acesta a finisat tabloul mare – lucrat cu măiestrie – înfățișându-l pe Bocskai în 1906, la aniversarea a 300 de ani de la întemeierea orașului (astăzi este expus în sala de la parter a Muzeului Memorial „Arany János”), însă portretul lui Arany,

---

¹² KASZAP-ASZTALOS-SIDÓ 2018: 26–27; 69 (art. 13).

comandat tot de la el, se mai lasă așteptat. Nu se știe dacă s-a întâmplat din intenția proprie a artistului sau la cererea orașului, însă pictura lui Éder a copiat aproape întru totul figura și îmbrăcămintea lui Arany după cea a lui Barabás. Vesta albă și cravata burgheză, privirea și trăsăturile poetului sunt luate de la Barabás – deși calitatea lucrării nu o ajunge din urmă pe cea a modelului. Mai interesant este cea ce a schimbat Éder. Îl înfățișează pe Arany stând în picioare într-un cadru natural. Poate tocmai din această cauză are în mâna stângă o pălărie de artist cu talie largă și o manta aruncată nepăsător peste umăr (astfel înlocuind probabil rafturile cu cărți ale lui Barabás). În mâna dreaptă a poetului se află o carte deschisă, de parcă acesta ar citi plimbându-se în sânul naturii. Arany se află pe un munte, în fundal, la poalele muntelui, se vede Salonta cu Turnul Ciunt. Poate că Éder a vrut să-l așeze pe poet pe Parnass, poate solicitarea includea și înfățișarea zonei Salontei, iar turnul putea fi inclus doar prin vedere de sus, poate că pictorul nici nu știa pe unde se află Salonta – oricum, e derutantă contradicția dintre câmpia Salontei și muntele reprezentat în tablou, dintre

realitate și reprezentarea grafică.¹³ În orice caz, este cert: reprezentarea ce-l urmează pe Barabás reprezintă imaginea lui Arany tot într-un mod cultic.

Atunci când tablourile lui Éder și-au găsit locul în sala mare a primăriei, portretul realizat de Barabás a fost mutat în Muzeul Memorial „Arany János”. Astfel portretul a ajuns printre obiectele personale ale lui Arany. Așadar, lucrările de artă înfățișându-l pe Arany au ajuns să înconjoare viața personală a omului failibil. Muzealizarea portretului, desigur nu a suspendat cultul, însă l-a reinterpretat în mod radical, fiindcă astfel spațiul muzeal nu doar că a creat și transmis cultul lui Arany, ci însuși cultul lui Arany a devenit o temă de muzeu. Pe lângă onorurile lui Arany, cununa sa de lauri, nenumăratele sale diplome, această pictură dovedea și faptul că în persoana lui cinstim un poet care s-a bucurat nu

---

¹³ Diferența evidentă între calitatea celor două lucrări ale lui Éder – portretul lui Bocskai, respectiv cel al lui Arany – la nivelul concepției și al execuției poate fi justificată prin faptul că în 1907 Éder începuse deja să lucreze la una dintre operele sale principale, tabloul înfățișând-o pe Salome ținând capul Sfântului Ioan Botezătorul. Acest remarcabil tablou este expus la Palatul Culturii din Târgu Mureș.

numai de atenția posterității, ci deja pentru contemporanii săi a fost obiectul unui respect ieșit din comun, ca un geniu ce s-a realizat prin propriile reguli, ca un model al poetului burghez. Atunci când în 1950 tablourile lui Éder, pierzându-și funcția, au fost înlăturate din primărie, și-a putut lua startul o nouă etapă a muzealizării. De acum putea să-și facă apariția în spațiul acesta muzeal nu doar „ars poetica” contemporanilor ce-l comemorează pe Arany, nu doar respectul arătat clasicului contemporan, ci și amprenta artistică lăsată de gesturile cultice ale unei posterități ce dorește să continue în mod conștient cultul inițiat de contemporani. Mutarea portretului lui Bocskai realizat de Éder la muzeu a făcut într-un fel obligatorie, îndeplinirea vechii sarcini (de a prelucra și istoria Salontei de către muzeu), iar portretul lui Arany a ajuns, într-un mod unic, în aceeași instituție ca modelul său executat de Barabás (iar apoi în cadrul noii expoziții, chiar în aceeași sală).

În cea de-a doua jumătate a secolului al 20-lea, Endre Dánielisz a achiziționat pentru Muzeul Memorial „Arany János” pictura în ulei de mărime

mică a lui János Zahoray.¹⁴ Conform spuselor vânzătorului – neverificabile astăzi – pictura a fost executată de către profesorul de desen din Arad după model pe viu în 1866.¹⁵ Eu cred că e puțin probabil ca Arany să fi stat model fără ca în scrisorile sale dezvăluite să apară vreodată numele lui Zahoray. Pe deasupra, se vede clar și în iconografia lui Arany, recent publicată, că în 1866 Arany nu mai arăta așa, pictura reprezentând o perioadă mai tânără a vieții. E mai probabil ca Zahoray să fi lucrat după o altă reprezentare cunoscută a lui Arany. Poate părea unic (și astfel original) acest portret fiindcă nu se potrivea cu nicio imagine canonică a lui Arany. Bănuiesc că imaginea de la care a pornit Zahoray era o gravură de o calitate mai slabă, realizată de un necunoscut după litografia din 1848 a lui Miklós Barabás și publicată în ziarul *Vasárnapi Újság* în 1854 (unduiala părului,

---

¹⁴ KASZAP-ASZTALOS-SIDÓ 2018: 73 (articolul nr. 29).

¹⁵ Dánielisz a cumpărat pictura de la timișoreanul Miksa Haas. După spusele sale, poetul i-a stat model pictorului la Pesta, opera fiind terminată la Arad. Portretul a fost cumpărat de baroneasa Dalma Yánó, de la ea ajungând în posesia familiei Haas. Deoarece informațiile nu provin de la primul proprietar, povestea picturii trebuie tratată cu o oarecare prudență. DÁNIELISZ 1984b: 79.

mustața, așezarea sunt aceleași, în afara îmbrăcămintei – modificarea adusă de artist este că i-a întors privirea poetului către noi).¹⁶ Așadar această pictură nu trebuie analizată ca una prezentând o imagine autentică a lui Arany – interesant este însuși actul copierii. De aici reiese că Arany, cât era încă în viață, avea un asemenea cult încât imaginile sale cunoscute meritau să fie copiate și recreate. Această operă de amator ne oferă o nouă posibilitate de a ilustra cum se scurge cultul național, prin capilarele lumilor creatoare ale meșterilor mai mici, spre comunitățile locale.

În timpul lucrărilor la portretul său, Arany își făcea griji că acesta va aparține mai mult cultului său decât lui însuși. O făcea pe bună dreptate. Din picturi s-au născut picturi – mici și mari, iar imaginea semăna din ce în ce mai puțin cu modelul.

(cult și interior)

Dacă cineva adună din corespondența lui Arany datele referitoare la condițiile de locuit ale poetului,

---

¹⁶ KASZAP-ASZTALOS-SIDÓ 2018: 17–18; 67 (art. 6).

va întâlni o mulțime de plângeri. De fapt, Arany și familia sa au avut șansa de a se stabili și de a-și aranja condițiile de viață numai atunci când s-au mutat la Pesta, mai precis atunci când au reușit să se mute în palatul, construit recent, al Academiei. Arany a trebuit să amenințe că va demisiona pentru a obține, în sfârșit, un rezultat și a ieși din situația sa disperată.¹⁷ Menyhért Lónyay, vicepreședintele de atunci, a reacționat imediat la plângerile lui Arany, cea ce arată că Academia nu dorea nicidecum să-și piardă secretarul. Răspunsul a sosit cu o călduroasă urare de bine: „Meriți pe drept locuința, – din partea mea doresc doar ca poetul cel dintâi în viață al patriei noastre să petreacă nenumărați ani fericiți acolo.”¹⁸ Existau toate șansele pentru asta: locuința cu șase camere, de construcție nouă a fost cu siguranță cel mai bun cămin al lui Arany. Familia Arany s-a mutat în locuința desemnată pentru secretar în 1867.¹⁹

---

¹⁷ Arany către Menyhért Lónyay, Pesta, 20 martie, [1867.], in: AJÖM XIX: 82–85.

¹⁸ Menyhért Lónyay către Arany, Pesta, 21 martie, 1867, in: AJÖM XIX: 85–86. Aici: 85.

¹⁹ VOINOVICH 1938: 205; KERESZTURY 1987: 409–417.

Desigur, e o altă chestiune dacă putea lucra așa cum și-a plănuit. În ziua de astăzi e greu de imaginat cum era să trăiești în mijlocul unei metropole în curs de construire. Să nu uităm: Budapesta pe care o cunoaștem azi se construia tocmai în acei ani în care locuia acolo și Arany. Iar procesul de devenire a unui oraș mare nu implica doar dezvoltare și împlinirea imaginii proprii a unei țări cu ambiții de putere mondială, ci și praful și zgomotul ce acompaniază construcțiile continue, precum și dificultățile de aprovizionare cauzate de pauperizarea urbană și rata mare a imigrației, fenomene nemaiîntâlnite până atunci și de aceea abordate cu extrem de mare greutate.²⁰ Iar despre multitudinea de îndatoriri oficiale ale lui Arany și despre dificultățile sale familiale am discutat deja într-un capitol anterior.

După pensionarea lui Arany în 1879, „Academia i-a încredințat locuința gratuit până la moarte”. Asta desigur este adevărat, însă afirmația trebuie completată. Academia a dat doar o parte a locuinței familiei Arany, aceștia putând păstra doar

---

²⁰ GYÁNI 2004.

trei camere, două dormitoare și o cameră de primire, din cele șase deținute inițial. Cum au încăput toate documentele, cărțile, cadourile, mobilele adunate de-a lungul timpului în noua locuință, ne putem doar imagina. Totuși, există două indicii grăitoare ale faptului că Arany nu era prea mulțumit de noua situație. Unul dintre ele este că imediat ce vremea i-a permis, și-a mutat sediul pe Insula Margareta, unde, ca musafir al Prințului Joseph, putea trăi în condiții de lux. Pe lângă experiențele din sânul naturii – documentate și în poemele din „Kacsos könyv” –, decizia i-a fost motivată, cu siguranță, și de locuința comodă. Celălalt indiciu este un reportaj apărut în *Pester Journal* în 1879. În acesta citim despre cum poetul i s-a plâns jurnalistului Albert Sturm:²¹ „Stau toată ziua în această mică cameră, în care – și aici a apărut din nou un zâmbet trist pe buzele sale roșu-pal – locuiesc din milă. Nu vine nimeni la mine fiindcă de ani buni nu mai vizitez nici eu pe alții. Cel

---

²¹ Sturm era, nu întâmplător, traducătorul ediției germane a poemului *Buda halála*[*Moartea Budei*] – este evident că acesta este motivul pentru care l-a primit în locuința sa mereu rezervatul Arany. ARANY János 1879.

mult mă plimb puțin pe malul Dunării la orele prânzului. Dar nu rezist mult fiindcă-mi sunt umflate picioarele.”²² Evident, observația ironică a lui Arany nu se datorează doar exagerării jurnalistice: ultimii ani din viață și i-a petrecut într-o locuință mult mai mică decât înainte. Din această perspectivă se poate înțelege de ce pare că așa-numita „cameră de lucru academică”, vizitabilă și azi în Muzeul Memorial „Arany János”, creează impresia că diferite părți ale unui apartament ar fi fost îngrămădite într-o încăpere mai mică. Deși, în mod evident, lipsesc o mulțime de alte obiecte chiar și așa (Sturm menționează de exemplu și o chitară, care însă s-a pierdut), imaginea camerei lui Arany poate fi evaluată și pe baza situației de azi. Faptul că lavoarul e așezat în dormitor și că aici se află și două dulapuri cu haine pare încă normal. Însă și biroul și biblioteca lui Arany au fost plasate aici (înainte acestea erau probabil în camera sa de lucru), mobila din vechiul salon (canapeaua, cele două jilțuri, măsuța de cafea) fiind înghesuite tot aici.

---

²² Albert STURM: Bei Johann Arany, *Pester Journal*, 6.314 (14 noiembrie, 1879): Morgenblatt, 1–3. Aici: 2. Tünde Császtvay a fost cea care mi-a atras atenția asupra acestui text.

Astfel camera de lucru academică a lui Arany nu ilustrează doar cariera sa academică cât și momentul în care poetul a murit. Această colecție de obiecte este așadar laolaltă amprenta unei vieți întregi și a ultimei clipe din viața unui intelectual dintr-un oraș mare; reflectă atât cultura burgheză a colecționării obiectelor cât și atracția personală față de unele practici sociale habituale (în cazul lui Arany de exemplu față de fumat); înglobează în același timp reprezentativitatea personalității publice (salonul), uneltele de lucru zilnice ale unui cărturar (camera de lucru) și intimitatea omului privat (dormitor). Camera academică este în acest sens – și după Edward Casey – un loc care nu este pur și simplu un punct distins al spațiului, ci are propriul său caracter de care se leagă obiceiuri și practici sociale.²³

(cult și muzeu)

Un muzeu dedicat unei singure persoane are mare noroc dacă dispune de obiecte autentice. Am văzut prin ce metamorfoză a trecut Turnul Ciunt care

---

²³ CASEY 1997; 2010.

găzduiește Muzeul Memorial „Arany János” din Salonta pe durata procesului prin care devenea locul de pelerinaj al memoriei lui Arany, și prin ce fel de trenduri urbanistice s-a putut crea acest loc al memoriei. Obiectele de patrimoniu păstrate aici sunt unice în mai multe privințe. Pe de o parte, acesta este aproape singurul loc unde se găsesc asemenea obiecte legate de János Arany– cea ce s-a păstrat în alte arhive este ne semnificativ. Pe de altă parte, este foarte rar să dispunem de o colecție atât de bogată referitoare la condițiile de viață ale unei personalități istorice importante din secolul al 19-lea.

De ce s-a întâmplat astfel? Nu știu.

Mai exact: László Arany, gardianul moștenirii tatălui său, a ales o soluție cât se poate de neobișnuită. E neobișnuit însuși faptul că nu a ținut moștenirea tatălui său în capitală. Ultimul deceniu al secolului al 19-lea este o mare perioadă de glorie a Budapestei – cu apropierea mileniului întemeierii Ungariei, orașul se avântă în construcții și dezvoltări într-un ritm enorm. Ca parte a acestor pregătiri, de exemplu, János Arany primește o sculptură stradală în parcul Muzeului Național (urmează și în acest mod calea

prietenului său Sándor Petőfi, a cărui statuie, realizată de Adolf Huszár pe baza planurilor lui Miklós Izsó, a fost inaugurată la 15 octombrie 1882 în Piața 15 Martie). Probabil atât Academia cât și Asociația „Kisfaludy” ar fi fost dispuși să supravegheze păstrarea moștenirii lui Arany, să mențină un fel de loc memorial pentru el. László Arany a decis însă să se înființeze un muzeu la Salonta, mai târziu contribuind cu o sumă considerabilă la reconstrucția Turnului Ciunt, viitoarea clădire a muzeului. Motivele le putem doar presupune: poate că a procedat conform instrucțiunilor tatălui său; poate că și-a ajutat propria carieră politică prin întărirea relațiilor sale cu Salonta (László Arany a fost între 1887 și 1892 deputat, parlamentar al circumscripției Salonta); și desigur este probabil și faptul că pur și simplu a încercat să lărgească și spațial cultul lui Arany și să asigure prezervarea acestuia în toate locurile în care poetul și-a petrecut o etapă mai importantă din viață. (Deși în timpul vieții sale nu a avut posibilitatea s-o facă, văduva sa, Gizella Szalay, conform dorințelor lui László Arany, a transmis manuscrise importante liceului din Nagykovács,

colegiului reformat din Debrecen, parohiei din Kisújszállás și desigur Muzeului Memorial din Salonta.) Poate că László Arany a învățat din absurditățile memoriei lui Petőfi, deoarece moștenirea lui Petőfi s-a împrăștiat și a devenit neverificabilă în sensul că aproape peste tot unde poetul a umblat vreodată au apărut obiecte personale în cantități ireale – am putea spune că aproape peste tot se poate arăta către un pat nefăcut din care Petőfi tocmai s-a sculat.

Însă nu doar descentralizarea patrimoniului este neobișnuită, ci și patrimoniul în sine. László Arany a avut mare grijă de moștenirea scrisă a tatălui său – o urmare neașteptată a acestui fapt este că până la urmă partea rămasă la familie s-a distrus. În privința obiectelor de patrimoniu însă a procedat mult mai liber – chiar uimitor de liber. László Arany nu a vrut deloc să ascundă viața privată a tatălui său. Pe cât de rezervat era János Arany, pe atât de subit ni s-a oferit șansa să aruncăm o privire în acea sferă privată a vieții sale în care ajungeau doar cei mai apropiați membri ai familiei și prietenii. László Arany n-a donat numai dulapul de haine muzeului

din Salonta, ci și lenjeria de corp din dulap. Cu siguranță, se străduia ca viața privată și de zi cu zi a poetului să fie prezentate cât mai veridic – și ce-ar putea să ofere un dulap de haine gol? Pe masă sunt mape și stilouri, țigările sunt în tabacheră, covorașul ținut lângă pat este așezat la locul lui. Pe Arany moartea l-a găsit trăgând din pipă – a fost expusă așadar și pipa pe jumătate fumată. S-a îndreptat către un fotoliu, cel în care a murit. Este iluzia că „totul e așa cum era atunci”. Interiorul are o aură proprie: acesta este locul în care a trăit poetul, și putem vedea cum a trăit – numai el mai lipsește din cameră. Interiorul expune un moment: acesta este momentul în care János Arany a murit, acesta este ultimul loc al vieții sale, care astfel se unește cu locul nașterii.

Nici nu mai trebuie să menționez că toate acestea sunt promisiuni, și depinde de atitudinea vizitatorului cât de în serios le ia. Spațiul interior din Budapesta a fost mutat într-un turn istoricizat, creat pe baza unei fortificații vechi. Zidurile istorice ale Salontei au înconjurat într-un fel mobila uzată și vizitatorului i s-a oferit simultan aura vieții lui Arany și sobrietatea veche a istoriei orașului. În acest fel,

încă de la întemeierea sa, Muzeul Memorial s-a aflat într-o situație paradoxală: a vrut să conserve un fel de prezență căreia cadrul i-ar fi fost asigurat de trecutul îndepărtat.

(cult și memorie)

Muzeul este întotdeauna un loc al memoriei și muzeul este aproape întotdeauna un loc al cultului. Muzeul Memorial „Arany János” este un loc al memoriei (*lieu de mémoire*). E un punct de juxtapunere unde se întâlnesc memoria colectivă și cea culturală a comunităților locale și naționale. Turnul Ciunt nu este altceva decât trecutul glorios al familiei Toldi, trauma invaziei otomane, mitul eroismului haiducesc, promisiunea modernizării. Muzeul amenajat în Turnul Ciunt oferă ca model o carieră: János Arany a pornit de la Salonta și a cucerit o națiune întreagă cu operele sale; a pornit de la Salonta și a ajuns în vârful sistemului instituțiilor culturale; a pornit om sărac și a murit bogat. János Arany este însuși promisiunea modernității: persoana sa a semnat același lucru pentru comunitatea locală care a construit muzeul ca

turnul în sine la sfârșitul secolului al 19-lea. Progres, dezvoltare, *gloire*.

Pierre Nora a descris ca ceva propriu societăților moderne diseminarea în diferite locuri reale și virtuale a memoriei istorice. Însă Turnul Ciunt era deja de secole bune un loc al memoriei. Am putea spune că salontanii n-au avut șansa progresului, atâta vreme cât nu și-au învins propriul trecut traumatic. Metareflexia memoriei pe care muzeul memorial l-a afișat în secolul al 19-lea a pus în centrul atenției, în locul traumelor, poetul care a tematizat traumele. Prin aceasta s-a format un paradox unic al politicii memoriale: modernitatea a fost adusă în orașelul bihorean de un profet care el însuși s-a îndoit serios de modernitate și care râvnea la lumea premodernă; un profet care și-a exprimat scepticismul față de modernitate prin procedee poetice specifice modernității. Atunci când János Arany se străduia, prin metodele sale, să transmită tradițiile locale din Salonta, și credea că într-o epocă modernă acestea sunt intransmisibile, poate a remarcat tocmai acea problemă pe care o dezvoltă Pierre Nora la sfârșitul eseului său citat anterior.

Conform acestuia, prin faptul că memoria istorică se solidifică, se intensifică în anumite locuri, granița dintre istorie și ficțiune se estompează. Tradiția care îl interesa pe Arany și pe care o considera demnă de continuat era tradiția literară a societăților premoderne. Modernitatea solicită transmiterea tradiției, menținerea memoriei, totodată instrumentalizarea memoriei (prin fixarea cultică a portretelor sau prezentarea spațiilor private ca spații cultice) lucrează împotriva acestei revendicări. De aceea, spunea Nora: „Memoria – plasată în centrul istoriei: e doliul spectaculos al literaturii.”²⁴

---

²⁴ NORA 1984: XLII.

Anexă

Poeziile lui János Arany

Ágnes

Baladă

Ágnes un cearșaf își spală
În pîrîul ce sclipește.
Alb, cearșaful plin de sînge
Apa-n spume i-l smucește.
Cerule, preasfinte, fie-ți milă.

Se-mbulzesc în jur ștregarii:
Ce speli, oare, Ágnes lele?
„St! E sînge de la puiul
Ce-l tăiai... O să se spele.”
Cerule, preasfinte, fie-ți milă.

Sar vecinele grăbite:
„Ágnes, und’ți-i soțul?” – „Las’ că
E-n odaia lui și doarme.
Taci, să nu mi se trezească.”
Cerule, preasfinte, fie-ți milă.

Vine un jandarm: „Hai, Ágnes,
Să te duc la pușcărie”:

„Cum să plec, când pata-i încă
Pe cearșaf tot sîngerie?”

Cerule, preasfinte, fie-ți milă.

Tare-afundă-i închisoarea,
Greu străbate-n ea o rază.

Soare-i raza-n ocnă; noaptea

Groaza-n ocnă priveghează.

Cerule, preasfinte, fie-ți milă.

Ziua-ntreagă, biata Ágnes

Cată-n raza ei săracă,

Dar lumină nu-i în stare

Raza nici de-un ochi să facă.

Cerule, preasfinte, fie-ți milă.

De-și întoarce-o clipă ochii,

Vin stafiile în ceată.

Dacă n-ar fi raza-i mică,

Mințile și-ar pierde-ndată.

Cerule, preasfinte, fie-ți milă.

Timp trecu și ale ocnei

Porți se dau în lături, line.

Stă la judecată Ágnes

Preafrumos, cum se cuvine.

Cerule, preasfinte, fie-ți milă.

Își îndreaptă cuta hainei

Și năframa, liniștită,

Lin își netezește părul,

Să n-o creadă că-i smintită.

Cerule, preasfinte, fie-ți milă.

Intră. Stau judecătorii,
Albi de ani, la verdea masă;
O privesc miloși: nici unul
N-are față dușmănoasă.
Cerule, preasfinte, fie-ți milă.

„Ce făcut-ai, Ágnes? Vina-i
Grea; păcatul peste fire;
Chiar iubitul, ucigașul,
Îți aduce-nvinuire.”
Cerule, preasfinte, fie-ți milă.

„Cel ce-ți omorî bărbatul
Pe butuc pieri-va mîne:
Tu, în ocnă, pîn' la moarte,
Prinsă-n lanțuri vei rămîne.”
Cerule, preasfinte, fie-ți milă.

Se tot uită roată Ágnes,
Mințile vrea să-și culeagă;
Voci aude și-nțelege.
Dar nu știe: e întreagă?
Cerule, preasfinte, fie-ți milă.

Ce vorbiră de bărbatu-i,
Totu-atît de nențeles e;
Limpede-i un lucru numai:
Ea din ocnă nu mai iese.
Cerule, preasfinte, fie-ți milă.

Și-uite, -ncepe-acum să plîngă.
Lacrimi față i-o adapă:

Rouă pe un crin; pe-aripa
Lebedei, – mărgele de-apă.
Cerule, preasfinte, fie-ți milă.

„Domni înalți și-atotputernici!
Deie-vă Preasfântul pace:
Lucru greu m-așteaptă-acasă;
Sfînd la ocnă nu-l pot face.”
Cerule, preasfinte, fie-ți milă.

„Mi s-a murdărit cearșaful,
Pete are, mari, de sînge!
De-ar rămîne ele-acolo,
Doamne, unde aș ajunge?”
Cerule, preasfinte, fie-ți milă.

Se privesc judecătorii,
Ascultînd cu-nțelepciune.
Tac cu toții. Gura tace,
Doar privirea, vie, spune.
Cerule, preasfinte, fie-ți milă.

„Du-te-acasă, tu, sărmano!
Spală-ți pînza, cum se cere;
Du-te-acasă, deie-ți Domnul
Îndurare și putere.”
Cerule, preasfinte, fie-ți milă.

Și-Ágnes, iată, iar își spală
Rufa-n apa ce sclipește;
Alb, cearșaful, alb ca neaua,
Apa-n spume i-l smucește.
Cerule, preasfinte, fie-ți milă.

Căci în van e-acuma pînza
Fără sînge, preacurată:
Ágnes o zărește și-astăzi
Ca și-atuncea, neschimbată.
Cerule, preasfinte, fie-ți milă.

Stă din zori și pînă-n noapte,
Stă, spălînd, în apa rece;
Spuma-i răvășește umbra,
Vîntu-n pletele-i petrece.
Cerule, preasfinte, fie-ți milă.

Cînd, în nopți cu lună, apa
Tremură de mii de stele,
Scapără pînă departe
Maiul cu ecouri grele.
Cerule, preasfinte, fie-ți milă.

Necurmat, de-i iarnă, vară,
Ani la fel se tot înșiră.
Ard obrajii-n árșiți; geruri
Bieți genunchii i-nnegriră.
Cerule, preasfinte, fie-ți milă.

Părul lung încărunțit-a,
Nu-i nici corb, nici fildeș nu e;
Și pe chipul, fraged cîndva,
Zbîrcituri adînci se suie.
Cerule, preasfinte, fie-ți milă.

Traumă și modernitate. Identitatea locală a Salonteii...

Și-Ágnes în pîrîu tot spală,
Zdrențele-i bătrîne spală;
Albele fișii le smulge
Apa-n spumă, dînd năvală.
Cerule, preasfinte, fie-ți milă.

Traducere de Eugen JEBELEANU

De unde și pînă unde?

Ce scurtă-i viața!...
 E-o stea căzătoare, abia-o vezi,
 Pătrunzînd în atmosferă
 Prinde flăcări și descrie
 Un rînd de foc și dispare
 Mai rapid decît ai ști.
 De-unde-a venit? Unde merge?...
 Unde-a fost cît întuneric
 S-a întins pe-acest pămînt,
 Și pînă se face din nou,
 Unde-a pribegit? Unde pleacă?...
 Cine oare o să ghicească?
 Cît *strălucea*, doar atunci trăia.
 Și de unde vii tu, suflet...
 Tu, ce pîlpîi doar în jurul
 Pămîntului, cît treci pe-aici,
După, nu mai știe nimeni;
 Ceața ți-e leagăn și mormînt.
 Te-aprinzi doar în lighioană,
 Și apoi din nou te stingi?...
 Sau vii din infinitul
 Neștiut, pe-o lungă-orbită,
 Și te-întorci pe ea din nou?...
 O, de n-a fost și nu e
 Altceva dincoace de
 Pîlpîirea asta mărunță:
 Ce scurtă e viața! –

Răspunzi tu, suflele.
Erau vremi când au negat
Steaua cea care zbură:
Nu-i nimic, doar abur, abur,
Pîlpîie, zboară, apoi se stinge.
Acum neagă *spiritul*:
E materie, nu alta,
Creier doar și sînge, nervi,
Efectul lor care se stinge
De-îndată ce se destramă
Creierul, sîngele și nervii.
Materia e eternă:
Ea renaște-n fel și chip,
Se-asociază și dispare
Tot mereu, ne-ncetat;
Însă-această renaștere
Spiritul nu o cunoaște:
E numai o goliciune,
E-o himeră-a unora,
Probăluit de secole –
Deranjează buna știință.

Sufletul e-a mea jumătate,
Îi săpați deja mormînt:
Vă gîndiți așa de sfînt,
Că nu-i loc de apărare?
Nu-i ciudat spiritul care
Cercetează a sa moarte,
Și se neagă el pe el?
Nu s-ar îngrozi de noaptea
Pe care singur a creat-o

Nu ar fi uimit defel?...
 Ar trebui să aștepte,
 Orice „nu-i” poate fi „este” –
 Poate că se-nșală știința:
 Despre-o lumină de pe cer
 Un ținc credea că e o stea,
 Iar știința spunea: defel!
 Și s-a înșelat chiar ea!
 Ar ajuta-o căința!

Ce spera lumea întreagă
 De când este lumea largă,
 Ce sperau oamenii;
 Au ars altare multe,
 Psalmuri-au sunat pe munte:
 Că viața nu se termină
 Când nu-ți mai vezi semenii;
 Ci se va renaște vie
 Și se mută în tulpine,
 Sau într-o fiară:
 Va veni vremea când poate
 Să se-ntoarcă printre toate
 Într-un corp slobod și curat;
 Pe insula grecilor
 – cea a fericiților –
 Ori printre cei mîntuiți,
 Printre creștini dezrobiți
 Va continua slăvită:
 Nu o să neg niciodat.
 Știința pe ea se alintă.

Drumul meu pămîntesc
Curînd se va termina,
Ceilalți nu se mai gîndesc
Cum a fost – iar eu voi spune-așa:
Într-o ceață densă, în care
Scînteia mică orbește,
Mergînd eu în lumea mare,
O brazdă trăsei și eu.
Oamenii se uitau o clipă,
Un om de știință m-a observat
Și în caietul lui m-a însemnat
Între alte mii de semne
Cum notează stelele
M-a notat așa de pal
Că *apoi* nici el nu vede;
Și urmașii mei cu gîndul
Mă aseamănă cu vîntul -
Nu știe, nu știu nici ei
C-am fost și eu în mulțime
Și am mînuit cuvîntul.

Traducere de Péter DEMÉNY

Epilog

Drumul vieții mele-i tors.
Am umblat mai mult pe jos,
    Rar pe sus...
Cel mult cu vreun omnibus.

Am văzut și echipaje
Aurite, uriașe;
    Spun curat:
Eu nu le-am invidiat.

Nu-mi păsa în ele ce-i:
Domni semeți lângă femei
    Ce-i sfidau
Pe cei ce pe jos mergeau.

Cînd vreun boieresc geambaș
Mă stropea cu glod, trufaș –
    Nu-njuram...
Mă feream și mă ștergeam.

Dar pe margini de cărare
Mi-nflorea și mie-o floare;
    Îmi umplea
Sufletul mireasma sa.

Iată, viața străbătui
(Nu mi-a dat ceea ce vrui)
    Anevoie,
Mai de voie, de nevoie!...

Mi-a dat faimă – n-am râvnit!

Gloria m-a copleșit.

De-aș fi vrut

Să fiu mare-aș fi putut.

Cei ce mîndru mă socot,

Cred că-s fericit în tot.

Fericit nepizmuit,

Cine dracu-a pomenit?

Iară eu, eu ard de boală:

Ard de veșnică-ndoială!

Și mă strînge

Ca și al lui Nessus sînge.

Cîtă muncă mă așteaptă!...

Ce puțin trecui în faptă,

Bine, rău,

Cîte vise pier în hău!...

Drumul vieții mele-i tors.

Ceea ce din piept am stors

Piere-n vînt...

Viața m-a furat, trecînd.

Liber și tihnit puțin,

Ca să pot să cînt senin,

Mi-am dorit:

Viața, viața m-a mințit.

Cuib mi-am vrut, în umbră deasă,

Muza mea să-mi fie-acasă
    Și sub tei
Să trăiesc cu toți ai mei.

Bătrâneți tihnite-am vrut,
Să termin ce-am început...
    Mai doresc
Să sădesc, să altoiesc.

Astăzi totu-i prea târziu:
Vine ultimul somn, știu!
    Cum să zboare și să cânte,
Chiar de-i colivia spartă,
Pasărea cu aripi frînte?

Traducere de Haralambie GRĂMESCU

Bibliografie

Arhive

MMAJ – Muzeul Memorial Arany János, Salonta (România).

MNL OL – Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár /
Arhivele Naționale ale Ungariei, Budapesta (Ungaria).

MTA KIK Kt. – Magyar Tudományos Akadémia, Könyvtár és
Információs Központ, Kézirattár és Régi Könyvek
Gyűjteménye / Academia Ungară de Științe, Biblioteca
și Centrul de Informații, Colecția de Cărți Vechi și
Manuscrise, Budapesta (Ungaria).

OSZK – Országos Széchényi Könyvtár / Biblioteca Națională
„Széchényi”, Budapesta (Ungaria).

ÖNB – Österreichische Nationalbibliothek, Viena (Austria).

* * *

AJHIL III – *Arany János hátrahagyott levelezése író-barátaival.*
Első kötet [Corespondențe între János Arany și prieteni-

Traumă și modernitate. Identitatea locală a Salontei...

scriitori ai săii [ed. ARANY László], Budapesta: Ráth Mór (Arany János hátrahagyott iratai és levelezése 3.), 1888.

AJM, Elb – ARANY János: *Elbeszélő költemények [Poeme epice]* (ed. TÖRÖK Zsuzsa), Budapesta: Universitas – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet (Arany János munkái), 2019.

AJM, KK3 – ARANY János: *Kisebb költemények 3. (1860–1882) [Poezii mai scurte 3.]* (ed. S. VARGA Pál), Budapesta: Universitas – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet (Arany János munkái), 2019.

AJM, Szélj1 – ARANY János: *Lapszéli jegyzetek: Folyóiratok I [Note: Periodice]* (ed. HÁSZ-FEHÉR Katalin), Budapesta: Universitas – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet (Arany János munkái 1.), 2016.

AJÖM I – ARANY János: *Kisebb költemények [Poezii mai scurte]* (ed. VOINOVICH Géza), Budapesta: Akadémiai (Arany János összes művei I.), 1951.

AJÖM II – ARANY János: *Az elveszett alkotmány. Toldi. Toldi estéje [Constituția pierdută. Toldi. Dragostea lui Toldi]* (ed. VOINOVICH Géza), Budapesta: Akadémiai (Arany János összes művei II.), 1951.

AJÖM III – ARANY János: *Elbeszélő költemények [Poeme epice]* (ed. VOINOVICH Géza), Budapesta: Akadémiai (Arany János összes művei III.), 1952.

- AJÖM IV – ARANY János: *Keveháza. Buda halála. A hun trilógia töredékei* [*Casa din Keve. Moartea Budei. Fragmente din trilogia hună*] (ed. VOINOVICH Géza), Budapest: Akadémiai (Arany János összes művei IV.), 1953.
- AJÖM V – ARANY János: *Toldi szerelme. A Daliás idők első és második dolgozata* [*Dragostea lui Toldi. Prima prelucrare a Vremurilor viteaze*] (ed. VOINOVICH Géza), Budapest: Akadémiai (Arany János összes művei V.), 1953.
- AJÖM VI – ARANY János: *Zsengék. Töredékek. Rögtönzések* [*Experimente. Fragmente. Improvizări*] (ed. VOINOVICH Géza), Budapest: Akadémiai (Arany János összes művei VI.), 1952.
- AJÖM VII – ARANY János: *Shakespeare: A szent-iván éji álom. Hamlet, dán királyfi. János király* [*Traduceri Shakespeare: A Midsummer Night's Dream; Hamlet; The Life and Death of King John*] (ed. RUTTKAY Kálmán), Budapest: Akadémiai (Arany János összes művei VII.), 1961.
- AJÖM VIII – ARANY János: *Arisztophanész: A lovagok; A felhők; A darázsok; A béke; Az acharnabeliek* [*Traduceri Aristofan I.*] (ed. KÖVENDI Dénes), Budapest: Akadémiai (Arany János összes művei VIII.), 1961.
- AJÖM IX – ARANY János: *Arisztophanész: A madarak; A békák; Lysistraté; A nők ünnepe; A nőuralom; Plutos* [*Traduceri Aristofan II.*] (ed. KÖVENDI Dénes), Budapest: Akadémiai (Arany János összes művei IX.), 1961.
- AJÖM X – ARANY János: *Prózai művek 1. Eredeti szépprózai művek. Szépprózai fordítások. Kisebb cikkek. Tanulmányok.*

Iskolai jegyzetek [Proză 1. Lucrări originale și traduceri. Articole, eseuri. Note școlare] (ed. KERESZTURY Mária),
Budapesta: Akadémiai (Arany János összes művei X.),
1962.

AJÖM XI – ARANY János: *Prózai művek 2. 1860–1882 [Proză 2. 1860–1882]* (ed. NÉMETH G. Béla), Budapesta:
Akadémiai (Arany János összes művei XI.), 1968.

AJÖM XII – ARANY János: *Prózai művek 3. Glosszák. Szerkesztői üzenetek. Szerkesztői megjegyzések. Előfizetési felhívások [Proză 3. Glossă. Mesaje editoriale. Note editoriale. Apeluri pentru abonare]* (ed. NÉMETH G. Béla), Budapesta:
Akadémiai (Arany János összes művei XII.), 1963.

AJÖM XIII – ARANY János: *Hivatali iratok 1. Nagyszalonta – Nagykovács – Budapest (1831–65) [Documente de serviciu 1. Salonta – Nagykovács – Budapest (1831–65)]* (ed. DÁNIELISZ Endre – TÖRÖS László – GERGELY Pál), Budapesta:
Akadémiai (Arany János összes művei XIII.), 1966.

AJÖM XIV – ARANY János: *Hivatali iratok 2. Akadémiai évek (1859–1877) [Documente de serviciu 2. Anii de la Academie (1859–1877)]* (ed. GERGELY Pál), Budapesta: Akadémiai
(Arany János összes művei XIV.), 1964.

AJÖM XV – *Arany János levelezése (1828–1851) [Scrisori ale lui János Arany (1828–1851)]* (ed. SÁFRÁN Györgyi – BISZTRAY Gyula – SÁNDOR István), Budapesta:
Akadémiai (Arany János összes művei XV.), 1975.

AJÖM XVI – *Arany János levelezése (1852–1856) [Scrisori ale lui János Arany (1852–1856)]* (ed. SÁFRÁN Györgyi –

- BISZTRAY Gyula – SÁNDOR István), Budapest: Akadémiai (Arany János összes művei XVI.), 1982.
- AJÖM XVII – *Arany János levelezése (1857–1861) [Scrisori ale lui János Arany (1857–1861)]* (ed. KOROMPAY H. János), Budapest: Universitas (Arany János összes művei XVII.), 2004.
- AJÖM XVIII – *Arany János levelezése (1862–1865) [Scrisori ale lui János Arany (1862–1865)]* (ed. ÚJ Imre Attila), Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet (Arany János összes művei XVIII.), 2014.
- AJÖM XIX – *Arany János levelezése (1866–1882) [Scrisori ale lui János Arany (1866–1882)]* (ed. KOROMPAY H. János), Budapest: Universitas – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet (Arany János összes művei XIX.), 2015.
- ARANY János 1856 – *Arany János kisebb költeményei [Poezii mai scurte ale lui János Arany]*, Pesta: Heckenast, 1856.
- ARANY János 1879 – Johann ARANY: *König Buda's Tod. Ein epos* (übersetzt von Albert STURM), Leipzig: Friedrich, 1879.
- ARANY László 1900 – ARANY László: *Piroska és édes anyja emlékéül [În memoria Piroskăi și a mamei sale]*, in: *Arany László költeményei*, Budapest: Franklin-társulat (Arany László összes művei I.), 1900, 341–406.
- ASSMANN 1992 – Jan ASSMANN: *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*, München: Beck, 1992.

Traumă și modernitate. Identitatea locală a Salonteii...

BACHMANN-MEDICK 2009 – Doris BACHMANN-MEDICK: *Cultural Turns. Neuorientierungen in den Kulturwissenschaften*, Hamburg: Rowohlt, 2009.

BENNETT 1995 – Tony BENNETT: *The Birth of the Museum. History, Theory, Politics*, London – New York: Routledge, 1995.

BREHM 1929 – BREHM Alfréd: *Az állatok világa [Viața animalelor]. A legújabb német kiadás nyomán teljesen átdolgozott, az új felfedezésekkel és a magyar vonatkozásokkal kiegészített új magyar kiadás. Második kötet. Emlősök. Második kötet. Majmok – Félmajmok – párosujjú patások* (ed. Dr. ÉHİK Gyula), Budapest: Christensen és társa – Gutenberg Könyvkiadóvállalat, [1929.]

BUNYITAY 1884 – BUNYITAY Vince: *A váradi püspökség egyházai a püspökség alapításától 1566. évig [Bisericile episcopiei orădene de la înființare până la 1566.]*, Nagyvárad, 1884.

BURKE 1989 – Peter BURKE: *History as Social Memory*, in: *Memory. History, Culture and the Mind* (ed. Thomas BUTLER), New York: Blackwell, 1989, 97–113.

CASEY 1997 – Edward S. CASEY: *The Fate of Place. A Philosophical History*, Berkeley: University of California Press, 1997.

CASEY 2010 – Edward CASEY: *Getting Back Into Place. Toward a Renewed Understanding of the Place-World*, Bloomington: Indiana University Press, 2010².

CUBITT 2007 – Geoffrey CUBITT: *History and Memory. Historical Approaches*, Manchester: Manchester University Press, 2007.

- CZIGÁNY 2004 – CZIGÁNY István: Katonai szolgálat és a társadalom militarizációja Felső-Magyarországon és a Tiszántúlon 1600–1660 [*Serviciu militar și militarizarea societății în Ungaria de Nord și dincolo de Tisa*], *Hadtörténelmi Közlemények*, 117.4 (2004): 1212–1233.
- CSÁSZÁR 1932 – CSÁSZÁR Edit: *A hajdúság kialakulása és fejlődése [Formarea și evoluarea haiduciei]*, Debrecen, 1932.
- DASTON 2004 – *Things That Talk. Object Lessons from Art and Science* (ed. Lorraine DASTON), New York: Zone, 2004.
- DÁNIELISZ 1984 – DÁNIELISZ Endre: *Arany-émlékek Nagyszalontán. Tanulmányok. Dokumentumok [Amintiri Arany la Salonta. Studii. Documente.]*, București: Kriterion, 1984.
- DÁNIELISZ 1984a – DÁNIELISZ Endre: Az Arany János Emlékmúzeum története [Istoria Muzeului Memorial „János Arany”], in: DÁNIELISZ 1984: 6–138, 226–234.
- DÁNIELISZ 1984b – DÁNIELISZ Endre: Három Arany-portré [Trei portrete despre Arany], in: DÁNIELISZ 1984: 71–82.
- DÁNIELISZ 1984c – DÁNIELISZ Endre: A nagyszalontai sajtó tükrében Arany János és a Múzeum [János Arany și Muzeul în presa salontană], in: DÁNIELISZ 1984: 139–215.
- DÁNIELISZ 1999 – DÁNIELISZ Endre: A szalontai Kossuth-szobor kálváriája [Despre statuia lui Kossuth la Salonta], *Honismeret*, 27.1 (1999): 56–60.
- DANKÓ 1969 – DANKÓ Imre: A hajdúság eredete [Originea haiduciei], in: MÓDY 1969: 3–12.

Traumă și modernitate. Identitatea locală a Salontei...

DÁVIDHÁZI 1998 – Péter DÁVIDHÁZI: *The Romantic Cult of Shakespeare. Literary Reception in Anthropological Perspective*, London: Palgrave Macmillan (Romanticism in Perspective: Texts, Cultures, Histories), 1998.

DEBRECZENI 1913 – DEBRECZENI István: *A nagyszalontai Arany-emlék-egyesület története 1882–1912 [Istoria Asociației Memoriale „Arany” de la Salonta 1882–1912]*, Salonta: Kálmán László Könyvnyomdája, 1913.

DEBRECZENI 1920 – *Az Arany Múzeum története és katalógusa [Istoria și catalogul Muzeului „Arany”]* (ed. DEBRECZENI István), Szatmárnémeti: Szabadsajtó Rt., [1920].

DOMOKOS–GULYÁS 2018 – *Az Arany család mese-gyűjteménye. Az Arany család kéziratos mese- és találósgyűjteményének, valamint Arany László Eredeti népmesék című művének szinoptikus kritikai kiadása [Colecția de povești a familiei Arany. Ediția sinoptică și critică a colecției de povești și ghicitori în manuscris, și a colecției Povești populare originale de László Arany]* (ed. DOMOKOS Mariann – GULYÁS Judit), Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Universitas – MTA Könyvtár és Információs Központ, 2018.

ERCSEY 1883 – ERCSEY Sándor: *Arany János életéből. Arany János hatvan levelével [Din viața lui János Arany. 60 de scrisori ale lui János Arany]* (ed. GYULAI Pál), Budapest: Ráth Mór, 1883.

ERLL 2011 – Astrid ERLL: *Memory in Culture* (trans. Sara. B. YOUNG), New York, Palgrave Macmillan (Memory Studies), 2011.

- fără nume 1790a – [*A hajdútelepülések kérelme az erdélyi országgyűlésen – Solicitarea localităților haiducești la dieta de la Ardeal*], [fără loc], 1790.
- fără nume 1790b – *Nota quoad Hajdonez*, Posonii [Bratislava], Typis Simonis Petri Weber, 1790.
- fără nume 1823 – *Deák tör'sökszók magyar jelentésekkel együtt az alsó oskolák számára [Dicționarul cuvintelor de bază în limba latină pentru clasele I-IV]*, Debrecen: Tóth Ferentz, 1823.
- fără nume 1845–1846 – [Pályázati felhívás – Anunț de concurs], *A' Kisfaludy-Társaság' Évtapjai*, 7 (1845–1846), 47.
- fără nume 1894 – *A nagy-szalontai „Arany-émlék” Egyesület alapszabályai [Regulamentul Asociației „Memoria Arany” de la Salonta]*, N.-Salonta: Reich Jakab Könyvnyomdája, 1894.
- fără nume 1899 – *Az „Arany-Emlék-Szoba” leltára [Inventarul Camerei Memoriale Arany]*, Nagyszalonta: Reich Jakab Könyvnyomdájában, 1899.
- fără nume 1900 – *Magyar Törvénytár. Erdélyi törvények. 1540–1848 [Tezaurul Legilor Ungariei. Legi ardelenae. 1540–1848]*, Budapest: Franklin-társulat, 1900.
- fără nume 1914 – *A nagyszalontai Arany Emlékegyesület alapszabályai [Regulamentul Asociației Memoriale „Arany” de la Salonta]*, Nagyszalonta: Székely J. Jenő Könyvnyomdája, 1914.

Traumă și modernitate. Identitatea locală a Salontei...

FEJÉR 1830 – Georgius FEJÉR: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tomus sextus, volumen II.* Budae, typis typogr. Universitatis Ungaricae, 1830.

GELLNER 1983 – Ernest GELLNER: *Nations and Nationalism*, Ithaca: Cornell University Press, 1983.

GEORGESCU 1969 – Florian GEORGESCU: Focul cel mare din martie 1847, in: *București. Materiale de istorie și muzeografie VII.*, București: Muzeul de Istorie a Municipiului București, 1969, 55–66.

GRAU–RÜHSE–COONES 2017 – Oliver GRAU – Viola RÜHSE – Wendy COONES: *Museum and Archive on the Move. Changing Cultural Institutions in the Digital Era*, Berlin: De Gruyter, 2017.

GYÁNI 2004 – Gábor GYÁNI: *Identity and the Urban Experience. Fin de Siècle Budapest*, New York: Columbia University Press, 2004.

GYÖNGYÖSY 1901 – GYÖNGYÖSY László: *Arany János élete és munkái [Viața și opera lui János Arany]*, Budapesta: Franklin-társulat, 1901.

GYÖRFFY György 1987–1997 – GYÖRFFY György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza [Geografia istorică a Ungariei din epoca dinastiei Arpadiene]. Vol. I³–IV*, Budapesta: Akadémiai, 1987–1998.

GYÖRFFY István 1927 – GYÖRFFY István: *A hajdúk eredete [Originea haiducilor]*, Budapesta: Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Részvény-társaság, 1927.

- HÁSZ-FEHÉR 2019 – HÁSZ-FEHÉR Katalin: *Arany János nagyszalontai könyvtárának és széljegyzeteinek katalógusa [Catalogul bibliotecii și notelor lui János Arany de la Salonta]*, Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet – Universitas, 2019.
- HEAL 2014 – Felicity HEAL: *The Power of Gifts. Gift-Exchange in Early Modern England*, Oxford: Oxford University Press, 2014.
- HUYSEN 1988 – Andreas HUYSEN: Mass Culture as Woman. Modernism's Other, in: Id.: *After the Great Divide. Modernism, Mass Culture, Postmodernism*, Basingstoke: Macmillan, 1988, 44–62.
- ILLÉSSY 1900 – ILLÉSSY János: A Nagyfalusi Arany család [Familia Arany de la Nagyfalu/Sânnicolau], *Nagy Iván Családtörténeti Értesítő*, 2 (1900) 49–55.
- ILOSVAI 1629 – ILOSVAI [SELYMES] Peter: *Az híres neves Tholdi Miklosnak ieles cselekedetiről es baynokságáról való historia [Istoria faptelor faimosului Miklos Toldi]*, Loecsen: Nyomtatottat Brewer Lőrincz által, 1629.
- ILOSVAI 1883 – ILOSVAI [SELYMES] Péter: Az híres neves Tholdi Miklósnak jeles cselekedeteiről és bajnokságáról való história [Istoria faptelor faimosului Miklos Toldi: XVI. századbeli magyar költők művei. Harmadik kötet. 1540–1575 (ed. SZILÁDY Áron), Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-hivatala (Régi Magyar Költők Tára. [XVI. század] 4.), 1883, 241–253; 341–381.

Traumă și modernitate. Identitatea locală a Salontei...

JAKÓ 1940 – JAKÓ Zsigmond: *Bihar megye a török pusztítás előtt [Județul Bihor înainte de distrugerea turcă]*, Budapesta: Sylvester Nyomda Rt. (Település- és népiségtörténeti értekezések 5.), 1940.

KALLA–KASZAP-ASZTALOS–SIDÓ 2018 – KALLA Zsuzsa – KASZAP-ASZTALOS Emese – SIDÓ Anna: Katalógus: Önarcképek, álarcok [Catalog: Portrete, măști], in: *Önarckép álarcokban. A Petőfi Irodalmi Múzeum Arany János-kiállításának katalógusa* (ed. VADERNA Gábor), Budapesta: Petőfi Irodalmi Múzeum, 2018, 55–163.

KARÁCSONYI 1899 – KARÁCSONYI János: Toldy Miklós származása [Originea lui Miklós Toldi], *Katholikus Szemle*, 13.5 (1899): 749–760.

KARÁCSONYI 1913 – KARÁCSONYI János: A Toldyak nagyfalusi kastélya [Castelul familiei Toldy de la Nagyfalu/Sânnicolau], in: *Biharvárad. A Biharvármegyei és Nagyvárad Régészeti és Történelmi Egylet jelentései. I. Kötet* (ed. PESZEKI Ferenc), Nagy-Várad: Szent László Nyomda, 1913, 32–36.

KASZAP-ASZTALOS–SIDÓ 2018 – KASZAP-ASZTALOS Emese – SIDÓ Anna: „Melyik talál?” *Arany János életében készült képmásai [„Care corespunde?” Portretele antume ale lui János Arany]*, Budapesta: Petőfi Irodalmi Múzeum, 2018.

KERESZTURY 1987 – KERESZTURY Dezső: „Csak hangköre más”. *Arany János 1857–1882 [„Numai sunetul diferă”. János Arany 1857–1882]*, Budapesta: Szépirodalmi, 1987.

- KODÁLY2001 – Kodály Zoltán nagyszalontai gyűjtése [Colecție etnografică a lui Zoltán Kodály de la Salonta] (ed. SZALAY Olga – RUDASNÉ BAJCSAY Márta), Budapest: Balassi – Magyar Néprajzi Társaság (Magyar Népköltési Gyűjtemény. Új folyam XV.), 2001.
- KOLOSVÁRI 1907 – KOLOSVÁRI Aladár: *Arany János életéből [Din viața lui János Arany]*, Mezőtúr: Török Ignác könyvnyomdai műintézete, 1907².
- KOSELLECK 1989 – Reinhart KOSELLECK: *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*, Frankfurt am Main: Suhrkamp (Suhrkamp Taschenbuch Wissenschaft 757.), 1989.
- KRISTÓ 1988 – KRISTÓ Gyula: *A vármegyék kialakulása Magyarországon [Istoria județelor în Ungaria]*, Budapest: Magvető (Nemzet és emlékezet), 1988.
- LEVI 1991 – Giovanni LEVI: On Microhistory, in: *New Perspectives on Historical Writing* (ed. Peter BURKE), Cambridge: Polity Press, 1991, 93–113.
- LOWENTHAL 1985 – David LOWENTHAL: *The Past Is a Foreign Country*, Cambridge: Cambridge University Press, 1985.
- MACDONALD 2006 – Sharon MACDONALD: Collecting Practices, in: *A Companion to Museum Studies* (ed. Sharon MACDONALD), Malden–Oxford–Carlton: Blackwell Publishing, 2006, 81–97.
- MAGNÚSSON–SZIJÁRTÓ 2013 – Sigurður Gylfi MAGNÚSSON – István M. SZIJÁRTÓ: *What is Microhistory? Theory and Practice*, London – New York: Routledge, 2013.

Traumă și modernitate. Identitatea locală a Salontei...

MÁLYUSZ 1924 – MÁLYUSZ Elemér: A Toldi-monda történeti alapja [Baza istorică a legendei lui Toldi], *Hadtörténelmi Közlemények*, 25 (1924): 3–32.

MÁRKI 1892 – MÁRKI Sándor: *Aradvármegye és Arad szabad királyi város története. Első rész. A legrégibb időktől a török hódításig* [Istoria județului și a orașului regal Arad. Prima parte. De la începuturi până la cucerirea turcă], Arad: Monographia-Bizottság (Aradvármegye és Arad szabad királyi város. II. kötet), 1892.

MÁRKI 1917 – MÁRKI Sándor: Arany János szalontai éveiből [Din anii de la Salonta ale lui János Arany], *Irodalomtörténet*, 6.3–4 (1917): 120–133.

MEZŐSI 1943 – MEZŐSI Károly: *Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében (1692)* [Județul Bihor în timpul încetării domniei turcilor (1692)], Budapesta: Magyar Történettudományi Intézet, 1943.

MÓCZÁR 1906 – MÓCZÁR József: Szalonta története [Istoria Salontei], in: *Nagyszalonta. 1606–1906* (ed. Dr. MÓCZÁR József), Nagyszalonta: Székely J. Jenő Könyvnyomdája, 1906, 34–76.

MÓDY 1969 – *A hajdúk a magyar történelemben [Haiducii în istoria maghiară]* (ed. MÓDY György), Debrecen (Hajdú-Bihar megyei múzeumok közleményei 10.), 1969.

MÓRICZ[?] 1932 – M. Zs. [MÓRICZ Zsigmond?]: Arany János és családja levelezéséből [Din corespondența lui János Arany și a familiei sale], *Nyugat*, 25.II.20 (1932): 371–376.

- NAGY Iván XI – NAGY Iván: *Magyarországi csalá dai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal [Familiile Ungariei cu steme și blazoane]*. Vol. 11, Pesta: Ráth Mór, 1865.
- NAGY László 1969 – NAGY László: A hajdúk Bocskai szabadságharcában [Haiducii în răscoala lui Bocskai], in: MÓDY 1969: 13–22.
- NÉMETH 2008 – NÉMETH Péter: *A középkori Szatmár megye települései a XV. század elejéig. Așezările comitatului medieval Satu Mare până la începutul secolului al XV-lea*, Nyíregyháza, 2008.
- NORA 1984 – Pierre NORA: Entre Mémoire et Histoire. La problématique des lieux, in: *Les lieux de mémoire. I. La République* (Sous la direction de Pierre NORA), Paris: Gallimard (Bibliothèque illustrée des histoires), 1984, XVII–XLII.
- OLOSZ 2018 – *Nagyszalontai népballadák és epikus énekek. 1912–1919 [Balade populare și cântece epice salontane 1912–1919]* (ed. OLOSZ Katalin), Cluj-Napoca: Kriza János Néprajzi Társaság (Kriza könyvtár), 2018.
- Pallas XV – A Pallas nagy lexikona [Lexiconul Pallas]*. Vol. XV, Budapest: Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1897.
- PAPP 1989 – PAPP Klára: Együtt élő nemesek és jobbágyok érdekkonfliktusai a XVIII. századi Bihar megye mezővárosaiban [Conflicte între boierime și țărănime în orașele bihorene în secolul al 18-lea], in: *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve*, 16 (1989): 21–32.

PAPP 1994 – PAPP Klára: A bihari hajdútelepek küzdelme a privilégiumok megtartásáért – visszaszerzéséért [Lupta haiducilor bihoreni pentru păstrarea și recâștigarea privilegiilor], in: *Paraszti kiszolgáltatottság – Paraszti érdekvédelem, öngazgatás. A Hajnal István Kör gyulai konferenciája 1991. augusztus 29–31.* (ed. ERDMANN Gyula), Gyula: Békés Megyei Levéltár (Rendi társadalom – Polgári társadalom 5.), 1994, 305–314.

RÁCZ 1969 – RÁCZ István: Hajdútelepítések és -kiváltságolások [Strămutarea haiducilor și privilegiile lor], in: MÓDY 1969: 47–68.

RD – *Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és királynék okleveleinek kritikai jegyzéke* [Note critice ale diplomelor prinților, prințeselor și reginelor din dinastia arpadiană] (ed. SZENTPÉTERY Imre – ZSOLDOS Attila), Budapest: Magyar Országos Levéltár – MTA Történettudományi Intézete, 2008.

ROLLA 1944 – ROLLA Margit: *Arany estéje* [O seară a lui Arany], Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1944.

ROZVÁNY 1870 – ROZVÁNY György: *Nagy-Szalonta mezőváros történelme (monographiája) tekintettel a derecskei uradalomhoz tartozó egykori hajdu-közösségek viszonyaira* [Istoria Salontei și conexiunile cu privilegiile haiducilor de la Salonta], Gyula: Dobay János, 1870.

ROZVÁNY 1892 – ROZVÁNY György: *Nagy-Szalonta történelme (1800–1848-ig). III-ik rész. Tekintettel Arany János koszorús költőnk községi jegyzőségére* [Istoria Salontei

1800–1848. *A treia parte. În vremea marelui poet al nostru, János Arany – notarul oraşului*, Salonta: Adler Jakab, 1892.

ROZVÁNY 1960 – ROZVÁNY György: *Arany János életéből* [Din viaţa lui János Arany], in: SÁFRÁN 1960: 133–172.

RÓZSAFALVI 2018 – „*Én kis hazám a nagy hazában*”. *A nagyszalontai Arany János Emlékmúzeum kéziratári dokumentumai* [„*Țara mea mică în țara cea mare*”. *Manuscrisele Muzeului Memorial „Arany János” de la Salonta.*] (ed. RÓZSAFALVI Zsuzsanna), Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 2018.

SÁFRÁN 1960 – SÁFRÁN Györgyi: *Arany János és Rozvány Erzsébet* [*János Arany și Erzsébet Rozvány*], Budapest, (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadványai 19.), 1960.

SÁFRÁN 1969 – SÁFRÁN Györgyi: *Arany János ismeretlen írása az 1847-i szalontai tűzvészről és egy lappangó Aranylevél* [Manuscrisul necunoscut al lui János Arany despre incendiul de la Salonta din 1847 și o altă scrisoare ascunsă], *Irodalomtörténeti Közlemények*, 73.5 (1969): 613–615.

SEPSI LACZKÓ 1858 – Sepsi Laczkó Máté, Lorándfi Mihály udvari concionator krónikája és emlékezetre méltó hazai dolgoknak rövid megjegyzései. 1521–1624 [Cronica lui Máté Sepsi Laczkó, concinator la curtea lui Mihály Lorándfi și niște observații despre chestiile mai importante din țară], in: *Erdélyi Történelmi Adatok. III.*

Traumă și modernitate. Identitatea locală a Salontei...

kötet (ed. MIKÓ Imre), Kolozsvár: Az Ev. Ref. Főtanoda betűivel, 1858, 1–246.

SHELTON 2006 – Anthony Alan SHELTON: Museums and Museum Display, in: *Handbook of Material Culture* (ed. Christopher TILLEY – Webb KEANE – Susanne KÜCHLER – Michael ROWLANDS – Patricia SPYER), London – Thousand Oaks – New Delhi: Sage Publication, 2006, 480–499.

SLOTERDIJK 2014 – Peter SLOTERDIJK: Museum – Schule des Befremdens, in: Id.: *Der ästhetische Imperativ. Schriften zur Kunst* (Hrsg. von Peter WEIBEL), Berlin: Suhrkamp (suhrkamp taschenbuch 4529), 2014, 354–370.

SZABÓ 1956 – SZABÓ István: *A hajdúság kialakulása [Originea haiducilor]*, Debrecen (Alföld füzetek 1.), 1956.

SZALÁRDI1980 – Szalárdi János *siralmas magyar krónikája [Trista cronică maghiară a lui János Szalárdi]* (ed. SZAKÁLY Ferenc), [Budapesta]: Magyar Helikon (Bibliotheca historica), 1980.

SZÁLKAI 2011 – Tamás SZÁLKAI: Aspecte demografice și economice ale nobilimii militare în comitatul Bihor în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, in: *Comitatul Bihor în timpul trecător. Fragmente din istoria comitatului Bihor. Cuvânt înainte* (ed. VARJASI Imre), Debrecen, 2011, 33–52.

SZÁLKAI 2013 – SZÁLKAI Tamás: A bihari és szabolcsi hajdúk Bethlen Gábor idején [Haiducii bihoreni și săbolceni în timpul lui Gabriel Bethlen], in: „*Bethlen Gábor és kora*”.

Katalógus a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Hajdú-Bihar Megyei Levéltára és Győr-Sopron Megyei Levéltárának Soproni Levéltára közös kiállításáról (ed. ÓLMOSI Zoltán), Budapest, 2013, 23–27.

SZENDREY István 1958 – SZENDREY István: *A bihari hajdúk pere a hajdúszabadságért [Procesul haiducilor bihoreni pentru libertatea haiducească]*, Debrecen, [1958.]

SZENDREY István 1971 – *Hajdúszabadságlevelek [Diplome de libertate haiducești]* (ed. SZENDREY István), Debrecen: Hajdúböszörmény Város Tanácsa, 1971.

SZENDREY Zsigmond 1914 – SZENDREY Zsigmond: Arany János a szalontai nép emlékezetében [János Arany în memoria poporului salontan], *Irodalomtörténet*, 3.1 (1914): 64–67.

SZENDREY Zsigmond 1924 – *Nagyszalontai gyűjtés [Adunarea de la Salonta]* (ed. SZENDREY Zsigmond), Budapest: Kisfaludy Társaság – Athenaeum, (Magyar Népköltési Gyűjtemény XIV.), 1924.

SZIKSZAY–POPA–BULEI 1971 – Iuliu SZIKSZAY – Marin POPA – Ion BULEI: *Eugen Rozvan*, București: Editura Politică (Evocări), 1971.

SZILÁGYI Márton 2017 – SZILÁGYI Márton: *„Mi vagyok én?” Arany János költészete [„Cine sunt eu?” Opera lirică a lui János Arany]*, Budapest: Kalligram, 2017.

SZVOBODA DOMÁNSZKY 1983 – SZVOBODA D. Gabriella: *Barabás Miklós 1810–1898 [Miklós Barabás 1810–1898]*, Budapest: Képzőművészeti, 1983.

Traumă și modernitate. Identitatea locală a Salontei...

SZVOBODA DOMÁNSZKY 2009 – SZVOBODA DOMÁNSZKY Gabriella: *Barabás Miklós*, Budapest: Kossuth – Magyar Nemzeti Galéria (A magyar festészet mesterei 10.), 2009.

TÖRÖK–ZEKE 2018 – *Az Arany család tárgyai. Tárgykatalógus [Obiectele familiei Arany. Catalog de obiecte]* (ed. TÖRÖK Zsuzsa – ZEKE Zsuzsanna), Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum, 2018.

VADERNA 2020 – VADERNA Gábor: *Honnan és hová? Arany János és a nagyszalontai hagyomány [De unde și pînă unde? János Arany și tradiția Salontei]*, Budapest: Reciti, 2020.

VERGO 1989 – *The New Museology* (ed. Peter VERGO), London: Reaktion Books, 1989.

VESZPRÉMI 2009 – VESZPRÉMI Nóra: *Barabás*, Budapest: Corvina, 2009.

VOINOVICH 1929 – VOINOVICH Géza: *Arany János életrajza. 1817–1849 [Biografia lui János Arany. 1817–1849]*, Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1929.

VOINOVICH 1931 – VOINOVICH Géza: *Arany János életrajza. 1849–1860 [Biografia lui János Arany. 1849–1860]*, Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1931.

VOINOVICH 1938 – VOINOVICH Géza: *Arany János életrajza. 1860–1882 [Biografia lui János Arany. 1860–1882]*, Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1938.

WAIDACHER 1999 – Friedrich WAIDACHER: *Handbuch der allgemeinen Museologie, 3.*, unveränderte Auflage, Wien: Böhlau, 1999.

- WERTNER 1913 – WERTNER Mór: Adalékok Toldi Miklós életrajzához [Contribuții la biografia lui Miklós Toldi], *Akadémiai Értesítő*, 24 (1913): 172–180.
- ZEITLYN 2012 – David ZEITLYN: Anthropology in and of the Archives: Possible Futures and Contingent Pasts. Archives as Anthropological Surrogates, *Annual Review of Anthropology*, 41 (2012): 461–480.
- ZEKE 2018 – ZEKE Zsuzsanna: Arany-tárgyak közgyűjteményekben [Obiecte ale lui Arany în colecții publice], in: TÖRÖK–ZEKE 2018: 25–42.

Indice de nume

- Alpár, Ignác, 104
- Anjou, Isabella *vezi*
Elisabeta, 53
- Arany György [III], 117
- Arany János [I], 200
- Arany, Ferenc, 88, 91
- Arany, György [I], 89
- Arany, György [II], 89
- Arany, István, 89
- Arany, János [I], 88
- Arany, János [II], 88
- Arany, János [III], 89
- Arany, Julianna, 125, 167,
168
- Arany, László, 19, 22, 26,
27, 28, 30, 32, 33, 112,
117, 118, 125, 141, 168,
177, 178, 202, 203, 204,
227, 230
- Arany, Mihály [I], 88
- Arany, Mihály [II], 89
- Arany, Mihály [III], 89
- Arany, Péter, 89
- Arany, Sámuel [I], 88, 91
- Arany, Sámuel [II], 89
- Arany, Sára, 117
- Aristofan, 172, 225
- Assmann, Jan, 95, 227
- Bachmann-Medick, Doris,
40, 228
- Bakos, Imre, 109
- Barabás, Miklós, 24, 181,

- 182, 183, 184, 185, 189,
190, 191, 193, 195, 241,
242
- Báthori, Gabriel (Gábor),
71, 72
- Batka, István, 19, 20
- Bennett, Tony, 40, 228
- Beöthy, Ödön, 22
- Bethlen, Gabriel (Gábor),
72, 232, 240
- Bethlen, Ștefan (István),
75
- Bezerédj, Etelka, 154
- Bisztray, Gyula, 226, 227
- Bocskai, Ștefan (István),
36, 68, 70, 71, 83, 191,
193, 194, 237
- Bohus, János, 130
- Boka, László, 12
- Borbély, Pál, 125
- Brehm, Alfred, 188, 228
- Brémer, László, 129, 130
- Bujanović, Ivan, 138
- Bulei, Ion, 22, 241
- Bunyitay, Vince, 55, 228
- Burke, Peter, 97, 228, 235
- Butler, Thomas, 228
- Casey, Edward, 201, 228
- Coones, Wendy, 40, 232
- Corvin, Matei (Hunyadi
Mátyás), 60, 61, 66, 93,
94
- Császár, Edit, 69, 80, 83,
229
- Császtvay, Tünde, 200
- Csengery, Antal, 130
- Csorvássy, István, 56
- Cubitt, Geoffrey, 96, 228
- Czigány, István, 70, 229
- Czigler, Alexander, 138
- Dánielisz, Endre, 24, 32,
36, 37, 38, 40, 108, 109,
194, 195, 226, 229
- Dankó, Imre, 69, 229
- Daston, Lorraine, 45, 229
- Dávidházi, Péter, 189, 230
- Deák, Ferenc, 154, 155

- Debreczeni, István, 24, 28,
32, 108, 177, 230
- Demény, Péter, 50, 76, 99,
102, 123, 154, 165, 170,
175, 218
- Dickens, Charles, 134
- Domokos, Mariann, 13,
230
- E. Csorba, Csilla, 12
- Éder, Gyula, 36, 191, 193
- Éhik, Gyula, 228
- Elisabeta (regina
maghiară), 53
- Eötvös, József, 137
- Ercsey, János, 167
- Ercsey, Julianna, 26, 122
- Ercsey, Sándor, 18, 21, 26,
27, 125, 167, 189, 230
- Erdélyi, József, 120
- Erdmann, Gyula, 238
- Erll, Astrid, 96, 230
- Esterházy, Miklós VIII, 73
- Esterházy, Paul Anton I,
82, 83
- Esterházy, Paul Anton III,
86
- Esterházy, Paul IV, 80
- Fáncsy, Lajos, 120
- Farkas, Kálmán, 176
- Fejér, Georgius, 54, 232
- Ferdinand I, 55
- Festetics, Taszilo, 131
- Fónagy, László, 25
- Fráter, György *vezi*
Martinuzzi, Georgius,
55
- Gábor, István, 37, 242
- Gellner, Ernest, 178, 232
- Georgescu, Florian, 132,
232
- Gergely, Pál, 226
- Goethe, Johann Wolfgang,
173
- Grănescu, Haralambie,
175, 221
- Grau, Oliver, 40, 232
- Gulyás, Judit, 13, 230

- Gutkeled, Cozma, 53
- Gyalus, László, 30, 31,
103, 107
- Gyáni, Gábor, 198, 232
- Gyöngyösy, László, 112,
232
- Györfffy, György, 55, 232
- Györfffy, István, 69, 80,
232
- Győri, Jakab, 75
- Gyulai, Pál, 111, 153, 157,
162, 173, 230
- Haas, Miksa, 195
- Hász-Fehér Katalin, 224,
233
- Heal, Felicity, 233
- Heckenast, Gustav, 154,
227
- Héger, Ferenc, 109
- Heißler von Heitersheim,
Donat Johann, 79
- Huszár, Adolf, 203
- Huyssen, Andreas, 161,
233
- Illéssy, János, 89, 233
- Ilosvai Selymes, Peter, 60,
61, 63
- Izsó, Miklós, 203
- Jagiello, Isabella, 55
- Jakó, Zsigmond, 68, 234
- Jebeleanu, Eugen, 147, 214
- Jeszenák, János, 83
- Jókai, Mór, 161, 162, 184
- Joseph (arhiducele), 199
- Joseph Karl (arhiducele),
172
- Jóthé, Gregorius
(Gergely), 70, 72
- Kalla, Zsuzsa, 39, 234
- Karácsonyi, János, 58, 59,
234
- Kaszap-Asztalos, Emese,
39, 181, 191, 195, 196,
234
- Keane, Webb, 240
- Keresztury, Dezső, 197,
234
- Keresztury, Mária, 226

- Kinizsi, Pál, 60
- Koczka, István, 12
- Kolosvári, Aladár, 112,
235
- Kolozsvári Szeszák,
Ferenc, 33
- Korompay H., János, 227
- Koselleck, Reinhart, 43,
235
- Kossuth, Lajos, 32, 229
- Kovács, János, 183, 184
- Kövendi, Dénes, 225
- Kristó, Gyula, 55, 235
- Küchler, Susanne, 240
- Kürtös, György, 37
- Leopold I, 80
- Lévay, József, 104, 106,
107
- Levi, Giovanni, 115, 235
- Lónyay, Menyhért, 197
- Lorándfi, Mihály, 239
- Lovassy, Ferenc, 87
- Lovassy, László, 22
- Lowenthal, David, 95, 235
- Ludovic I, 58, 59
- Máčaj, Lukáč, 138
- Macdonald, Sharon, 40,
235
- Magnússon, Sigurður
Gylfi, 115, 235
- Mályusz, Elemér, 58, 59,
236
- Maria Terezia, 82
- Márki, Sándor, 112, 187,
236
- Márkus, Ferenc, 125
- Martinuzzi, Georgius
(György Fráter,
Utješenić, Juraj), 55
- Megyeri, Sára, 117
- Méhes, Lajos, 56
- Mentovich, Ferenc, 142,
143
- Mezey, Ferenc, 183
- Mezősi, Károly, 70, 80,
236
- Mikó, Imre, 240

- Mikó, László, 143
- Mikó, Pál, 35
- Móczár, József, 80, 87, 236
- Módy, György, 229, 236, 237, 238
- Móricz, Pál, 87
- Móricz, Zsigmond, 112, 236
- Nagy, Iván, 59, 233, 237
- Nagy, László, 70, 237
- Nagy, Sándor, 26
- Nagy, Stephanus, 72
- Németh, G. Béla, 226
- Németh, Péter, 55, 237
- Nora, Pierre, 13, 14, 95, 207, 208, 237
- Ólmosi, Zoltán, 241
- Olosz, Katalin, 66, 147, 237
- Papp, Klára, 80, 81, 237, 238
- Patócs, Júlia, 12
- Peszeki, Ferenc, 234
- Petőfi, Sándor, 98, 102, 134, 135, 136, 140, 146, 156, 157, 162, 203, 204
- Petőfi, Zoltán, 135
- Pop, Sigismund, 138
- Popa, Marian, 22, 241
- Rácz, István, 69, 238
- Rákóczi, Francisc II, 83
- Rákóczi, Gheorghe I, 73, 75, 88
- Rákóczi, Gheorghe II, 77, 78
- Reményi, Ede, 156
- Rhédey, Francisc (Ferenc), 77
- Rolla Martin, 112, 238
- Rowlands, Michael, 240
- Rózsafalvi, Zsuzsanna, 13, 27, 33, 56, 84, 118, 126, 128, 135, 141, 143, 153, 156, 159, 162, 167, 170, 173, 177, 239
- Rozvan, Eugen, 241
- Rozvány, Erzsébet, 112, 122, 239

- Rozvány, György, 15, 16,
17, 18, 19, 20, 21, 22, 25,
28, 51, 53, 56, 72, 73, 96,
112, 238, 239
- Rozvány, József, 122
- Rudasné Bajcsay, Márta,
235
- Rudolf I, 68
- Rühse, Viola, 40, 232
- Ruttkay, Kálmán, 225
- S. Varga, Pál, 224
- Sáfrán, Györgyi, 112, 130,
226, 239
- Sándor, István, 18, 112,
190, 226, 227
- Sántha, György, 130
- Schulek, Frigyes, 104
- Sepsi Laczkó, Matthaeus
(Máté), 69, 239
- Shakespeare, William,
225, 230
- Shelton, Anthony Alan,
116, 240
- Sidó, Anna, 39, 181, 191,
195, 196, 234
- Sloterdijk, Peter, 41, 240
- Spyer, Patricia, 240
- Ștefan V, 36, 54, 68
- Steindl, Imre, 103
- Stróbl, Alajos, 25, 32, 62
- Sturm, Albert, 199, 200,
227
- Szabó, István, 69, 240
- Szakály, Ferenc, 240
- Szalárdi, János, 74, 78, 240
- Szalay, Gizella, 19, 20, 22,
27, 118, 203
- Szalay, Imre, 32
- Szalay, Olga, 235
- Szálkai, Tamás, 72, 89, 240
- Szapolyai, János *vezi Ioan*
Zapolya, 55
- Szél, Kálmán, 25, 27, 28,
118, 167, 168, 170
- Szél, Piroska, 27, 158, 167,
170, 227
- Szendrey, István, 70, 71,
72, 73, 79, 80, 81, 84, 85,
241

- Szendrey, Zsigmond, 66,
75, 94, 112, 147, 241
- Szentpétery, Imre, 238
- Szijártó, M. István, 115,
235
- Szikszay, Iuliu, 22, 241
- Szilády, Áron, 57, 233
- Szilágyi, István, 133, 134
- Szilágyi, Judit, 12
- Szilágyi, Márton, 12, 39,
241
- Szvoboda Dománszky,
Gabriella, 182, 241, 242
- Tasso, Torquato, 159
- Thököly, Imre, 79
- Tilley, Christopher, 240
- Tisza, Domokos, 31, 142
- Tisza, Kálmán, 31, 87, 131
- Tisza, Lajos, 85, 131
- Tisza, László, 131
- Toldi, Gheorghe
(György), 58, 59, 62, 65,
72
- Toldi, Mihai, 56
- Toldi, Miklós, 50, 56, 57,
58, 59, 60, 61, 62, 63, 65,
76, 93, 233, 234, 243
- Toldi, Sámuel, 59
- Toldi, Sigismund, 85
- Toldy, Ferenc, 153, 234
- Tompá, Mihály, 134, 151,
153, 155, 168, 170, 185,
186, 189
- Tordai, Ferenc, 35
- Török, Zsuzsa, 12, 13, 27,
28, 118, 119, 135, 141,
156, 157, 171, 177, 224,
235, 242, 243
- Törös, László, 226
- Tóth, András, 32
- Új, Imre Attila, 227, 235
- Utješenić, Juraj *vezi*
Martinuzzi, Georgius,
55
- Vaderna, Gábor, 10, 234,
242
- Vadnay, Károly, 29
- Varjasi, Imre, 240

- Vas, Gereben, 139
- Vay, Miklós, 129
- Veres, Károly, 30
- Vergo, Peter, 40, 242
- Veszprémi, Nóra, 182, 242
- Virgiliu, 159
- Voinovich, Géza, 18, 19,
22, 23, 51, 112, 126, 141,
197, 224, 225, 242
- Waidacher, Friedrich, 39,
242
- Weibel, Peter, 240
- Wertner, Mór, 58, 243
- Wohl, Janka, 158, 159
- Wohl, Stefánia, 158
- Yánó, Dalma, 195
- Young, Sara B., 230
- Zahoray, János, 195
- Zapolya, Ioan (János Szapolyai), 55
- Zeitlyn, David, 177, 243
- Zeke, Zsuzsanna, 13, 27,
28, 35, 118, 119, 135,
141, 156, 157, 171, 177,
242, 243
- Zichy, Jenő, 19, 29
- Zirzen, Janka, 158
- Zsoldos, Attila, 238

Summary

Gábor Vaderna

**Trauma and Modernity
The Local Identity of Salonta
and the Career of a 19th-century Hungarian Poet**

Translated by
Róbert Fancsali and Codău Annamária

The Hungarian poet, János Arany was born on March 2, 1817, in Salonta, a market town of Bihor County. His family was extremely poor, but he was well educated. He was a prodigy; he could already read at the age of four. This is how he managed to get in the best educational institution of the era, the Debrecen Reformed College. After returning home, he first worked as a tutor and then became a civil servant.

Here he wrote the poem *Toldi* in 1847, which was based on local traditions. This made him a star of Hungarian literature instantly. The War of Independence against the Habsburgs halted his career in 1848/49, but his literary prestige remained unbroken. In 1860, he moved to the Hungarian capital, Budapest. He became the president of the Kisfaludy Society (the most important Hungarian literary association at the time), and later the secretary of the Hungarian Academy of Sciences (the most important Hungarian scientific organization); the editor of two important journals and the organizer of the Hungarian Shakespeare edition. When he died on October 22 in 1882, he left a career behind him that was unprecedented in his time.

János Arany was a legend in his life and has been a distinguished figure in Hungarian culture ever since. This fact alone deserves our attention. Why is this poet so important to Hungarians? What did he know that other agents of the era did not understand? This book does not circumvent these issues but explores the poetic techniques that helped him

succeed and how he could build his career from a poor, peasant family to become a respected member of metropolitan citizenship. The book studies how the Hungarian elite of the Austro-Hungarian Monarchy was formed, and what its members were hesitant to decide, and what choices they had, so as to provide a better understanding of why the centralizing country's elite were almost completely blind to social and ethnic issues; why they believed and doubted the processes of modernity at the same time; why they trusted in the burgeoning development of technical civilization; and why they felt nostalgia towards rural life.

After the death of Arany in 1882, most of his personal heritage was returned to his hometown, Salonta. The first Hungarian literary museum, known today as the 'Muzeul Memorial Arany János' was opened there. The collection of the museum raises three questions. Firstly, how did the local community try to exploit János Arany's reputation and authority? Salonta developed dynamically at the end of the 19th century and tried to transform

itself from a small, dusty rural market town into a significant modern city. The memory politics built around Arany were closely linked to urban plans. At the same time, Arany was not simply a citizen of Salonta. He regularly wrote stories and tales based on local traditions in his works. Thus, we can say that János Arany placed Salonta on the map of Hungarian culture. When the 'Muzeul Memorial Arany János' opened, not only did the local authorities remember Arany, but the museum was a necessary "accessory" of a modern city, and the stories told by Arany were also used for identity politics. Finally, the paradoxes of local memory politics are remarkable. The 'Muzeul Memorial Arany János' carried and still has many contradictions to this day. The bourgeois interior, located in the historically rebuilt ruin, was both the room of János Arany and a foreign institution in the life of the small market town. It was both a sign of the past and an image of a long-awaited future.

This book thus attempts to examine the complex relationship that exists between the history

of the Bihar County town, the poet's career which originated there, and local memory politics. There is also a new question in Hungarian literary history: not asking what the figure of Arany meant to the Hungarian nation, but what Arany meant to a local community. Arany is considered by many to be the first modern poet of Hungarian literature. The memory politics that emerged after his death are also linked to modernity. In this book I attempt to tell the story of modernity by focusing on its local aspects.

The book was originally written as a part of Hungary's commemoration of the two-hundredth anniversary of the birth of János Arany. In 2017–18, the entire collection (objects, books, manuscripts) of the Memorial Museum was renovated and restored, and a new exhibition was opened. I was a curator and wrote a book in Hungarian for the new exhibition (*Where From and To? János Arany and the Local Tradition of Salonta*). The Romanian book also summarizes the knowledge and conceptual elements behind the exhibition, but it is not just a translation of the Hungarian version. I tried to

discuss issues that may be relevant to my readers who are not very familiar with Hungarian culture, which has led to a necessary shift in proportion: while my work follows the logic of the exhibition, there will be areas that I explain in a lot more detail than their place in the exhibition. In the introductory chapter, I present the story of the 'Muzeul Memorial Arany János' (the story of the construction of a tradition and how a 21st-century exhibition fits into this). The first chapter is about the history of Salonta (how the local identity of a settlement was formed, how it treated its historical traumas and what kind of memory politics were used to heal its historical wounds by the memory techniques of modernity). In the second chapter, I present the history of professional intellectuals in Central Europe through the example of János Arany (the dilemmas faced by the Hungarian intellectual elite during the establishment of the Austro-Hungarian Monarchy). And finally, the third chapter discusses the cultural techniques of

memory (the local variation of a national cult and the identification practices of a local community).

“History has accelerated”, said Pierre Nora at the beginning of his famous essay (*Entre Mémoire et Histoire*). Here this refers to the fact that memory techniques of pre-modern societies (oral tradition, repetition) broke down and new techniques have emerged in modern societies. When we talk about historical and cultural memory, we play a double game: we remember ourselves, while our object is memory itself. However, it is always worth remembering that “We speak so much of memory because there is so little of it left.”

Contents

Preface.....7

Introduction

*The History of the
'Muzeul Memorial Arany János'* 15

CHAPTER I.

Pre-Modern and Modern Memory

Politics of Historical Traumas.

The Case of Salonta 49

CHAPTER II.

Career Decisions of a Hungarian Intellectual.

The Case of János Arany 111

CHAPTER III.

Cult and Memory.

János Arany's Private and Public Faces.....181

Appendix.
Poems by János Arany in Romanian 209
Bibliography.....223
Index of names.....245
Summary 255

János Arany (1817–1882), marele poet al romantismului maghiar a fost un model chiar în timpul vieții sale. După decesul poetului, în orașul său natal, la Salonta, s-a deschis Muzeul Memorial „Arany János”, cu scopul de a construi cultul lui Arany. Această carte este o analiză a construcției elitei maghiare literare în contextul problemelor sociale din epocă. Monografia clarifică motivele pentru care această elită nu este interesată în întrebări fundamentale sociale sau etnice. Pe de altă parte, patrimonializarea lui Arany în viața orașului se îmbină cu mari planuri urbanistice. Cartea este și o încercare de exegeză a modului în care comunitatea locală a dorit să profite din faima și autoritatea lui Arany: acest cult literar a ajutat comunitatea în reconstrucția identitară și în prelucrarea unor traume istorice.

Gábor Vaderna (1979) este istoric literar, conferențiar universitar habilitat la Universitatea Eötvös Loránd din Budapesta și membru al Centrului de Cercetări Literare al Rețelei de Cercetare Eötvös Loránd. A fost curatorul noii expoziții permanente la Muzeul Memorial „Arany János” din Salonta.

ISBN: 978-606-37-1387-3